

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS
TEISĖS FAKULTETAS
BAUDŽIAMOSIOS TEISĖS IR PROCESO INSTITUTAS

LILIJĄ GALIAS-ROMANČIK
Baudžiamosios teisės ir kriminologijos studijų programa

**NEPILNAMEČIO TEISINIS STATUSAS
IKITEISMINIAME TYRIME**

Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas –
Prof. dr. Raimundas Jurka

Vilnius, 2015

TURINYS

ĮVADAS.....	3
1. NEPILNAMEČIO SAMPRATA.....	6
1.1. Nepilnamečio nukentėjusiojo ir liudytojo samprata.....	6
1.2. Nepilnamečio įtariamojo samprata.....	15
2. IKITEISMINIO TYRIMO VEIKSMŲ, KURIUOSE DALYVAUJA NEPILNAMETIS, YPATUMAI.....	19
2.1. Viešumo principo ribojimas nepilnamečių apsaugos interesais.....	19
2.2. Procesinių prievartos taikymo nepilnamečiams ypatumai.....	23
2.3. Nepilnamečio apklausos ypatumai	33
3. PROCESINIŲ GARANTIJŲ, TAIKOMŲ NEPILNAMEČIAMS IKITEISMINIAME TYRIME, YPATUMAI.....	46
3.1. Atstovo pagal įstatymą dalyvavimas.....	46
3.2. Būtinasis gynėjo dalyvavimas.....	50
3.3. Prokuroro įgaliojimai nepilnamečių bylose.....	52
IŠVADOS.....	55
LITERATŪROS SĄRAŠAS.....	57
ANOTACIJA LIETUVIŲ KALBA.....	62
ANOTACIJA ANGLŲ KALBA.....	63
SANTRAUKA LIETUVIŲ KALBA.....	64
SANTRAUKA ANGLŲ KALBA.....	65

IVADAS

Temos aktualumas ir problema. Tarptautiniai ir nacionaliniai teisės aktai išskirtinį dėmesį skiria nepilnamečių asmenų procesiniam statusui ikiteisminiame tyrime. 1959 m. Jungtinių Tautų vaiko teisių deklaracija¹ ir 1989 m. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija² apibrėžia pagrindines asmenų, nesulaukusių pilnametystės, teises ir laisves. Specializuoti teisės aktai - 1985 m. Jungtinių Tautų standartinės minimalios nepilnamečių teisenos įgyvendinimo taisyklės (Pekino taikylės)³, 1990 m. Jungtinių Tautų nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos gairės (Rijado gairės)⁴, 1990 m. Jungtinių Tautų normos netekusiems laisvės nepilnamečiams ginti (Havano taisyklės)⁵ - pateikia rekomendacinio pobūdžio nuostatas dėl nepilnamečių proceso dalyvių teisių ir teisėtų interesų apsaugos atliekant ikiteisminio tyrimo veiksmus. Paminėti ir Europos Tarybos teisės aktai, įtvirtinantys nepilnamečių teisinio statuso apsaugos standartus - 1950 m. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija⁶ ir Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija Nr. R(87)20 dėl socialinės reakcijos į nepilnamečių nusikalstamumą⁷. Lietuvos Respublikos įstatymų leidėjas, siekdamas įgyvendinti tarptautinių teisės aktų reikalavimus ir rekomendacijas, Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse (toliau – LR BPK)⁸ įtvirtino teisės normas, reglamentuojančias procesinių veiksmų, atliekamų su nepilnamečiais proceso dalyviais, ypatumus, tokiu būdu suteikdamas išskirtinį teisinį statusą nepilnamečiam proceso dalyviui. Visgi, atsižvelgiant į tai, kad baudžiamojo proceso teisės doktrinoje galima sutikti skirtingų nuomonių analizuojama tema ir į tai, kad teismų praktika dėl tam tikrų teisinių aspektų, susijusių su nepilnamečiais proceso dalyviais, nėra vieninga, pagrįstai kyla probleminis klausimas, ar esamas baudžiamojo proceso reguliavimas yra pakankamai efektyvus ir veiksmingas užtikrinant ir įgyvendinant nepilnamečio proceso dalyvio teises ir teisėtus interesus ikiteisminiame tyrime.

Pasirinktos temos aktualumą lemia ir tai, kad kintančios socialinės ir ekonominės realijos pastaruoju metu lemia itin aktyvų ir dinamišką įstatymo leidėjo vaidmenį teisėkūros srityje, susijusioje su nepilnamečio proceso dalyvio teisinio statuso specifika, kuriai baudžiamosios teisės doktrinoje skirta nedaug dėmesio. Pasirinktos temos tam tikrus probleminius aspektus yra nagrinėję R. Jurka, R. Ažubalytė, J. Zajančkauskienė, S. Gečėnienė, S. Juzukonis, S.

¹ Jungtinių Tautų vaiko teisių deklaracija. Paskelbta Generalinės Asamblėjos 1959 m. lapkričio 20 d. 1/86 (XIV) rezoliucija.

² Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 60-1501.

³ Standartinės minimalios nepilnamečių teisenos įgyvendinimo taisyklės (Pekino gairės). 1985.

⁴ Jungtinių Tautų nepilnamečio nusikalstamumo prevencijos gairės (Rijado gairės). 1990.

⁵ Jungtinių Tautų normos netekusiems laisvės nepilnamečiams ginti (Havano taisyklės). 1990.

⁶ Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 40-987.

⁷ Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija Nr. R(87)20 Dėl socialinės reakcijos į nepilnamečių nusikalstamumą. 1987.09.17.

⁸ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 37-1341.

Kuklianskis, S. Jatkevičius, P. Ancelis, R. Burda. A. Drakšienė, R. Drakšas ir kiti. Pažymėtina ir tai, kad nepilnamečio teisinio statuso ikiteisminiame tyrime ypatumai nagrinėjami ir teismų praktikoje, tačiau, kaip minėta, teismų praktika analizuojama tema ne visada yra vienoda.

Taigi mokslinės diskusijos, LR BPK pakeitimai analizuojamu klausimu rodo šios temos aktualumą ir nepilnamečio teisinio statuso problematiką.

Tyrimo problema. Ar LR BPK įtvirtintas nepilnamečio teisinio statuso reglamentavimo ypatumai atitinka tarptautinius teisės aktų standartus dėl nepilnamečio proceso dalyvio ir užtikrina ne tik nepilnamečio nukentėjusiojo (liudytojo), bet ir nepilnamečio įtariamojo teises. nepažeidžia nepilnamečio teisių ir laisvių ikiteisminiame tyrime.

Tyrimo objektas. Nepilnamečio teisinis statusas ikiteisminiame tyrime.

Tyrimo tikslas. Atlikti nepilnamečio teisinio statuso ypatumų ikiteisminiame tyrime ir su tuo susijusios problematikos analizę.

Tyrimo uždaviniai. Tyrimo tikslų pasiekimui keliami šie uždaviniai:

- 1) atskleisti nepilnamečio nukentėjusiojo, liudytojo ir įtariamojo sampratą;
- 2) išanalizuoti procesinių veiksmų, kuriuose dalyvauja nepilnamečio proceso dalyvis, ypatumus;
- 3) išanalizuoti papildomas procesines garantijas, taikomas nepilnamečiams proceso dalyviams;
- 4) atskleisti doktrinoje ir praktikoje išskylančius probleminius aspektus, susijusius su nepilnamečiais proceso dalyviais;

Tyrimo metodai. Darbe pasiremta įvairiais tyrimo metodais: sisteminės analizės, dokumentų analizės, lyginamuoju, lingvistiniu, apibendrinimo. Sisteminės analizės metodu pasinaudota siekiant išryškinti probleminius aspektus, atsižvelgiant į sisteminius baudžiamojo proceso įstatymo ryšius. Dokumentų analizės metodu pasiremta analizuojant tarptautinius ir nacionalinius teisės aktus, aktualius teismų išaiškinimus bylose, mokslininkų suformuluotas doktrinas. Lyginamasis metodas taikomas lyginant nacionalinį teisės aktų reglamentavimą dėl nepilnamečio proceso dalyvių ikiteisminiame tyrime su tarptautiniuose teisės aktuose įtvirtintu reglamentavimu. Lingvistiniu metodu pasiremta nagrinėjant sąvokų, įtvirtintų Lietuvos Respublikos teisės aktuose, prasmę ir reikšmę. Apibendrinimo metodas panaudotas išanalizuotai medžiagai apibendrinti, išvadoms suformuluoti.

Darbo struktūra. Darbą sudaro įvadas, trys skyriai ir išvados. Pirmajame darbo skyriuje pateikiama nepilnamečio nukentėjusiojo, liudytojo ir įtariamojo samprata. Antrajame skyriuje aptariami ikiteisminio tyrimo veiksmų, kuriuose dalyvauja nepilnamečio ypatumai ir specifika,

iškeliamos baudžiamojo proceso teisės doktrinoje ir praktikoje analizuojama tema esančios problemos. Trečiajame skyriuje analizuojamos papildomos procesinės garantijos, kurias įstatymų leidėjas suteikė nepilnamečiams proceso dalyviams, aptariamas nepakankamas teisinis reglamentavimas ir dėl to išskylanti polemika.

1. NEPILNAMEČIO SAMPRATA

1.1. Nepilnamečio nukentėjusiojo ir liudytojo samprata

Siekiant išsiaiškinti nepilnamečio procesinės padėties ypatumus ir specifinius procesinių veiksmų atlikimo reikalavimus ikiteisminiame tyrime, būtina apibrėžti nepilnamečio, kaip baudžiamojo proceso dalyvio, sampratą. Šią būtinybę baudžiamojo proceso teisės doktrinoje iškelia ir autorius R. Jurka, nurodantis, kad baudžiamojo proceso dalyvio samprata apskritai priklauso ne tik nuo jo legitimumo, teisių bei pareigų, bet ir nuo jo sąvokos apibrėžimo.⁹ Autorius R. Jurka teigia, kad dalyvio sąvoka baudžiamajame procese siejama su šio asmens procesinio subjektiškumo atsiradimu, realizavimu ir baigtimi.¹⁰

Taigi, nagrinėjant nepilnamečio, kaip baudžiamojo proceso dalyvio teisinį statusą ikiteisminio tyrimo metu ir atsižvelgiant į tai, kad LR BPK nėra reglamentuojamas nepilnamečio teisinis subjektiškumas, svarbu išanalizuoti tam tikrus nepilnamečio teisinio subjektiškumo aspektus, dėl kurių baudžiamojo proceso teisės doktrinoje vyksta polemika.

Mokslininkas A. Vaišvila, išsamiai nagrinėjęs teisinio subjektiškumo klausimus teisės teorijoje, teigia, kad teisinio santykio dalyviai (subjektai) turi pasižymėti tam tikra teisine charakteristika – teisiniu subjektiškumu, kurį sudaro du struktūriniai elementai: 1) teisnumas; ir 2) veiksnumas.¹¹

Baudžiamojo proceso teisės autoriai R. Ažubalytė, R. Jurgaitis, J. Zajančauskienė daro išvadą, kad baudžiamajame procese procesinis teisnumas yra susijęs su procesinio statuso įgijimu, o procesinis veiksnumas gali būti siejamas su asmens amžiumi, taip pat jo fizine ir psichine branda, leidžiančia jam teisingai suvokti bylos aplinkybes, pareigūnų priimamus sprendimus, taip pat suvokti tiek savo veiksmų, tiek ir su savo teisėtais interesais susijusių veiksmų reikšmę ir pasekmes.¹²

Pažymėtina, kad teisinis subjektiškumas kaip teisinė kategorija išsamiai nagrinėjamas civilinės teisės doktrinoje, todėl tam tikri teisinio subjektiškumo aspektai gali būti aktualūs ir šiai temai.

Civilinės teisės specialistė J. Stripeikienė nurodo, kad subjektiškumas, kaip juridinė prielaida įgyti teises ir pareigas, yra abstraktaus pobūdžio, apibūdinant subjekto teisių ir pareigų

⁹ Jurka, R. Liudytojo sąvoka Lietuvos ir kitų valstybių baudžiamajame procese. *Jurisprudencija*. 2004, 51(43): 99.

¹⁰ Ten pat.

¹¹ Vaišvila, A. *Teisės teorija*. Vilnius: Justitia, 2004, p. 409.

¹² Ažubalytė, R., Jurgaitis, R., Zajančauskienė J. *Specifinės baudžiamojo proceso rūšys*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 229.

apimtį, o kartu ir jo teisinę galimybę jas įgyti, teisingiau kalbėti apie subjekto teisinį statusą.¹³ Vaiko teisinis statusas ribojamas laiku iki 18 metų, išskyrus įstatymų numatytus atvejus (emancipaciją, nepilnamečio santuoką).¹⁴

Lietuvos Respublikos civilinio kodekso (toliau – LR CK) 2.9 straipsnis nustato, kad nepilnametis, sulaukęs šešiolikos metų, jo tėvų, rūpintojo ar globos (rūpybos) institucijų pareiškimu gali būti teismo pripažintas visiškai veiksniu (emancipuotas), jeigu esama pakankamo pagrindo leisti jam savarankiškai įgyvendinti visas civilines teises ar vykdyti pareigas.¹⁵ Civilinės teisės specialistė I. Kudinavičiūtė pažymi, kad šiuo atveju šie asmenys skiriasi nuo nepilnamečių iki keturiolikos bei nuo keturiolikos iki aštuoniolikos metų, kurių civilinis veiksnumas ribojamas LR CK 2.7 bei 2.8 straipsnių nuostatų.¹⁶

Visgi, būtina atkreipti dėmesį, kad emancipacija – civilinės teisės institutas, todėl pagrįstai kyla klausimas, ar emancipuotam nepilnamečiui, kuris ikiteisminio tyrimo metu įgyja atitinkamą teisinį statusą, gali būti taikomos LR BPK nuostatos, reglamentuojančios pilnamečių asmenų teisinius santykius.

Šiame kontekste pažymėtina, kad baudžiamojo proceso teisės autoriai R. Ažubalytė, R. Jurgaitis, J. Zajančkauskienė prieina prie išvados, kad nevisiškas procesinis veiksnumas paprastai yra nulemtas amžiaus ir kartu nevisiškos fizinės, psichologinės ir socialinės brandos, todėl civilinių ir baudžiamųjų procesinių santykių skirtumas, nurodytų autorių nuomone, neleidžia sprendžiant, ar nukentėjęs nuo nusikalstamos veikos asmuo, kuris civilinio proceso metu yra pripažintas emancipuotu, yra visiškai veiksnus, vadovautis įstatymo analogija.¹⁷

Pažymėtina, kad šiai nuomonei pritaria ir civilinės teisės specialistė I. Kudinavičiūtė, teigianti, kad emancipuotas nepilnametis turi teisę įgyvendinti tik civilines teises ir pareigas.¹⁸

Taigi emancipuotam nepilnamečiui ikiteisminio tyrimo metu taikomos nuostatos, reglamentuojančios nepilnamečio teisinį statusą. Visgi, nagrinėjant emancipacijos instituto aspektus, įdomu pažymėti, kad autorė K. Grinevičiūtė daro išvadą, kad remiantis Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau – LR BK) 163 straipsniu, numatančiu baudžiamąją atsakomybę už piktnaudžiavimą tėvų, globėjo ar rūpintojo arba kitų teisėtų vaiko atstovų teisėmis ar pareigomis, ir LR BK 164 straipsniu, numatančiu baudžiamąją atsakomybę už vengimą išlaikyti vaiką, emancipuoti ir susituokę asmenys nepatenka į baudžiamąją teisinę apsaugą.¹⁹

¹³ Stripeikienė J. Vaiko, kaip savarankiško teisės subjekto, problema. *Jurisprudencija*. 2003, 42(34): 14.

¹⁴ Stripeikienė J., p. 14.

¹⁵ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262.

¹⁶ Kudinavičiūtė I. Nepilnamečių emancipacija: nuolatinis ar eksperimentinis statusas. *Jurisprudencija*. 2002., 31(23): 120.

¹⁷ Ažubalytė, R. ir kt., p. 233.

¹⁸ Kudinavičiūtė I., p. 120.

¹⁹ Grinevičiūtė, K. Vaikas ir šeima kaip baudžiamojo įstatymo saugomos vertybės. *Jurisprudencija*. 2007 8 (98): 84.

Atsižvelgiant į tai, kas išdėstyta ir į tai, kad LR BPK numato tam tikrus procesinių veiksmų ypatumus nepilnamečiams proceso metu įgijusiems atitinkamą teisinį statusą, darytina išvada, kad nepilnamečiai neturi visiško procesinio veiksnio, kadangi baudžiamojo proceso įstatyme įtvirtintos nuostatos, pagal kurias nepilnamečiai tam tikras teises gali įgyvendinti tik per kitus ikiteisminio tyrimo dalyvius ar subjektus.

Atkreiptinas dėmesys, kad teisinis statusas apima ne tik gebėjimą naudotis baudžiamojo proceso įstatymo numatytais teisėmis, tačiau apima ir gebėjimą vykdyti įstatymo numatytas pareigas. Pažymėtina, kad gebėjimas atsakyti už teisės normomis nustatytų pareigų nevykdymą teisinėje literatūroje dar vadinamas deliktiniu veiksniumu.²⁰

Autoriai R. Ažubalytė, R. Jurgaitis, J. Zajančkauskienė, remdamiesi LR BPK, teigia, kad sunku nuspręsti, nuo kokio amžiaus nepilnamečiams tampa privalomos procesinės pareigos ir nuo kada nepilnamečiai proceso dalyviai gali atsakyti už teisės normomis numatytų procesinių pareigų nevykdymą.²¹ Pažymėtina, kad LR BPK deliktinis veiksniumas, nėra reglamentuotas, todėl pagrįstai kyla klausimas, kaip turėtų būti sprendžiamos proceso metu išskylančios abejonės dėl subjekto deliktinio veiksnio.

Atsižvelgiant į tai, kad LR BPK veiksniumas išvis nėra reglamentuojamas, nagrinėjamu atveju, sprendžiant deliktinio veiksnio klausimą, galime pasiremti Lietuvos Respublikos civilinės teisės aktais.

LR CK 2.5 straipsnio 1 dalyje, reglamentuojančiame fizinio asmens civilinį veiksniumą, nurodyta, kad fizinio asmens galėjimas savo veiksmais įgyti civilines teises ir susikurti civilines pareigas (civilinis veiksniumas) atsiranda visiškai, kai asmuo sulaukia pilnametystės, t. y. kai jam sueina aštuoniolika metų.

LR CPK 38 straipsnio, reglamentuojančio civilinį proceso veiksniumą, 1 dalyje nurodyta, kad galėjimas įgyvendinti savo teises teisme ir pavesti atstovui vesti bylą (civilinis procesinis veiksniumas) priklauso juridiniams asmenims ir fiziniams asmenims, kurie yra pasiekę pilnametystę – aštuoniolika metų.²²

Baudžiamojo proceso autoriai R. Ažubalytė, R. Jurgaitis, J. Zajančkauskienė teigia, kad esant dabartiniam teisiniam reguliavimui, ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras, ikiteisminio tyrimo teisėjas ar teismas, baudžiamajame procese susidūręs su proceso subjekto deliktinio veiksnio problema, turėtų ją spręsti, laikydamasis principo, jog nesant įstatyme numatytų išimčių, asmens deliktinis veiksniumas sutampa su visišku asmens veiksniumu.²³

²⁰ Ažubalytė, R. ir kt., p. 230.

²¹ Ten pat, p. 229.

²² Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 36-1340.

²³ Ažubalytė, R. ir kt., p. 230.

Vadinasi, baudžiamajame procese procesinis teisnumas siejamas su procesinio statuso įgijimu, o procesinis veiksnumas siejamas su tokiomis asmens savybėmis kaip amžius, fizinė ir psichinė branda. Pažymėtina, kad nepilnamečio teisinis statusas ribojamas laiku iki 18 metų, todėl nepilnamečiai neturi visiško procesinio veiksnumo ir tam tikras teises gali įgyvendinti tik per kitus ikiteisminio tyrimo dalyvius ar subjektus.

Taigi, išnagrinėjus nepilnamečio, kaip proceso dalyvio, teisinio subjektiškumo aspektus, tikslinga pereiti prie nepilnamečio sampratos. Pažymėtina, kad nepilnamečiai ikiteisminiame tyrime pagal esamą baudžiamojo proceso teisinį reglamentavimą, esant LR BPK numatytoms sąlygoms ir pagrindams, gali įgyti nukentėjusiojo, liudytojo ir įtariamojo teisinį statusą. Šiame poskyryje bus analizuojama nepilnamečio kaip proceso dalyvio, turinčio nukentėjusiojo ir/ar liudytojo statusą, samprata. Kitame poskyryje bus pateikta nepilnamečio kaip proceso dalyvio, turinčio įtariamojo statusą sampratos analizė. Visgi, tiek atliekant nepilnamečio kaip liudytojo ar nukentėjusiojo sampratos analizę, tiek nepilnamečio kaip įtariamojo sampratos analizę, aktualu išnagrinėti nepilnamečio sąvokos elementus.

Analizuojant nepilnamečio sampratą, tikslinga ir aktualu panagrinėti tarptautinių teisės aktų reglamentavimą nagrinėjama tema.

Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencijos 1 straipsnyje nurodyta, kad vaiku laikomas asmuo, neturintis 18 metų, jei pagal taikomą įstatymą jo pilnametystė nepripažinta anksčiau.²⁴

Pažymėtina, kad autorė K. Grinevičiūtė daro išvadą, jog Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija išskiria skirtingas vaiko amžiaus ribas, nors to tiesiogiai ir neįvardija: 7 straipsnis apibrėžia naujagimius, 12 straipsnis – jau pakankamai subrendusius vaikus, galinčius reikšti savo mintis, nuomonę, prieiti prie informacijos, 38 straipsnis įtvirtina 15 metų ribą, kai vaikas gali tarnauti ginkluotosiose pajėgose.²⁵

Įdomu tai, kad Jungtinių Tautų vaiko teisių deklaracijoje, reglamentuojančioje vaiko teisinę apsaugą, vaiko ar nepilnamečio apibrėžimas išvis nepateikiamas.

Jungtinių Tautų standartinių minimalių nepilnamečių teisenos įgyvendinimo taisyklių (Pekino gairės) 2.2 straipsnio a punkte nurodyta, kad nepilnametis yra vaikas arba jaunuolis, su kuriuo už padarytą teisės pažeidimą atitinkamose teisinėse sistemose gali būti elgiamasi kitaip, negu elgiamasi su suaugusiu pažeidėju.²⁶

Pagal Jungtinių Tautų normų netekusiems laisvės nepilnamečiams ginti (Havanos taisyklės) 11 straipsnio a punktą, nepilnamečiu laikomas asmuo iki aštuoniolikos metų.²⁷

²⁴ Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 60-1501.

²⁵ Grinevičiūtė, K., p. 84.

²⁶ Standartinės minimalios nepilnamečių teisenos įgyvendinimo taisyklės (Pekino gairės). 1985.

²⁷ Jungtinių Tautų normos netekusiems laisvės nepilnamečiams ginti (Havanos taisyklės). 1990.

Remiantis tarptautinių teisės aktų analize, darytina išvada, kad tarptautiniuose teisės aktuose nepilnamečio sąvoka nepateikiama, tačiau pateikimas vaiko apibrėžimas, nurodant maksimalią amžiaus ribą – aštuoniolika metų.

Analizuojant nacionalinius teisės aktus, visų pirma paminėtinas Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas, kurio 2 straipsnyje pateikta vaiko sąvoka. Pagal šį įstatymą, vaikas yra žmogus, neturintis 18 metų, išskyrus atvejus, kai įstatymas numato kitaip.²⁸

Atkreiptinas dėmesys, kad kaip nurodo autorė K. Grinevičiūtė, baudžiamuosiuose įstatymuose vartojamas sąvokos: „naujagimis“, „mažametis“, „vaikas“, „mažametis vaikas“, „mažametis asmuo“, „nepilnametis asmuo“, „nepilnametis“.²⁹

LR BK projekto autoriai siūlo, kad vaiku reikėtų laikyti asmenį, neturintį 18 metų amžiaus, mažamečiu vaiku - vaiką iki 14 metų amžiaus, naujagimį – vaiką, esantį gydymo įstaigoje.³⁰

LR BPK nepilnamečio sąvoka nėra pateikta. Atkreiptinas dėmesys, kad LR BPK 186 straipsnis, reglamentuojantis nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausą, taikomas asmenims, įgijusiems liudytojo ar nukentėjusiojo procesinį statusą, jaunesniems kaip aštuoniolika metų. Vadinas, galima daryti išvadą, kad LR BPK įstatymų leidėjas, nors ir nepateikia konkrečios nepilnamečio sąvokos, tačiau nurodo maksimalią amžiaus ribą, t. y. aštuoniolika metų. Tai reiškia, kad iki šio amžiaus asmenims taikomos specifinės ikiteisminio tyrimo atlikimo taisyklės ir išimtys, kurios detalios bus analizuojamos kituose darbo skyriuose.

Šiame kontekste pažymėtina, kad autoriai A. Drakšienė ir R. Drakšas teigia, kad amžiaus ribų nustatymas yra santykinis ir problemiškas dalykas, kadangi jam įtakos turi įvairūs veiksniai (istorijos, kultūros, socialiniai, politiniai, religiniai ir kt.), kartu jis grindžiamas ir moksliniais tyrimais, todėl sociologijos, pedagogikos ir teisės mokslai pateikia kitokių klasifikacijų.³¹

Taigi, atlikus tarptautinių ir nacionalinių teisės aktų analizę nepilnamečio sampratos tema, darytina išvada, kad teisės aktuose vienas iš pagrindinių kriterijų, kuriuo remiantis asmeniui taikomi teisinio reguliavimo ypatumai, yra amžiaus riba, t. y., asmenims, neturintiems 18 metų.

Pažymėtina, kad baudžiamojo proceso teisės doktrinoje, analizuojamas dar vienas kriterijus – socialinė branda. LR BPK socialinės brandos terminas nėra pateiktas. Be to, ir doktrinoje šiam klausimui skirta mažai dėmesio. Galima paminėti autorių L. Ūselę, kuris detalčiau nagrinėjęs socialinės brandos aspektus, daro išvadą, kad socialinė branda – tai fizinio, psichinio

²⁸ Lietuvos Respublikos vaiko teisių pagrindų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 33-807.

²⁹ Grinevičiūtė, K., p. 83.

³⁰ Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso projektas. *Teisės problemos*. 1996, Nr. 4.

³¹ Drakšienė, A., Drakšas R. Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė. Vilnius, 2008, p. 43.

ir socialinio asmenybės brandumo pakopa, kurią kiekvienas asmuo pasiekia skirtingo amžiaus.³² Tai vertinamasis kriterijus, kai turi būti tiriamas asmuo ir jo įvykdytos tam tikros socialinės užduotys.³³

Pažymėtina, kad socialinės brandos termino turinys kvestionuojamas ir teismų praktikoje. Šiame kontekste paminėtina Lietuvos apeliacinio teismo nuosprendžio ištrauka:

„Kolegija, pasitelkusi baudžiamosios teisės teorijos, teisminės praktikos ir bendrosios psichologijos žinias, konstatuoja, kad socialine branda – tai fizinio ir psichinio asmenybės brandumo pakopa, sąlygota atskiro individo psichikos ir individualiu gyvenimo aplinkybių. Bendrosios psichologijos literatūroje socialine branda aprašoma kaip asmenybės socializacijos procesas, kuris iš esmės priklauso nuo tos socialinės aplinkos, kurioje asmuo auga, formuojasi ir vystosi. Paprastai asmens socialine branda siejama ne su kokia nors konkrečia aplinkybe, gyvenimo momentu, o su tokiu aplinkybių visuma pvz. : su išsilavinimo ir profesijos įsigijimu, darbinės veiklos pradžia, nepriklausomybe nuo tėvų, politine ir pilietine pilnametyste, tarnyba armijoje, šeimos sukūrimu ir panašiai, t.y. kai konstatuojami asmens socialines padėties jo gyvenamoje visuomenėje, asmens atitikimo tam tikroms tos visuomenės vertybėms ir socialiniams lūkesčiams požymiai. Taigi, kai asmuo, perkopęs nepilnametystės slenkstį, ima vykdyti socialines savo kaip suaugusiojo asmens pareigas, laikytina, kad jis jau socialiai subrendęs.“³⁴

Taigi galima daryti išvadą, kad socialinė branda – tai vertinamasis kriterijus, kuriuo remiantis nustatoma asmens, nagrinėjamu atveju nesulaukusio 18 metų, fizinė ir psichinė būseną.

Vadinasi, nepilnamečio sąvokos turinys apima du aspektus: maksimali amžiaus riba – 18 metų - ir socialinė branda.

Minėta, kad ikiteisminio tyrimo metu nepilnametis gali įgyti nukentėjusiojo ir/ar liudytojo teisinį statusą, todėl aktualu apibrėžti, koks asmuo pagal esamą teisinį reguliavimą ir baudžiamojo proceso teisės doktriną turėtų būti pripažįstamas nukentėjusiuoju ir/ar liudytoju.

Šiame kontekste būtina pažymėti, kad, kaip nurodyta aukščiau, LR BPK kalbama apie naujagimį, mažametį ir nepilnametį, kaip nukentėjusius nuo nusikalstamos veikos, tačiau, kaip pastebi autoriai R. Ažubalytė, R. Jurgaitis, J. Zajančkauskienė, nagrinėjant nukentėjusiojo baudžiamąjį procesinį statusą, šie požymiai neturi jokios teisinės reikšmės.³⁵

Analizuojant nukentėjusiojo sąvoką, atkreiptinas dėmesys į 2001 m. kovo 15 d. Europos Sąjungos Tarybos pagrindų sprendimą dėl nusikaltimo aukų padėties baudžiamajame procese, kuriame nurodyta, kad nukentėjusysis – tai asmuo, kuris tiesiogiai arba dėl neveikimo patyrė fizinę, psichinę žalą, emocinių išgyvenimų arba ekonominių nuostolių, saugomų valstybių narių baudžiamaisiais įstatymais.³⁶

³² Ūselė, L. Socialinės brandos sampratos ir turinio problema sprendžiant jaunų pilnamečių (18-20 metų) baudžiamosios atsakomybės klausimą. *Teisė*. 2011, 78: 184.

³³ Ten pat.

³⁴ Lietuvos apeliacinio teismo 2005 m. birželio 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-383/2005.

³⁵ Ažubalytė, R. ir kt., p. 232.

³⁶ Europos Sąjungos Tarybos pagrindų sprendimas dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose (2001/220/TVR). Europos Sąjungos teisės aktai. Teisinis bendradarbiavimas baudžiamosiose bylose. Sudarytas G. Švedas. Vilnius, 2004.

LR BPK 28 straipsnyje pateikta nukentėjusiojo sąvoka. Nukentėjusiuoju pripažįstamas fizinis asmuo, kuriam nusikalstama veika padarė fizinės, turtinės ar moralinės žalos. Asmuo pripažįstamas nukentėjusiuoju ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro nutarimu ar teismo nutartimi. Taigi tik atitinkąs šiuos reikalavimus asmuo, neturintis aštuoniolikos metų, įgyja nukentėjusiojo teisinį statusą ikiteisminiame tyrime ir gali naudotis LR BPK 28 straipsnio 2 dalyje įtvirtintomis procesinėmis teisėmis.

Atkreiptinas dėmesys, kad dėl nurodyto nukentėjusiojo apibrėžimo baudžiamojo proceso teisės teorijoje vyksta diskusiniai ginčai. Autoriai P. Ancelis ir S. Juzukonis nurodo, kad nusikaltimo padarymas ir jo padariniai galutinai konstatuojami apkaltinamuoju teismo nuosprendžiu, tai asmenį pripažinti nukentėjusiuoju būtų galima tik baigus teisminį nagrinėjimą, tačiau suprantama, kad toks teisinis reglamentavimas neleistų asmeniui pasinaudoti įstatymo suteiktomis procesinėmis teisėmis, todėl iš esmės negalimas. Remdamiesi šiais argumentais minėti autoriai siūlo patobulinti nukentėjusiojo sąvoką ir formuluoti ją taip: „asmuo pripažįstamas nukentėjusiuoju esant pakankamai duomenų, kad jam nusikalstama veika padaryta turtinės ar neturtinės žalos arba kilo grėsmė tokiai žalai atsirasti.“³⁷

Autoriai S. Kuklianskis ir S. Juzukonis nurodo, kad svarbiausias elementas, apibūdinantis LR BPK pateiktą nukentėjusiojo sąvoką yra žala.³⁸ Baudžiamojo proceso įstatyme nurodytos šios žalų rūšys – turtinė, fizinė ir moralinė žala, atsiradusi dėl nusikalstamos veikos padarymo. Visgi, LR BPK nepateikti nurodytų žalų kriterijai, šį klausimą paliekant spręsti baudžiamojo proceso teisės doktrinai ir teismų praktikai. Mokslininkai S. Kuklianskis ir S. Juzukonis teigia, kad turtinė žala reikėtų laikyti turto netekimą, atsiradusį dėl nusikaltimų, kitų teisės normų pažeidimų arba dėl veiksmų, sukeliančių turtinę atsakomybę, fizinė žala siejama su kūno sužalojimais, fiziniu skausmu.³⁹ Fizinė žala – tai nusikalstama veika asmens gyvybei ir sveikatai padaryta žala.⁴⁰

Kalbant apie moralinę žalą, tikslinga pasiremti LR CK pateiktais neturtinės žalos kriterijais. LR CK 6.250 straipsnio 1 dalyje nurodyta, kad neturtinė žala yra asmens fizinis skausmas, dvasiniai išgyvenimai, nepatogumai, dvasinis sukrėtimas, emocinė depresija, pažeminimas, reputacijos pablogėjimas, bendravimo galimybių sumažėjimas ir kita, teismo įvertintos pinigais. Paminėto straipsnio 2 dalyje nurodyta, kad neturtinė žala atlyginama visais

³⁷ Ancelis, P., Juzukonis, S. Nukentėjusiojo sąvoka Lietuvos ir kitų valstybių baudžiamajame procese. *Jurisprudencija*. 2002, 35(27): 103.

³⁸ Ten pat, p. 176.

³⁹ Ten pat, p. 177.

⁴⁰ Ten pat.

atvejais, kai ji padaryta dėl nusikaltimo asmens sveikatai arba dėl asmens gyvybės atėmimo bei kitais įstatymuose numatytais atvejais.⁴¹

Atkreiptinas dėmesys, kad Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, sprenddamas neturtinės žalos klausimus baudžiamosiose bylose, vadovaujasi LR CK įtvirtintais paminėtos neturtinės žalos kriterijais.⁴²

Pažymėtina, kad autoriai S. Kuklianskis ir S. Juzukonis, nagrinėję nukentėjusiojo sąvoką Lietuvos baudžiamajame procese, daro išvadą, kad atskleidę žalos esmę (kas yra fizinė, turtinė ir moralinė žala), galėsime suprasti, kas yra nukentėjusysis⁴³, todėl autorės nuomone manytina, kad tikslinga nurodytų žalų kriterijus apibrėžti baudžiamojo proceso įstatyme. Be to, siekiant teisinio aiškumo, manytina, kad teisinės sąvokos turėtų būti vartojamos nedviprasmiškai, t. y. LR BPK minima fizinė ir moralinė žala, autorės nuomone, patenka į Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse pateiktą neturtinės žalos sampratą, todėl būtų tikslinga baudžiamojo proceso įstatyme vietoj fizinės ir moralinės žalos vartoti neturtinės žalos terminą.

Kitas diskusinis nukentėjusiojo sąvokos aspektas autorių P. Ancelio ir S. Juzukonio nuomone, yra asmens galimybė pasinaudoti nukentėjusiojo procesinėmis teisėmis, kuri lieka apribota, nes pripažinimo nukentėjusiuoju klausimas priklauso vien nuo subjektyvios pareigūnų nuomonės.⁴⁴ Įstatymų leidėjas baudžiamojo proceso įstatyme įtvirtino nuostatą, kad asmuo pripažįstamas nukentėjusiuoju, kai ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras priima nutarimą, o teismas priima nutartį. Autorės nuomone, sunku sutikti, kad nukentėjusiojo pripažinimo klausimas priklauso vien tik nuo subjektyvios pareigūnų nuomonės, kadangi, kaip jau minėta anksčiau, pareigūnas, įgaliotas priimti sprendimą dėl asmens pripažinimo nukentėjusiuoju, privalo vadovautis minėtais turtinės, fizinės ir moralinės žalos kriterijais. Turtinė, fizinė ar moralinė žala atsiranda dėl nusikalstamos veikos padarymo ir egzistuoja nepriklausomai nuo to, ar pareigūnas priėmė sprendimą asmenį pripažinti nukentėjusiuoju, t. y. baudžiamojo proceso įstatymas įpareigoja pareigūną priimti sprendimą asmenį pripažinti nukentėjusiuoju, kai asmuo dėl nusikalstamos veikos patyrė atitinkamą žalą.

Vadinasi, remiantis baudžiamojo proceso įstatymu, nepilnametis nukentėjusysis įgis procesinį statusą ir dėl to galės naudotis procesinėmis teisėmis ir vykdys procesines pareigas, esant faktiniam ir juridiniam pagrindams. Faktinis pagrindas – tai nusikalstama veika padaryta

⁴¹ Ancelis, P. Nukentėjusiojo teisinė padėtis pasikeitus baudžiamiesiems įstatymams. *Jurisprudencija*. 2003, 49(41) : 99

⁴² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. gruodžio 17 d. kasacinė nutartis Nr. 2K-521/2013, 2013 m. gruodžio 23 d. kasacinė nutartis Nr. 2K-575/2013, 2014 m. kovo 13 d. kasacinė nutartis Nr. 2K-94/2014.

⁴³ Kuklianskis, S., Juzukonis S., p. 177.

⁴⁴ Ancelis, P., Juzukonis, S., p. 103.

fizinė, turtinė ar moralinė žala. Juridinis pagrindas - ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro nutarimas ar teismo nutartis.

LR BPK liudytojo sąvokos nepateikia, tačiau LR BPK 78 straipsnyje nurodyta, kad liudytojas gali būti šaukiamas kiekvienas asmuo, apie kurį yra duomenų, kad jis gali žinoti kokių nors reikšmės bylai išspręsti turinčių aplinkybių.

Pažymėtina, kad Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro rekomendacijose dėl nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos 5 punkte nurodyta, kad Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse amžius, nuo kurio asmuo gali būti šaukiamas kaip liudytojas, nenustatytas, todėl prireikus kaip liudytojai gali būti apklausiami ir mažamečiai vaikai, jeigu jie sugeba suvokti bylai svarbius reiškinius ir duoti apie juos teisingus parodymus.⁴⁵

Visgi, kaip nurodo baudžiamojo proceso teisės autorius R. Jurka, teisinė doktrina ir teismų praktika kuria tik pavienius šio dalyvio sąvokos apibrėžimo kriterijus, t. y. momentą, nuo kada šis asmuo tampa liudytoju, jo teises bei pareigas, materialinės ir procesinės atsakomybės pagrindus ir pan.⁴⁶ Tai tik vadinamųjų išorinių (objektyviųjų) įstatyme formuluojamų liudytojo sąvokos kriterijų visuma, tačiau baudžiamojo proceso įstatyme tiesiogiai nekalbama apie žmogaus valios išraišką jam atsidūrus situacijoje, kurioje vyksta nusikalstama veika ar kiti su ja susiję faktai, ir šios valios santykį su patvirtinimu to, ką šis žmogus matė ar kitaip suvokė.⁴⁷ Čia pradeda vyrėti vidiniai (subjektyvūs) kriterijai.⁴⁸ Tad liudytojo sąvoka apima ir juridinius, ir nejuridinius šio dalyvio apibrėžimo elementus.⁴⁹

Atsižvelgiant į liudytojo sąvokos polemiką, pažymėtina, kad dėl ribotos darbo apimties ši tema, galinti būti atskiru tyrimo objektu, išsamiai nebus nagrinėjama. Visgi, remiantis tuo, kas išdėstyta, galima daryti išvadą, kad pagal esamą teisinį reguliavimą, liudyti gali būti kviečiamas kiekvienas asmuo, kuris gali žinoti kokių nors reikšmės bylai išspręsti turinčių aplinkybių, neatsižvelgiant į jo amžių. Kalbant apie nepilnamečio ar mažamečio parodymų teisingumą ikiteisminiame tyrime ir gebėjimą suvokti atliekamam ikiteisminiam tyrimui reikšmingus faktus, aktualus autoriaus R. Jurkos pateiktas subjektyvusis liudytojo kriterijus, t. y. asmens, atsidūrusio situacijoje, kai vyksta nusikalstama veika, valios santykį su asmens gebėjimu suvokti bylai reikšmingus faktus.

⁴⁵ Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2015 m. vasario 18 d. įsakymas Nr. I-52 Dėl Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2009 m. rugsėjo 16 d. įsakymo Nr. I-126 „Dėl rekomendacijų dėl nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos patvirtinimo“ pakeitimo. *Teisės aktų registras*. 2015, Nr. 2466.

⁴⁶ Jurka, R. Liudytojo sąvoka Lietuvos ir kitų valstybių baudžiamajame procese. *Jurisprudencija*. 2004, 51(43): 102.

⁴⁷ Ten pat, p. 103.

⁴⁸ Ten pat.

⁴⁹ Ten pat.

1.2. Nepilnamečio įtariamojo samprata

Ankstesniame skyriuje, nagrinėjant nepilnamečio sampratą, buvo minėta, kad nepilnamečio sąvoka vartojama ir asmens, įtariamo padariusio nusikalstamą veiką, prasme.

Jungtinių Tautų standartinių minimalių nepilnamečių teisenos įgyvendinimo taisyklių (Pekino gairės) 2.2 straipsnio c punkte nurodyta, kad nepilnametis teisės pažeidėjas yra vaikas arba jaunuolis, kuris įtariama, pažeidė teisę arba yra pripažintas ją pažeidęs.⁵⁰ Autoriai A. ir R. Drakšai, išsamiai nagrinėję nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumus, teigia, kad sąvoka nepilnametis apima visus asmenis, nesulaukusius pilnametystės (18 metų), bet sulaukusius amžiaus, nuo kurio yra traukiama baudžiamojon atsakomybėn.⁵¹ Autorė K. Grinevičiūtė nurodo, kad ši sąvoka, būdama sudedamąja vaiko sąvokos dalimi, apima vaikus, sulaukusius 14 metų, tačiau dar neturinčius 18 metų amžiaus.⁵²

Taigi, kalbant apie nepilnamečio įtariamojo sampratą, svarbu tampa asmens amžius, nuo kurio asmuo yra traukiamas baudžiamojon atsakomybėn. Amžius, nuo kurio asmuo atsako pagal baudžiamuosius įstatymus, reglamentuojamas LR BK. LR BK 13 straipsnio 1 dalyje nurodyta, kad pagal šį kodeksą atsako asmuo, kuriam iki nusikaltimo ar baudžiamąjį nusižengimo padarymo buvo suėję šešiolika metų, o šio straipsnio 2 dalyje numatytais atvejais – keturiolika metų. LR BK 13 straipsnio 2 dalyje įtvirtinti nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai, už kuriuos asmuo atsako, jeigu jam iki nusikaltimo buvo suėję keturiolika metų. Pažymėtina, kad minėtame straipsnyje numatyti tokie sunkūs nusikaltimai, kaip nužudymas, sunkus sveikatos sutrikdymas, išžaginimas, seksualinis prievartavimas, vagystė, plėšimas ir kt. Autoriai A. ir R. Drakšai daro išvadą, kad minėtą atsakomybę lemia veikų pavojingumas ir nepilnamečio asmenybės socialiniai – psichologiniai ypatumai.⁵³ Pagrindinis kriterijus, kuriuo rėmėsi įstatymų leidėjas, yra visiems akivaizdus baudžiamajame įstatyme išvardytų nusikaltimų pavojingumas ir neteisėtumas, todėl daroma prielaida, kad vyresniojo paauglystės amžiaus asmenybės ypatumai jau yra tokie, kad paaugliai gali visiškai suvokti ir įsisąmoninti konkrečius baudžiamąjį įstatymo nustatytus draudimus.⁵⁴

LR BK komentaro autoriai teigia, kad, baudžiamosios atsakomybės nuo keturiolikos metų nustatymą lemia du svarbiausi kriterijai: pirma, įstatymo leidėjo požiūriu keturiolikos metų sulaukęs asmuo geba suvokti komentuojamo straipsnio 2 dalyje įrašytų veikų pavojingumą bei

⁵⁰ Standartinės minimalios nepilnamečių teisenos įgyvendinimo taisyklės (Pekino gairės). 1985.

⁵¹ Drakšienė, A., Drakšas, R., p.32.

⁵² Grinevičiūtė, K., p. 83.

⁵³ Drakšienė, A., Drakšas, R., p. 45.

⁵⁴ Ten pat.

galimų jam taikyti baudžiamojo pobūdžio suvaržymų reikšmę; antra, daugelis sąraše nurodytų nusikalstamų veikų yra labai sunkūs ar sunkūs nusikaltimai.⁵⁵

Šiame kontekste paminėtina, kad autorė A. Drakšienė pastebi, kad LR BK projekte buvo siūloma įtvirtinti kitokias baudžiamosios atsakomybės amžiaus ribas, t. y. aštuoniolika metų, išimtiniais atvejais – šešiolika metų, o už sunkių nusikaltimų padarymą – keturiolikos metų amžiaus riba.⁵⁶ Taigi skirtingai nuo dabar esamo teisinio reglamentavimo, buvo siūloma įstatymu nustatyti tris baudžiamosios atsakomybės amžiaus ribas.

Asmens amžius nustatomas pagal asmens dokumentus.⁵⁷ Jeigu asmens amžiaus negalima nustatyti pagal asmens dokumentus, skirtina teismo ekspertizė.⁵⁸ Teismo ekspertizės akte nustačius tikėtiną asmens amžiaus tarpsnį (maksimalų ir minimalų), teismas turėtų vadovautis minimaliu amžiumi.⁵⁹

Pažymėtina, kad amžiaus riba, nuo kurios asmeniui kyla baudžiamoji atsakomybė ir taikomi tam tikri ikiteisminio tyrimo veiksmų ypatumai, kelia tam tikrų diskusijų.

Jungtinių Tautų standartinių minimalių nepilnamečių teisenos įgyvendinimo taisyklių (Pekino gairės) 4.1 straipsnyje nurodyta, kad mažiausia šio amžiaus riba neturi būti nustatoma nuo pernelyg jauno amžiaus, atsižvelgiant į emocinės, protinės ir intelektualinės brandos aspektus.⁶⁰

Autorius G. Sakalauskas nurodo, kad už kokius nusikaltimus turėtų atsakyti asmenys jau nuo 14 metų, yra diskutuotina – šį sąrašą galima plėsti arba siaurinti, remiantis skirtingais argumentais: pabrėžiant tokių veikų paplitimą tarp nepilnamečių, baudžiamosios atsakomybės prevencinę funkciją, bausmių ir auklėjamųjų priemonių tinkamumą, efektyvumą ir pan.⁶¹

Autorė A. Drakšienė, nagrinėdama šią polemiką, teigia, kad daugelyje šalių yra nurodomos dvi baudžiamosios atsakomybės amžiaus ribos, kada asmenys tampa teisiškai atsakingi už kriminalinius nusikaltimus: nevisiškos baudžiamosios atsakomybės arba nepilnamečių amžiaus riba ir visiškos baudžiamosios atsakomybės amžiaus riba.⁶²

Tai, kad amžius, nuo kurio asmuo atsako pagal baudžiamuosius įstatymus, turi baudžiamąją procesinę teisinę reikšmę atsispindi ir LR BPK. Šio kodekso 212 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad ikiteisminis tyrimas nutraukiamas, kai paaiškėja, jog yra LR BPK 3 straipsnyje nurodytų aplinkybių. Viena iš šių aplinkybių, kai nutraukiamas ikiteisminis tyrimas asmeniui,

⁵⁵ Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis. Sudarytojas J. Prapiestis. Vilnius, 2004.

⁵⁶ Drakšienė, A. Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso projekte. *Teisė*. 1998, 32: 35.

⁵⁷ Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis. Sudarytojas J. Prapiestis. Vilnius, 2004.

⁵⁸ Ten pat.

⁵⁹ Ten pat.

⁶⁰ Standartinės minimalios nepilnamečių teisenos įgyvendinimo taisyklės (Pekino gairės). 1985.

⁶¹ Sakalauskas, G. Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų, numatytų naujajame Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse, įgyvendinimo problemos. *Teisė*. 2001, 41: 150.

⁶² Drakšienė, A. Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumai naujajame Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse. *Teisė*. 2003, 48: 67.

kuris nusikalstamos veikos padarymo metu, nebuvo tokio amžiaus, nuo kuriuos jis atsako pagal baudžiamuosius įstatymus.

Vadinasi, galima daryti išvadą, kad LR BK pateikta minimali amžiaus riba, nuo kurios asmuo atsako pagal baudžiamuosius įstatymus ir kuriam taikomos specifinės ikiteisminio tyrimo veiksmų atlikimo reikalavimai.

Atkreiptinas dėmesys, kad įtariamojo statuso įgijimo faktiniai ir juridiniai pagrindai nėra diferencijuojami pagal amžių – tiek asmuo iki 18 metų, tiek asmuo, vyresnis nei 18 metų.⁶³ Taigi aktualu analizuoti procesinį momentą, nuo kurio nepilnametis baudžiamajame procese laikomas įtariamuoju.

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtariamojo sąvoka nepateikiama, tačiau Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnyje vartojama tokia sąvoka kaip asmuo, kuris įtariamas padaręs nusikaltimą.⁶⁴ Autorius R. Merkevičius pastebi, kad Lietuvos konstitucinė doktrina, iki šiol neatskleidė konstitucinės sąvokos asmuo, kuris įtariamas padaręs nusikaltimą, turinio.⁶⁵

LR BPK 21 straipsnio 1 dalyje pateikta įtariamojo sąvoka: įtariamasis yra ikiteisminio tyrimo dalyvis. Minėto įstatymo 21 straipsnio 2 dalyje nurodyta, kad įtariamuoju laikomas asmuo, jeigu jis: 1) yra sulaikytas įtariant, kad padarė nusikalstamą veiką, 2) apklausiamas apie veiką, kurios padarymu jis įtariamas, ar 3) šaukiamas į apklausą, jei jam yra surašytas BPK 187 straipsnyje numatytas pranešimas apie įtarimą.

Remiantis tuo, kas išdėstyta, darytina išvada, kad įtariamojo teisinio statuso įgijimui taikomi du kriterijai: 1) įtarimas, kad asmuo galėjo padaryti atitinkamą Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse numatytą nusikalstamą veiką, 2) kompetentingo pareigūno, šiuo atveju ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro, atliekamas procesinis veiksmas ar priimamas atitinkamas procesinis sprendimas. Visgi, galima teigti, kad baudžiamąjį proceso įstatymas kalba tik apie įtariamojo teisinio statuso įgijimo pagrindus ir sąlygas, nepateikdamas įtariamojo sąvokos apibrėžimo. Šiame kontekste paminėtina, kad autorius V. Kilinskas daro prielaidą, kad baudžiamajame procese gal ir neturėtų būti įtariamojo, kaip proceso dalyvio, sąvokos, nes asmuo gali tapti kaltu tik tada, kai iš esmės yra įrodyta jo kaltė padarius konkrečią nusikalstamą veiką ir pastarojo asmens atžvilgiu yra priimtas ir įsiteisėjęs teismo nuosprendis.⁶⁶

Nagrinėjant įtariamojo statuso įsiteikimo baudžiamąjį proceso įstatymo pagrindus ir sąlygas, atkreiptinas dėmesys, kad kaip teigia autorius R. Merkevičius, svarbus ne tiek formalus įtariamojo procesinio statuso pripažinimas, kiek materialusis šio konstitucinio statuso įgijimo aspektas – ikiteisminio tyrimo institucijų ar nukentėjusiojo įsivaizduojamas šio asmens santykis

⁶³ Ažubalytė, R. ir kt., p. 231.

⁶⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 33-1014.

⁶⁵ Merkevičius, R. *Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata*. Vilnius: VĮ Registrų centro Teisinės informacijos departamentas, 2008, p. 114.

⁶⁶ Kilinskas, V. Įtariamojo procesinis statusas. *Teisė*. 2003, 47: 65.

su tiriamą nusikalstama veika bei šio, su tiriamą nusikalstama veika susieto asmens faktinė padėtis; tiksliau – jos sąlygotas būtinumas pradėti naudoti Konstitucijos garantuota teise gintis.⁶⁷ Kitaip tariant, vertinant, ar asmuo jau yra įtariamas padaręs nusikaltimą pagal Konstitucijos 31 straipsnio 6 dalį ir todėl įgijo Konstitucijos 31 straipsnio 6 dalyje bei kitose Konstitucijos nuostatose įtvirtintas procesines teises, svarbu ne tiek formalus procesinis aktas, kuriuo įforminamas naujasis žmogaus statusas, kiek materialinė faktinė šio asmens padėtis.⁶⁸

Taigi, remiantis tuo, kas išdėstyta, darytina išvada, kad nagrinėjant nepilnamečio įtariamojo teisinį statusą ikiteisminio tyrimo metu, svarbi amžiaus riba, nuo kurios baudžiamasis įstatymas užtraukia baudžiamąją atsakomybę ir nuo kurios taikomi specifiniai baudžiamojo įstatymo numatyti ikiteisminio tyrimo veiksmų atlikimo ypatumai. Pažymėtina, kad asmuo, kuriam iki nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo padarymo buvo suėję šešiolika metų, o baudžiamojo įstatymo numatytais atvejais – keturiolika metų, gali būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn ir įgyti įtariamojo procesinę padėtį su papildomomis procesinėmis garantijomis, kurios bus analizuojamos kituose darbo skyriuose. LR BPK 21 straipsnio 2 dalyje reglamentuojami teisiniai pagrindai, kuriems esant asmuo laikomas įtariamuoju.

⁶⁷ Merkevičius, R., p. 117.

⁶⁸ Ten pat.

2. IKITEISMINIO TYRIMO VEIKSMŲ, KURIUOSE DALYVAUJA NEPILNAMETIS, YPATUMAI

2.1. Viešumo principo ribojimas nepilnamečių apsaugos interesais

Analizuojant ikiteisminio tyrimo veiksmų, kuriuose dalyvauja nepilnametis, ypatumus, būtina atkreipti dėmesį į viešumo principo ribojimą nepilnamečių atžvilgiu ikiteisminio tyrimo ir teismo nagrinėjimo metu. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnis nurodo, kad asmuo kaltinamas padaręs nusikaltimą, turi teisę, kad jo byla viešai ir teisingai išnagrinėtų nepriklausomas ir nešališkas teismas. Paminėtinas ir Lietuvos Respublikos Konstitucijos 117 straipsnis, įtvirtinantis viešą bylų nagrinėjimą teismuose su tam tikromis teismo posėdžio viešumo išimtimis.

LR BPK 9 straipsnyje įtvirtintas viešumo principas, nurodantis, kad bylos visuose teismuose nagrinėjamos viešai. Viešumo principas neatsiejamas nuo LR BPK 44 straipsnio 5 dalyje numatytos teisinės garantijos, kad kiekvienas nusikalstamos veikos padarymu kaltinamas asmuo turi teisę, kad jo byla per kuo trumpiausią laiką lygybės ir viešumo sąlygomis teisingai išnagrinėtų nepriklausomas ir nešališkas teismas.

Pastebėtina, kad autorė Jūratė Kapočiūtė nurodo, kad viešumo principas plačiaja prasme yra daugialypis ir apima keturias dalis:

- 1) teismo posėdžio viešumą;
- 2) viešą sprendimo paskelbimą teismo posėdyje;
- 3) teismo medžiagos viešumą ir prieinamumą;
- 4) teismo sprendimų skelbimą internete.⁶⁹

Siekiant atskleisti viešumo principo ribojimo aspektus nepilnamečių kaip baudžiamojo proceso dalyvių atžvilgiu, tikslinga panagrinėti kiekvieną autorės J. Kapočiūtės nurodytą viešumo principo elementą atskirai.

Taigi minėta, kad vienas iš viešumo principo aspektų, nurodytas LR BPK 9 straipsnio 1 dalyje, yra tai, kad bylos visuose teismuose nagrinėjamos viešai. Visgi, atsižvelgiant į bylų, susijusių su nepilnamečiais, specifiką, baudžiamojo proceso įstatymas leidžia neviešai nagrinėti teisme bylas dėl nusikalstamų veikų, kuriomis kaltinamai jaunesni kaip aštuoniolikos metų asmenys, taip pat kitas bylas, kai siekiama užkirsti kelią paskelbti žinias apie privatų proceso dalyvių gyvenimą. Atkreiptinas dėmesys, kad viešumo principo ribojimas, nustatant, kad tam

⁶⁹ Kapočiūtė, J. Ar viešumo principas suponuoja tikrąjį viešumą? *Teisės apžvalga*. 2001, 5: 61.

tikrų kategorijų bylos, šiuo atveju bylos, susijusios su nepilnamečiais, gali būti nagrinėjamos uždareme teismo posėdyje, numatytas ir Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 1 dalyje. Nors minėtas straipsnis nustato asmens, kuriam pareikštas kaltinimas, teisę, kad jo byla būtų nagrinėjama per įmanomai trumpiausią laiką lygybės ir viešumo sąlygomis pagal įstatymo sudaryto nepriklausomo ir nešališko teismo, tačiau tuo pačiu numato ir galimybę neleisti žiniasklaidai ir visuomenei dalyvauti viso ar dalies teismo nagrinėjimo metu, tiek, kiek to reikalauja nepilnamečių interesai.⁷⁰ Šiame kontekste norėtuši atkreipti dėmesį į autorius A. Jatkevičius išsakytą nuomonę, kad proceso konfidencialumo reikalavimas turėtų būti taikomas asmenims iki aštuoniolikos metų, nes to reikalaujama ir pagal tarptautinę, ir pagal nacionalinę teisę.⁷¹ Visgi, A. Jatkevičius pastebi, kad LR BPK 9 straipsnio 3 dalies reglamentacija, pagal kurią leidžiama neviešai nagrinėti teisme bylas dėl nusikalstamų veikų, kuriomis kaltinami jaunesni kaip aštuoniolikos metų asmenys, yra aiškiai nepakankama, kadangi žodis „leidžiama“ reiškia, kad ir tas pats neviešas teisminis nagrinėjimas yra tik galimas, tačiau neprivalomas.⁷² Manytina, kad siekiant apsaugoti nepilnamečio interesus ir atsižvelgiant į tarptautinių ir nacionalinių teisės aktų reikalavimus nepilnamečių apsaugos srityje, pritartina A. Jatkevičiaus nuomonei, jog bylos, kuriose nusikalstamos veikos padarymu kaltinami nepilnamečiai, privalo būti nagrinėjamos neviešai.

Pažymėtina, kad tiek LR BPK 9 straipsnio 6 dalis, tiek Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 1 dalis numato, kad teismo nuosprendžių, priimtų neviešai išnagrinėjus bylą, rezoliucinės dalys visais atvejais paskelbiamos viešai. Taigi priėjome prie antrojo J. Kapočiūtės nurodyto viešumo principo elemento, t. y. viešo sprendimo paskelbimo teismo posėdyje. Pažymėtina, kad analizuojamas viešumo principo elementas nagrinėjamu atveju neatsiejamas nuo kito J. Kapočiūtės išskirto viešumo principo elemento, t. y. teismo medžiagos viešumo ir prieinamumo. Šiuo atveju gali kilti klausimas, kaip apsaugoti tiek nepilnamečių kaltinamųjų, tiek nepilnamečių nukentėjusiųjų privatų gyvenimą, kai tarptautiniai ir nacionaliniai teisės aktais įpareigoja visais atvejais teismų nuosprendžius, priimtus neviešo teismo posėdžio nagrinėjimo metu, paskelbti viešai. Taigi pagrįstai kyla klausimas, ar tokiu atveju nebus pažeista Europos Tarybos sprendimo dėl aukų padėties baudžiamajame procese 8 straipsnis, kuris įpareigoja kompetentingus pareigūnus saugoti aukų bei jų šeimų privatumą,⁷³ arba Vaiko teisių konvencijos fakultatyvinio protokolo dėl vaikų pardavimo, vaikų prostitucijos

⁷⁰ Kapočiūtė, J., p. 69.

⁷¹ Jatkevičius, A. Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės įgyvendinimas baudžiamajame procese. *Teisė*. 2001, 41:66.

⁷² Ten pat.

⁷³ Europos Sąjungos Tarybos pagrindų sprendimas dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose (2001/220/TVR). Europos Sąjungos teisės aktai. Teisinis bendradarbiavimas baudžiamosiose bylose. Sudarytas G. Švedas. Vilnius, 2004.

ir vaikų pornografijos 8 straipsnio 1 dalis, kuri įpareigoja valstybes ginti šių nusikaltimų aukas, pirmiausiai atitinkamai saugant nukentėjusių vaikų privatų gyvenimą, neatskleidžiant jų tapatybės ir pagal nacionalinę teisę imtis priemonių, kad nebūtų nederamo informacijos platinimo, dėl kurio galėtų būti nustatyta nukentėjusių vaikų tapatybė.⁷⁴ Atkreiptinas dėmesys ir į Jungtinių Tautų standartinių minimalių nepilnamečio teisenos įgyvendinamo taisyklių (Pekino taisyklės) 8 straipsnio reglamentaciją, pagal kurią iš esmės neturi būti skelbiama (paviešinama) jokia informacija, leidžianti identifikuoti nepilnametį pažeidėją.⁷⁵ Minėto teisės akto 21 straipsnio 1 dalyje nurodyta, kad duomenys apie nepilnametį pažeidėją turi būti ypač konfidencialūs ir pasiekiami tik tinkamai įgaliojusiems, susijusiems su byla ar kitiems, asmenims.

Taigi, autorės nuomone, atsižvelgiant į aukščiau nurodytus tarptautinių teisės aktų reikalavimus, labiau tikslinga kalbėti ne apie teismo medžiagos viešumą ir prieinamumą, kaip nurodo J. Kapočiūtė, bet apie baudžiamosios bylos viešumą ir prieinamumą. Manytina, kad tokiu atveju terminas baudžiamoji byla apima tiek duomenis, surinktus ikiteisminio tyrimo metu, tiek duomenis, nagrinėjamus ir/ar paaiškėjusius teismo posėdžio metu. Autorės nuomone, šiuo atveju būtina kalbėti apie bylos medžiagos viešumą ir prieinamumą ikiteisminio tyrimo metu ir teismo nagrinėjimo metu.

Taigi, analizuojant baudžiamosios bylos viešumo ir prieinamumo principą ikiteisminio tyrimo stadijoje, pažymėtina, kad LR BPK 177 straipsnio, įtvirtinančio ikiteisminio tyrimo duomenų neskelbtinumo reikalavimą, 1 dalyje numatyta, kad draudžiama skelbti duomenis apie nepilnamečius įtariamuosius ar nukentėjusiuosius. Šiame kontekste paminėtinas ir LR BPK 181 straipsnio, reglamentuojančio proceso dalyvių teisę susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis, 6 dalies 1 punktas, draudžiantis susipažinimo su ikiteisminio tyrimo medžiaga metu daryti ikiteisminio tyrimo medžiagos kopijas, kai duomenys yra apie nepilnamečius įtariamuosius ir nukentėjusiuosius. Pažymėtina, kad Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2011 m. vasario 10 d. įsakymo Nr. I-48 „Dėl ikiteisminio tyrimo duomenų skelbimo rekomendacijų patvirtinimo“ 7 punkte nurodyta, kad prokuroras, siekdamas užtikrinti baudžiamojo persekiojimo sėkmę ir (ar) visuomenės teisę žinoti, gali paskelbti ar leisti paskelbti ikiteisminio tyrimo duomenis, išskyrus neskelbiamus ikiteisminio tyrimo duomenis, neskelbtinus asmens duomenis.⁷⁶ Nurodytų rekomendacijų 5 punkte neskelbiami ikiteisminio tyrimo duomenys apibrėžiami kaip ikiteisminio tyrimo medžiagoje esanti informacija, įstatymų

⁷⁴ Vaiko teisių konvencijos fakultatyvinis protokolai dėl vaikų pardavimo, vaikų prostitucijos ir vaikų pornografijos. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 108-4037.

⁷⁵ Standartinės minimalios nepilnamečių teisenos įgyvendinimo taisyklės (Pekino gairės). 1985.

⁷⁶ Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2011 m. vasario 10 d. įsakymas Nr. I-48 „Dėl ikiteisminio tyrimo duomenų skelbimo rekomendacijų patvirtinimo“.

nustatyta tvarka pripažinta valstybės, tarnybos, profesinė, komercinė paslaptimi, taip pat informacija apie nepilnamečius nukentėjusiuosius ir įtariamuosius.⁷⁷

Taigi, atlikta analizė leidžia daryti išvadą, kad esamas teisinis reglamentavimas itin saugo duomenis apie nepilnamečius nukentėjusiuosius ir įtariamuosius.

Analizuojant teismo medžiagos viešumą ir prieinamumą, paminėtinas teismų tarybos 2005 m. rugsėjo 9 d. nutarimas Nr. 13 P-379 „Dėl susipažinimo su išnagrinėtų baudžiamųjų bylų medžiaga tvarkos patvirtinimo“ 4 punktą, kuriame nurodyta, kad siekiant apsaugoti informaciją apie žmogaus privatų gyvenimą, asmens duomenis, valstybės, tarnybos, profesinės, komercinės, banko ar kitas teises saugomas paslaptis, rekomenduotina teismams proceso dalyvių prašymu ar savo iniciatyva motyvuota nutartimi nuspręsti kokia bylos medžiaga po jos išnagrinėjimo yra nevieša.⁷⁸ Minėto nutarimo 5 punkte nurodyta, kad priimdamas nuosprendį ar nutartį, užbaigiančią teismo procesą, teismas, siekdamas apsaugoti informaciją apie privatų asmens gyvenimą, asmens duomenis, valstybės, tarnybos, profesinės, komercinės, banko ar kitas teises saugomas paslaptis, turi teisę proceso dalyvių prašymu ar savo iniciatyva priimti motyvuotą nutartį, nustatančią kokia bylos medžiaga po jos išnagrinėjimo yra nevieša.⁷⁹

Atsižvelgiant į nacionalinių teisės aktų apribojimus dėl baudžiamosios bylos prieinamumo ir viešumo, darytina išvada, kad tiek ikiteisminio tyrimo metu, tiek baigus nagrinėti bylą teisme, teisiškai sudarytos sąlygos nepaviešinti duomenų apie nepilnamečius kaltinamuosius ar nepilnamečius nukentėjusiuosius.

Kita vertus, gali kilti klausimas, kaip apsaugoti nepilnamečių proceso dalyvių privatų gyvenimą nuo žalos, kurią galėtų sukelti baudžiamosios bylos duomenų paviešinimas internete. Šiuo atveju kalbama apie teismo sprendimo paskelbimą internete. Atkreiptinas dėmesys, kad teismų tarybos 2005 m. rugsėjo 9 d. nutarimo Nr. 13 P-378 „Dėl teismų sprendimų, nuosprendžių, nutarimų ir nutarčių skelbimo internete tvarkos patvirtinimo“ 5 punkte nurodyta, kad kai internete skelbtiname teismo procesiniame sprendime yra viešai neskelbtinų duomenų, parengiama viešai skelbtina procesinio sprendimo versija, iš kurios viešai neskelbtini duomenys pašalinami.⁸⁰ Pažymėtina, kad viešai neskelbtini duomenys – tai valstybės, tarnybos, profesinių, komercinių, banko, įvaikinimo ar kitų teisės aktų saugomų paslapčių, fizinių asmenų asmens kodai, gyvenamųjų vietų adresai, gimimo datos ir vietos, valstybiniai automobilių numeriai,

⁷⁷ Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2011 m. vasario 10 d. įsakymas Nr. I-48 „Dėl ikiteisminio tyrimo duomenų skelbimo rekomendacijų patvirtinimo“.

⁷⁸ Teismų tarybos 2005 m. rugsėjo 9 d. nutarimas Nr. 13 P-379 „Dėl susipažinimo su išnagrinėtų baudžiamųjų bylų medžiaga tvarkos patvirtinimo“.

⁷⁹ Ten pat.

⁸⁰ Teismų tarybos 2005 m. rugsėjo 9 d. nutarimas Nr. 13 P-378 „Dėl teismų sprendimų, nuosprendžių, nutarimų ir nutarčių skelbimo internete tvarkos patvirtinimo“.

banko sąskaitų numeriai ir pan.⁸¹ Vadinasi, teismo nuosprendis gali būti skelbiamas internete tik tada, kai jis yra nuasmeninimas ir jame nelieka jokių duomenų, iš kurių būtų galima identifikuoti nepilnamečius proceso dalyvius.

Taigi autorės nuomone, įstatymo leidėjo siekis riboti viešumo principą baudžiamajame procese, susijusiam su nepilnamečiais proceso dalyviais, yra tikslingas ir būtinas, siekiant apsaugoti nepilnamečius proceso dalyvius nuo galimos žalos dėl baudžiamosios medžiagos duomenų paviešinimo. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad tiek tarptautiniais, tiek nacionaliniais teisės aktais viešumo principo apribojimu užtikrinama nepilnamečio, baudžiamojo proceso metu, įgijusio atitinkamą procesinį statusą, teisę į privatumą.

2.2. Procesinių prievartos priemonių taikymo nepilnamečiams ypatumai

LR BPK paskirtis yra ginti žmogaus ir piliečio teises bei laisves, valstybės ir visuomenės interesus, greitai ir išsamiai atskleisti nusikalstamas veikas ir tinkamai pritaikyti įstatymą. Procesinės prievartos priemonės taikomos siekiant tinkamai įgyvendinti nurodytus LR BPK tikslus. Konkrečių procesinės prievartos priemonių taikymo sąlygos ir tvarka reglamentuojama LR BPK III dalyje. Pažymėtina, kad baudžiamojo proceso įstatymas procesines prievartos priemones skiria į dvi dalis: kardomasias priemones ir kitas procesinės prievartos priemones.

Prieš pradėdant analizuoti procesinių prievartos priemonių taikymo nepilnamečiams ypatumus, tikslinga panagrinėti procesinės prievartos sampratą, dėl kurios baudžiamojo proceso doktrinoje kyla tam tikrų diskusinių klausimų. Baudžiamojo proceso teisės doktrinoje įprasta prievartą baudžiamajame procese apibrėžti kaip įvairiomis priemonėmis ir būdais pasireiškiantį elementą, padedantį vykdyti įstatymą tais atvejais, kai baudžiamojo proceso dalyviai nevykdo ar netinkamai vykdo nustatytas procesines pareigas.⁸² Autorius G. Goda teigia, kad procesinės prievartos priemonės – įstatyme numatytos priemonės, pasireiškiančios žmogaus teisių suvaržymu, kurias valstybės subjektai taiko siekdami procesinių tikslų.⁸³ Tuo tarpu autorius E. Losis skiria įstatyminių ir mokslinių prievartos priemonių suvokimus, nuroydamas, kad įstatyminis prievartos priemonių suvokimas apima tik įstatymo leidėjo baudžiamojo proceso įstatyme konkrečiai prievartos priemonėmis įvardytus procesinius veiksmus, o mokslinis prievartos priemonių suvokimas grindžiamas mokslinių nagrinėjimų, atsižvelgiant į pasirinktus kriterijus, rezultatais, atitinkamus procesinius veiksmus laikant procesinės prievartos

⁸¹ Teismų tarybos 2005 m. rugsėjo 9 d. nutarimas Nr. 13 P-378 „Dėl teismų sprendimų, nuosprendžių, nutarimų ir nutarčių skelbimo internete tvarkos patvirtinimo“.

⁸² Goda, G. Procesinės prievartos priemonės samprata. *Teisė*. 1998, 32:4.

⁸³ Ten pat.

priemonėmis.⁸⁴ Visgi, kaip teigia autorius E. Losis, baudžiamojo proceso prievartos priemonėms būdingi tam tikri sankcijos elementai, t. y. ji taikoma nukrypus nuo baudžiamojo proceso teisės normomis nustatyto elgesio ar dėl galimo nukrypimo nuo jo ateityje (prevencinis tikslas), tačiau baudžiamojo proceso prievartos priemonių tikslai neatitinka pagrindinio sankcijos tikslo – nubausti teisės normas pažeidusį asmenį.⁸⁵ Baudžiamojo proceso prievartos priemonių pagrindinis tikslas – užtikrinti netrukdomą baudžiamąjį procesą, tad E. Losis siūlo keisti procesinės prievartos priemonės sampratą ją išplečiant: procesinės prievartos priemonės – tai baudžiamojo proceso įstatymo numatytos procesinės priemonės ir būdai, taikomi baudžiamojo proceso įstatymo nustatyta tvarka ir pagrindais, įgaliotų baudžiamojo proceso subjektų, kuriais atimant žmogui galimybę naudotis arba įpareigojant asmenį nesinaudoti atitinkamomis teisėmis bei laisvėmis siekiama užtikrinti netrukdomą baudžiamąjį procesą, jo tikslų įgyvendinimą.⁸⁶

Autorės nuomone, atsižvelgiant į procesinių prievartos priemonių paskirtį baudžiamajame procese, pritartina autoriaus E. Losio siūlomai sampratai. Neabejotina, kad procesinėmis prievartos priemonėmis varžomos asmenų teisės ir laisvės, siekiant surinkti pakankamai duomenų, leidžiančių atskleisti nusikalstamą veiką ir tą veiką padariusį asmenį/asmenis. Dėl šios priežasties procesinių prievartos priemonių taikymo subjektus, pagrindus, sąlygas ir skyrimo tvarką būtina griežtai ir išsamiai reglamentuoti baudžiamojo proceso įstatyme.

Taigi, remiantis žmogaus teisių apsaugos standartais, reikalaujama, kad žmogaus teises suvaržančių priemonių taikymo sąlygos būtų labai aiškiai įstatyme apibrėžtos.⁸⁷ Atsižvelgiant į tai, kad procesinių prievartos priemonių taikymas visada daugiau ar mažiau yra susijęs su žmogaus teisių ir laisvių atitinkamu suvaržymu, įstatymų leidėjas baudžiamojo proceso įstatyme įpareigoja teisės saugos institucijų pareigūnus, taikančius procesines prievartos priemones, laikytis proporcingumo principo. LR BPK 11 straipsnio 1 dalyje nurodyta, kad procesinės prievartos priemonės turi būti taikomos tik tais atvejais, kai be jų negalima pasiekti reikiamų proceso tikslų. Bet kokios procesinės prievartos taikymas turi būti nedelsiant nutrauktas, kai tai tampa nereikalinga. Pažymėtina, kad proporcingumo principo turinys, turint omeny šio principo daugiaaspektiškumą ir suderinamumo su kitais baudžiamojo proceso principais sudėtingumą, gali būti atskiru tyrimo dalyku, todėl šiame darbe šis principas plačiai analizuojamas nebus.

Atsižvelgiant į darbo apimtį reikalavimus, autorės nuomone, tikslinga paanalizuoti bendrosios kardomosios priemonės – suėmimo – ir specialiosios kardomosios priemonės – nepilnamečio atidavimo prižiūrėti – probleminius aspektus.

⁸⁴ Losis, E. Baudžiamojo proceso prievartos priemonių samprata. *Jurisprudencija*. 2008, 6 (108):77.

⁸⁵ Ten pat.

⁸⁶ Ten pat., p. 80.

⁸⁷ Goda, G. Procesinių prievartos priemonių Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso projekte samprata, klasifikacija ir turinys. *Teisė*. 2000, 35:17.

Aktualu panagrinėti ikiteisminio tyrimo metu nepilnamečiam įtariamajam skiriamo suėmimo polemiką, kadangi kriminologiniai tyrimai rodo, jog kriminalinės justicijos poveikis nepilnamečio asmenybei yra „kontraproduktyvus“, lemiamą vaidmenį sukeliant šį žalingą poveikį nepilnamečio asmenybei vaidina ikiteisminio tyrimo stadija, ypač jeigu nepilnamečiui buvo paskirtas suėmimas.⁸⁸

Suėmimo skyrimo pagrindai ir sąlygos yra numatyti LR BPK 122 straipsnyje. Kodekso 123 straipsnis reglamentuoja suėmimo skyrimo tvarką, todėl, siekiant pažodžiui neperrašinėti įstatymo nuostatų, tikslinga išsamiau panagrinėti tik probleminius ir daugiausiai polemikos sukeliančius suėmimo skyrimo nepilnamečiams aspektus. Šiame kontekste būtina pažymėti, kad suėmimas yra viena iš griežčiausių kardomųjų priemonių, dėl to baudžiamojo proceso teisės doktrinoje galima sutikti nuomonių, kad suėmimo taikymas nepilnamečiams įtariamiesiems turi būti apribotas.

Autorė S. Gečėnienė siūlo priemones, apribojančias suėmimo taikymą, suskirstyti į dvi grupes: pirmajai grupei priskiriamos priemonės, netiesiogiai susijusios su suėmimo taikymu, antrajai – priemonės, tiesiogiai skirtos suėmimo taikymui apriboti.⁸⁹

Netiesioginėms suėmimo apribojimo priemonėms priskiriamos tokios priemonės kaip žemutinės baudžiamosios atsakomybės amžiaus ribos didinimas, mediacijos ir kitų ikiteisminio tyrimo nutraukimo priemonių taikymas.⁹⁰

Tuo tarpu tiesioginėms suėmimo apribojimo priemonėms priskiriamos tokios priemonės kaip suėmimo taikymo amžiaus atskyrimas nuo bendrojo baudžiamosios atsakomybės amžiaus, suėmimo trukmės mažinimas, suėmimo pagrindų diferencijavimas pagal amžių, suėmimo pagrindų formalizavimas, įrodymų pakankamumo sugriežtinimas.⁹¹

Autorės nuomone, siekiant atskleisti suėmimo taikymo nepilnamečiams problematiką, vertėtų išsamiau panagrinėti autorės S. Gečėnienės analizuojamas tiesiogines suėmimo apribojimo priemones.

Pirmiausia reikėtų pažymėti, kad dažniausiai baudžiamuosiuose įstatymuose nereglamentuojamos amžiaus ribos, nuo kurių gali būti taikomos kardomosios priemonės. Pagal esamą teisinį reglamentavimą, visos procesinės prievartos priemonės taikomos asmenims, sulaukusiems amžiaus, nuo kurio kyla baudžiamoji atsakomybė. S. Gečėnienės nuomone, tai esminė klaida ir kardomųjų priemonių taikymo amžių vertėtų atskirti nuo bendrojo baudžiamosios atsakomybės amžiaus.⁹² Manytina, kad šiuo atveju derėtų pritarti šiai nuomonei,

⁸⁸ Gečėnienė, S. Kardomojo kalnimo taikymo apribojimas kaip strateginė nepilnamečių kriminalinės justicijos reformos kryptis. *Jurisprudencija*. 2003, 26(18):128.

⁸⁹ Ten pat, p. 129.

⁹⁰ Ten pat, p. 129-130.

⁹¹ Ten pat, p. 131-137.

⁹² Ten pat, p. 131.

kadangi nepilnamečio procesinis teisinis statusas ikiteisminiame tyrime yra specifinis, todėl, siekiant apsaugoti nepilnamečio interesus, būtina skirti ir amžių, nuo kurio gali būti taikomos atitinkamos procesinės prievartos priemonės. Būtina atsižvelgti ir į tai, kad dauguma baudžiamojo proceso įstatymo nuostatų, nepilnamečiams proceso dalyviams taikomos su tam tikromis išimtimis, dėl to tikslinga diferencijuoti kardomųjų priemonių skyrimą nepilnamečiams, atsižvelgiant į baudžiamosios atsakomybės amžių.

Kita tiesioginė suėmimo apribojimo priemonė yra suėmimo trukmės mažinimas. Atkreiptinas dėmesys, kad dėl suėmimo trukmės mažinimo nepilnamečiams pasisakoma tiek nacionaliniuose, tiek tarptautiniuose teisės aktuose.

Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos 37 straipsnio b punkte nustatyta, kad vaikas areštuojamas, sulaikomas ar įkalinamas pagal įstatymą tik kraštutiniu atveju ir kiek įmanoma trumpesniai laikui.⁹³ Be to, Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos 37 straipsnio c punktas numato, kad su vaikais, kurių laisvė apribota, turi būti elgiamasi atsižvelgiant į jų poreikius, nulemtus amžiaus.⁹⁴

Jungtinių Tautų standartinėse minimaliose nepilnamečių teisenos įgyvendinimo taisyklių (Pekino taisyklės) 13 straipsnio 1 dalyje nurodyta, kad sulaikymas iki teismo taikomas tik kaip paskutinė priemonė ir tik tiek kiek įmanoma trumpiausiam laikotarpiui.⁹⁵ Paminėtina ir nurodyto teisės akto 13 straipsnio 5 dalis rekomenduojanti, jog suimtais nepilnamečiais būtų rūpinamasi, jiems suteikiama visa būtina socialinė, auklėjamoji, profesinė, psichologinė, medicininė ir fizinė pagalba, kurios jiems prireiktų dėl amžiaus, lyties ar asmeninių priežasčių.⁹⁶

Pažymėtinas ir Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijos „Dėl socialinės reakcijos į nepilnamečių nusikalstamumą“ 7 straipsnio nuostata, raginanti valstybės nares panaikinti kardomąjį kalinimą, išskyrus išimtines labai sunkių nusikaltimų, kuriuos padarė vyresnio amžiaus nepilnamečiai, atvejus.⁹⁷

Jungtinių Tautų nepilnamečio nusikalstamumo prevencijos gairių (Rijado gairės) 46 straipsnyje nurodyta, kad jaunų asmenų institucionalizacija (apgyvendinimas tam tikrose įstaigose, kur ribojama jų laisvė) turėtų būti paskutinė priemonė ir trukti minimalų būtiną laiką, o jauno asmens gerovės interesai laikomi svarbiausiais.⁹⁸

LR BPK 127 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta nuostata, nurodanti, kad nepilnamečiams ikiteisminiame tyrime suėmimo terminas negali būti pratęsimas ilgiau kaip iki dvylikos

⁹³ Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 60-1501.

⁹⁴ Ten pat.

⁹⁵ Standartinės minimalios nepilnamečių teisenos įgyvendinimo taisyklės (Pekino gairės). 1985.

⁹⁶ Ten pat.

⁹⁷ Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija Nr. R(87)20 Dėl socialinės reakcijos į nepilnamečių nusikalstamumą. 1987.09.17.

⁹⁸ Jungtinių Tautų nepilnamečio nusikalstamumo prevencijos gairės (Rijado gairės). 1990.

mėnesių. Pažymėtina, kad bendrasis suėmimo terminas baudžiamojo proceso įstatyme apribojamas aštuoniolika mėnesių.

Visgi, tuo atveju, jeigu ikiteisminio tyrimo metu nepilnamečiam įtariamajam pati griežčiausia kardomoji priemonė – suėmimas yra paskirta, tarptautiniai teisės aktai skatina tokias bylas išnagrinėti kaip galima greičiau, suteikiant joms prioritetą.

Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 10 straipsnio 2 dalis numato, kad kaltinami nepilnamečiai turi būti perduoti taip greitai, kaip tik tai įmanoma, galutinio sprendimo priėmimui.⁹⁹

Jungtinių Tautų normos netekusiems laisvės nepilnamečiams ginti (Havano taisyklės) 17 straipsnis rekomenduoja, kad, jei vis tik taikomas suėmimas, nepilnamečių teismai ir tyrimo institucijos turėtų suteiktų didžiausią prioritetą greičiausiam tokių bylų procesui.¹⁰⁰

Taigi, atsižvelgiant į tarptautinių ir nacionalinių teisės aktų nuostatas, ribojančias nepilnamečių suėmimo terminą, S. Gečėnienė siūlo suėmimo pratęsimo institutą nepilnamečių atžvilgiu panaikinti, teigdama, kad laikina alternatyva galėtų būti tikslus maksimalios nepilnamečio sulaikymo trukmės nustatymas numatant dažnus kardomojo kalinimo pagrįstumo (būtinumo) patikrinimus (pvz., kas mėnesį).¹⁰¹

Autorės nuomone, atsižvelgiant į tarptautinių ir nacionalinių teisės aktų reikalavimus dėl suėmimo kaip kardomosios priemonės skyrimo nepilnamečiams išimtinumo, manytina, kad bylose, kuriose nepilnamečiams įteikti pranešimai apie įtarimą, ypač griežtai turėtų būti laikomasi proporcingumo principo ir suėmimo taikymas nepilnamečiams turėtų būti skiriamas retai palyginus su pilnamečių asmenų bylomis.

Dar viena autorės S Gečėnienės nurodoma tiesioginė suėmimo apribojimo priemonė yra suėmimo pagrindų apribojimas. LR BPK 122 straipsnio 1 dalyje nurodyti suėmimo skyrimo pagrindai. Suėmimo skyrimo pagrindas yra pagrįstas manymas, kad įtariamasis:

- 1) bėgs (slėpsis) nuo ikiteisminio tyrimo pareigūnų, prokuroro ar teismo;
- 2) trukdys procesui;
- 3) darys LR BPK 122 straipsnio 4 dalyje nurodytus naujus nusikaltimus.

Nagrinėjamu atveju, siekiant atskleisti kiekvieno aukščiau nurodyto pagrindo turinį, tikslinga pasiremti Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senato 2004 m. gruodžio 30 d. nutarimu Nr. 50 „Dėl teismų praktikos skiriant suėmimą ir namų areštą arba pratęsiant suėmimo terminą“.¹⁰²

LR BPK 122 straipsnio 1 dalies 1 punkte nurodytu pagrindu skiriant arba pratęsiant

⁹⁹ Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 77-3288.

¹⁰⁰ Jungtinių Tautų normos netekusiems laisvės nepilnamečiams ginti (Havano taisyklės). 1990.

¹⁰¹ Gečėnienė, S., p. 132.

¹⁰² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senato 2004 m. gruodžio 30 d. nutarimas Nr. 50 „Dėl teismų praktikos skiriant suėmimą ir namų areštą arba pratęsiant suėmimo terminą“. *Teismų praktika*. Nr. 22, 2004.

suėmimą, būtina atsižvelgti į visas LR BPK 122 straipsnio 2 dalyje nurodytas aplinkybes. Pažymėtina, kad nusikaltimo sunkumas ir įstatymo sankcijoje numatyta griežta laisvės atėmimo bausmė priskiriama LR BPK 122 straipsnio 2 dalyje vartojamai „kitų aplinkybių“ sąvokai, todėl, jei remiantis minėta aplinkybe galima padaryti išvadą, kad asmuo bėgs (slėpsis) nuo ikiteisminio tyrimo pareigūnų, prokuroro ar teismo, tai tada jos gali pakakti tam asmeniui skirti arba pratęsti suėmimą LR BPK 122 straipsnio 1 dalies 1 punkte numatytu pagrindu.¹⁰³

LR BPK 122 straipsnio 1 dalies 2 punkte nurodytu pagrindu skirdami suėmimą arba pratęsdami jo terminą, teisėjai privalo vadovautis LR BPK 122 straipsnio 3 dalies 1 ar 2 punkte nurodytomis aplinkybėmis, kurios turi būti pagrįstos bylos duomenimis (pavyzdžiui, byloje turi būti duomenų, kad įtariamasis pats arba per kitus asmenis gali bandyti paveikti nukentėjusiuosius, liudytojus, ekspertus ir kt.).¹⁰⁴ Šiame kontekste paminėtina žemiau pateikiama Klaipėdos apygardos teismo nutartis, kurioje išsamiai analizuojamos LR BPK 122 straipsnio 3 dalies 2 punkte nurodytos aplinkybės:

„Vertinant, ar yra pagrindo manyti, kad kaltinamasis J. K. gali trukdyti procesui, pažymėtina, kad kaltinamasis būdamas laisvėje gali tiesiogiai pats ar per kitus asmenis paveikti tiesioginį liudytoją sūnų A. K. ir liudytoją dukrą O. S. Kad kaltinamasis gali paveikti liudytojus, yra pakankamas pagrindas manyti, nes jis anksčiau buvo teistas už labai sunkų nusikaltimą (LR BK 149 str. 4 d.) bei poveikį liudytojui, nukentėjusiam asmeniui (LR BK 233 str. 1d.), grasinimą nužudyti ar sunkiai sutrikdyti žmogaus sveikatą (LR BK 145 str.), kur proceso dalyviai taip pat buvo šeimos nariai. Be to, jau ikiteisminio tyrimo medžiagoje liudytojas A. K. davė skirtingus parodymus, nurodydamas, jog jis bijo tėvo, nes iškart po įvykio pagrasino, kad niekam neprasitartų, ką matė, ir nurodė, ką sakyti policijos pareigūnams. Tik sulaukius tėvą, žinodamas, kad pavojus negresia, jis davė teisingus parodymus. Nesvarbu, kad tiesioginis liudytojas A. K. apklaustas pas ikiteisminio tyrimo teisėją ir jo duotais parodymais bus galima vadovautis teisme, tačiau A. K. nurodo, kad bijo tėvo ir kol tėvas suimtas, pavojus jam negresia. J. K. dukra taip pat nurodo, kad tėvas jai grasino telefonu nurodydamas atsiimti pareiškimą. Pats kaltinamasis J. K. savo kaltės dėl padarytų nusikaltimų nepripažino. Advokatės argumentas, jog ikiteisminis tyrimas baigtas ir byla perduota į teismą ir kaltinamasis trukdyti procesui negalės, nes visi liudytojų parodymai užfiksuoti BPK nustatyta tvarka nepagrįsti, nes kaltinamasis paveikti liudytojus gali ir iki teismo posėdžio, kur jie bus apklausiami kaip liudytojai.“¹⁰⁵

Vadinasi, tik išsamiai išnagrinėjus ikiteisminio tyrimo metu surinktus duomenis, galima daryti pagrįstą išvadą dėl suėmimo pagrindo buvimo ar jo nebuvimo, todėl negalima apsiriboti formaliu suėmimo pagrindų išvardijimu, kiekvienu konkrečiu atveju būtina nuodugniai išnagrinėti visas aplinkybes, susijusias su analizuojamos kardomosios priemonės skyrimu ar jos pratęsimu.

LR BPK 122 straipsnio 1 dalies 3 punkte nurodytu pagrindu gali būti skiriamas arba pratęsiamas suėmimas, jeigu asmuo įtariamasis bent vieno iš LR BPK 122 straipsnio 4 dalyje nurodytų nusikaltimų padarymu. Pagrįstą manymą, kad asmuo gali padaryti bent vieną iš LR BPK 122 straipsnio 4 dalyje nurodytų nusikaltimų, gali patvirtinti informacija apie to asmens

¹⁰³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senato 2004 m. gruodžio 30 d. nutarimas Nr. 50 „Dėl teismų praktikos skiriant suėmimą ir namų areštą arba partęsiant suėmimo terminą“. *Teismų praktika* Nr. 22, 2004.

¹⁰⁴ Ten pat.

¹⁰⁵ Klaipėdos apygardos teismo 2015 m. vasario 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-92-360/2015.

teistumą, jo vaidmuo padarant nusikaltimus, įtarimas kelių nusikaltimų padarymu, pragyvenimo lėšų gavimas iš nusikalstamos veiklos, nukentėjusiųjų, liudytojų parodymai bei kiti duomenys.¹⁰⁶

Atkreiptinas dėmesys, kad autorė S. Gečėnienė kritikuoja suėmimo pagrindus, teigdama, kad suėmimas negali būti skiriamas, prevenciniais tikslais, t. y., siekiant užkirsti kelią, kad nebūtų daromos naujos atitinkamos baudžiamojo proceso įstatymo nurodytos nusikalstamos veikos, ar, kad asmuo „gali“ bandyti paveikti liudytojus arba sunaikinti įrodymus.¹⁰⁷ Autorės S. Gečėnienės nuomone, nagrinėjami suėmimo skyrimo pagrindai yra tiesioginis prieštaravimas nekaltumo prezumpcijai, kadangi daroma būtent tai, ką ši prezumpcija draudžia – asmeniui atimama laisvė dėl to, jog, kieno nors manymu, jis gali kažką padaryti.¹⁰⁸

Autorės nuomone, pritartina S. Gečėnienėi, kadangi, atsižvelgiant į itin neigiamą suėmimo poveikį nepilnamečio psichikai ir tolimesniam nepilnamečio asmenybės vystymuisi, siūlytina, bent jau nepilnamečiams skiriamo suėmimo pagrindus apriboti baudžiamojo proceso įstatymo nuostatomis. Pavyzdžiui, galima susiaurinti nusikalstamą veikų sąrašą, pagal kurį kyla pagrįstas įtarimas, kad nepilnametis gali daryti naujas nusikalstamas veikas. Be to, kiekvienu konkrečiu atveju, teismas, skirdamas ar pratęsdamas nepilnamečiui kardomąją priemonę – suėmimą, privalo realiai įvertinti ikiteisminio tyrimo metu surinktų duomenų pagrįstumą, t. y. būtina apsiriboti ne formaliu suėmimo pagrindų buvimu, bet šių pagrindų realumu.

Kita suėmimo apribojimo priemonė yra suėmimo pagrindų diferencijavimas, atsižvelgiant į amžių. Pažymėtina, kad pagal šiuo metu esamą teisinį reglamentavimą nepilnamečiui, t. y. baudžiamąja teisine prasme asmeniui nuo 14 metų amžiaus iki 18 metų amžiaus, be išimties taikomi visi trys suėmimo skyrimo pagrindai. Autorė S. Gečėnienė siūlo kiekvienam suėmimo pagrindui įstatyme įtvirtinti skirtingą nepilnamečio įtariamojo amžiaus ribą, nuo kurios, remiantis atitinkamu suėmimo pagrindu, tokiam asmeniui galima taikyti šią kardomąją priemonę.¹⁰⁹ Autorės nuomone, nėra tikslinga atitinkamą suėmimo pagrindą taikyti nepilnamečiam įtariamajam, sulaukus baudžiamojo proceso įstatyme numatyto amžiaus. Minėta, kad sprendžiant klausimą dėl suėmimo paskyrimo ar jo termino pratęsimo, būtina, remiantis ikiteisminio tyrimo medžiaga, realiai įvertinti tam tikro suėmimo pagrindo buvimą ar nebuvimą, todėl šiuo atveju nepilnamečio įtariamojo amžiaus galėtų būti tik vienu iš kriterijumi teismui sprendžiant klausimą dėl suėmimo pagrindo buvimo ar nebuvimo.

Dar viena suėmimo apribojimo priemonė – suėmimo pagrindų formalizavimas. Autorė S. Gečėnienė daro išvadą, kad praktiškai nustatyti pakankamą suėmimo pagrindą, labai sudėtinga, todėl praktikoje dažnai sutinkami atvejai, kai teisėjas, turėdamas kokių nors abejonių, pvz., kad

¹⁰⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senato 2004 m. gruodžio 30 d. nutarimas Nr. 50 „Dėl teismų praktikos skiriant suėmimą ir namų areštą arba partęsiant suėmimo terminą“. *Teismų praktika* Nr. 22, 2004.

¹⁰⁷ Gečėnienė, S., p. 133.

¹⁰⁸ Ten pat.

¹⁰⁹ Ten pat, p. 134.

įtariamasis gali pasislėpti, rizikuoja mažiau paskirdamas suėmimą negu kitą švelnesnę kardomąją priemonę, arba kai kalbama apie „nepateisinamą suėmimą“, kai teismas nustato, kad teisiamasis buvo nekaltas ir vis dėlto siekia nuosprendžiu pateisinti jo buvimą.¹¹⁰ Akivaizdu, kad teisinėje valstybėje tokių situacijų negali ir neturėtų būti. Autorės nuomone, įstatyme turėtų būti griežtai ir tiksliai, nepaliekant vietos abejonėms, apibrėžti nepilnamečių skyrimo pagrindai ir sąlygos, siekiant išvengti taip vadinamųjų „nepagrįstų suėmimų“, tokiu būdu apribojant subjektyvumo kriterijų, pagrįstą atitinkamo suėmimo skyrimo pagrindo tikimybe.

Paskutinioji suėmimo apribojimo priemonė yra įrodymų pakankamumo sugriežtinimas. Autorė S. Gečėnienė, teigdama, kad įstatymas turi didinti įrodymų pakankamumo standartus skiriant suėmimą, siūlo Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse nustatyti „ypač pagrįsto įtarimo reikalavimus“.¹¹¹ Šiame kontekste norėtųsi atkreipti dėmesį, kad pagal LR BPK 121 straipsnio 2 dalį teisėjas, spręsdamas kardamosios priemonės paskyrimo klausimą, privalo patikrinti, ar pateiktoje medžiagoje yra pakankamai duomenų, leidžiančių manyti, kad būtent įtariamasis padarė nusikalstamą veiką. Paminėtina Panevėžio apygardos teismo nutartis, kurioje nagrinėjamas įrodymų pakankamumo klausimas:

„Iš bylos matyti, kad įtariamasis iš dalies savo kaltę pripažįsta, t.y. jis neneigia smurtavęs prieš V. D. Ikiteisminio tyrimo metu surinkti duomenys – tai kitų įtariamųjų, liudytojų S. G., L. G. parodymai, įvykio vietos apžiūros protokoluose užfiksuoti duomenys, teismo medicinos specialisto pažyma apie nukentėjusiojo mirties priežastį, policijos pareigūnų tarnybiniai pranešimai bei ir paties įtariamojo V. L. parodymai – leidžia pagrįstai įtarti, kad jis galėjo padaryti inkriminuojamą nusikaltimą.

Duomenų pakankamumo kriterijus yra vertinamasis, todėl skiriant kardomąją priemonę ar pratęsiant jos terminą, nebūtina turėti tiek duomenų, kiek jų reikia priimant apkaltinamąjį nuosprendį. Svarstant dėl kardamosios priemonės – suėmimo skyrimo ar jo termino pratęsimo teisėtumo bei pagrįstumo, suimtojo kaltės klausimas nesprendžiamas ir įrodymai nevertinami, vertinami tik faktiniai duomenys, kurie leidžia pagrįstai manyti, kad kaltinamasis galėjo padaryti inkriminuojamas nusikalstamas veikas. Šiuo atveju, kas jau ir minėta anksčiau, tokių duomenų yra.“¹¹²

Apibendrinus tai, kas išdėstyta, darytina išvada, kad suėmimas yra viena iš griežčiausių kardomųjų priemonių, labiausiai apribojanti nepilnamečio įtariamojo teisės ir laisves bei daranti didžiausią neigiamą poveikį nepilnamečio, kuriam ji paskirta, psichikai ir tolimesniam jo asmenybės vystimuisi, todėl, atsižvelgiant į suėmimo probleminius aspektus ir tarptautinių teisės aktų reikalavimus, turėtų būti skiriama tik išimtiniais atvejais. Pažymėtina, jog, kaip teigia autoriai R. Ažubalytė, P. Ancelis, P. Burda, standartai, susiję su nepilnamečių laisvės apribojimu yra grindžiami principu, kad daugeliu atveju vaiko interesai geriausiai ginami yra tada, jei jis

¹¹⁰ Gečėnienė, S., p. 135.

¹¹¹ Ten pat, p. 137-138.

¹¹² Panevėžio apygardos teismo 2015 m. vasario 2 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1 S-62-491/2015.

neatskiriamas nuo šeimos.¹¹³ Dėl to, kas nurodyta, manytina, kad nepilnamečiui įtariamajam turėtų būti skatintinas specialios kardomosios priemonės, numatytos LR BPK 120 straipsnio 2 dalyje, skyrimas – nepilnamečio atidavimas tėvams, rūpintojams arba kitiems fiziniams ar juridiniams asmenims, kurie rūpinasi vaikais, prižiūrėti. Ši kardomoji priemonė yra speciali ir skiriasi nuo bendrųjų kardomųjų priemonių, todėl, kad gali būti skiriama tik nepilnamečiui, t. y. asmeniui nuo 14 iki 18 metų amžiaus. Nepilnamečio atidavimo prižiūrėti tvarka numatyta LR BPK 138 straipsnyje. Atkreiptinas dėmesys, kad kardomosios priemonės – nepilnamečio atidavimo prižiūrėti nustatytų sąlygų laikymosi kontrolės tvarka reglamentuojama Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2003 m. balandžio 19 d. įsakymu Nr. I-58 patvirtintomis rekomendacijomis dėl kardomosiomis priemonėmis (išskyrus suėmimą) nustatytų sąlygų laikymosi kontrolės tvarkos.

Specifinis analizuojamos kardomosios priemonės aspektas yra tas, kad ši priemonė yra susijusi ne tik su nepilnamečiu asmeniu, kuriam ikiteisminio tyrimo metu, įtariant tam tikros nusikalstamos veikos padarymu, įteiktas pranešimas apie įtarimą, bet ir su kitais asmenimis, kurie nėra įgiję įtariamojo teisinio statuso. Skiriant šią kardomąją priemonę tam tikrus įpareigojimus įgyja LR BPK straipsnyje nurodyti asmenys, kuriems nepilnametis gali būti atiduodamas prižiūrėti, t. y. nepilnamečio tėvai, rūpintojai, fiziniai ar juridiniai asmenys, kurie rūpinasi vaikais. Pažymėtina tai, kad baudžiamojo proceso įstatymas nepilnamečiui, kuriam ši priemonė yra skiriama, nenustato kokių nors draudimų ar įpareigojimų. Šiuo atveju nepilnamečio tėvai, rūpintojai, fiziniai ar juridiniai asmenys, kurie rūpinasi vaikais, raštiškai įsipareigoja užtikrinti, kad nepilnametis įtariamasis deramai elgsis ir šaukiamas atvyks pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą ar teismą. Taigi įpareigojimai nustatomi ne nepilnamečiam įtariamajam, bet aukščiau nurodytiems fiziniams ir juridiniams asmenims. Atkreiptinas dėmesys, kad LR BPK 138 straipsnio 3 dalyje įtvirtinta nuostata, kad jeigu įtariamasis nepilnametis vengia atvykti pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą ar į teismą, asmenims, įsipareigojusiems jį prižiūrėti, prokuroro nutarimu ar teismo nutartimi gali būti paskirta iki penkių minimalių gyvenimo lygių dydžio bauda.

Autorės nuomone, įstatymų leidėjas, įtvirtindamas analizuojamą specialiąją kardomąją priemonę, siekia nepilnamečio elgesį paveikti per trečiuosius asmenis, galinčius daryti teigiamą įtaką nepilnamečiui, todėl kiekvienu konkrečiu atveju būtina priimti rašytinį įsipareigojimą prižiūrėti nepilnametį tik iš tokio asmens, kuris realiai galės įvykdyti įsipareigojimus ir turės pozityvią įtaką nepilnamečiam įtariamajam. Vadinasi, ikiteisminio tyrimo teisėjas, prokuroras, o neatidėliotinais atvejais ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prieš skirdamas nagrinėjamą kardomąją

¹¹³ Ažubalytė, R.; Ancelis, P.; Burda, R. Teisinės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams, dirbantiems su nepilnamečiais. Vilnius, 2005, p. 21.

priemonę, turėtų kruopščiai surinkti ir nuodugniai išnagrinėti duomenis apie asmenį, galintį tinkamai užtikrinti nustatytų įsipareigojimų vykdymą bei turintį įtakos formuoti nepilnamečio įtariamojo nuostatas.

Šiame kontekste būtina paminėti tam tikras baudžiamojo proceso įstatymo spragas dėl nepilnamečio atidavimo prižiūrėti reglamentacijos. Pažymėtina, kad įstatymų leidėjas visiškai nenurodo, ar skiriant nagrinėjamą kardomąją priemonę būtinas nepilnamečio tėvų, rūpintojų, fizinių ar juridinių asmenų, kurie rūpinasi vaikais, sutikimas, t. y. įstatyme nėra reglamentuotas minėtų asmenų, kuriems numatomi įpareigojimai prižiūrėti nepilnamečių, valios išreiškimo būdai dėl skiriamos kardomosios priemonės, nors už šių įsipareigojimų neįvykdymą baudžiamojo proceso įstatyme numatyta atsakomybė. Manytina, kad, atsižvelgiant į tai, kad kiekvienu konkrečiu atveju būtina priimti rašytinį įsipareigojimą prižiūrėti nepilnamečių tik iš tokio asmens, kuris realiai galės įvykdyti įsipareigojimus ir galės turėti įtaką jo elgesiui, tikslinga baudžiamojo proceso įstatyme numatyti nepilnamečio tėvų, rūpintojų, fizinių ar juridinių asmenų, kurie rūpinasi vaikais, valios išreiškimo būdą dėl priimtinių įsipareigojimų. Autorės nuomone, siūlytina reglamentacija padėtų ir ikiteisminio tyrimo teisėjui, prokurorui, o neatidėliotinais atvejais ir ikiteisminio tyrimo pareigūnui įvertinti, ar asmuo, iš kurio priimamas įsipareigojimas dėl nepilnamečio priežiūros, yra tinkamas ir realiai galės vykdyti šią pareigą. Darytina išvada, kad nepilnamečio tėvai, rūpintojai, fiziniai ar juridiniai asmenys, kurie rūpinasi vaikais, atitinkamu būdu išreiškdami savo valią, turės teisę pasisakyti dėl to, kokį poveikį jie gali daryti nepilnamečio įtariamojo elgesiui ir ar bus pajėgūs įvykdyti prisiimamus įsipareigojimus.

Taigi specialioji kardomoji priemonė – nepilnamečio atidavimas tėvams, rūpintojams arba kitiems fiziniams ar juridiniams asmenims, kurie rūpinasi vaikais, prižiūrėti – iš kitų kardomųjų priemonių išsiskiria net tik specialiu subjektu, kuriam ši priemonė gali būti paskiriama, bet ir tuo, kad tam tikri įpareigojimai ir atsakomybė už šių įpareigojimų nevykdymą numatyta ne nepilnamečiam įtariamajam, bet aukščiau nurodytiems asmenims. Minėta kardomoji priemonė bus veiksminga tik tuo atveju, jei ikiteisminio tyrimo teisėjas, prokuroras, o neatidėliotinais atvejais ir ikiteisminio tyrimo pareigūnas priims įsipareigojimus iš tinkamo asmens, t. y. iš tokio, kuris gali daryti teigiamą įtaką nepilnamečiam įtariamajam ir turės realias galimybes įvykdyti prisiimamas pareigas. Dėl to būtina baudžiamojo proceso įstatyme įtvirtinti atitinkamas nuostatas, numatančias asmenų, kurie įpareigojami prižiūrėti nepilnamečių įtariamąjį, valios išreiškimo būdą.

Apibendrinus tai, kas išdėstyta, darytina išvada, kad kardomosios priemonės, kaip vienos iš labiausiai žmogaus teisių ir laisvių varžančių baudžiamojo proceso priemonių, nepilnamečio įtariamojo atžvilgiu turėtų būti taikomos griežtai laikantis proporcingumo principo. Atsižvelgiant į tai, kad vienos iš griežčiausių kardomųjų priemonių – suėmimo – poveikis nepilnamečio

asmenybei yra itin žalingas ir gali sukelti neigiamų pasekmių tolimesniam asmenybės vystymuisi, darytina išvada, kad ši priemonė turėtų būti skiriama tik išimtiniais atvejais. Autorės nuomone, skatintina nepilnamečiam įtariamajam skirti specialiąją kardomąją priemonę – nepilnamečio atidavimą tėvams, rūpintojams arba kitiems fiziniams ar juridiniams asmenims, kurie rūpinasi vaikais, prižiūrėti. Manytina, kad tinkamai nustačius asmenį, galintį daryti teigiamą poveikį nepilnamečiui, efektyviau ir humaniškiau bus pasiekti baudžiamojo proceso tikslai bei apsaugotos nepilnamečio įtariamojo teisės ir teisėti interesai.

2.3. Nepilnamečio apklausos ypatumai

Nepilnamečių bylų tyrimas ir nagrinėjimas, atsižvelgiant į tai, kad nepilnamečiai dėl savo amžiaus ir socialinės brandos yra vieni iš labiausiai pažeidžiamų baudžiamojo proceso dalyvių, pasižymi tam tikrais ypatumais. Procesinių veiksmų, susijusių su nepilnamečiais proceso dalyviais, atlikimo taisyklės yra specifinės ir skiriasi nuo analogiškų procesinių veiksmų atliekamų su pilnamečiais proceso dalyviais. Pažymėtina, kad tarptautiniuose ir nacionaliniuose teisės aktuose numatytas specializuotų įstatymų ar specializuotų procedūrų nepilnamečių atžvilgiu baudžiamajame procese poreikis. Siekiant įsitikinti šio teiginio teisingumo, tikslinga šiuo klausimu panagrinėti tarptautinius ir nacionalinius teisės aktus.

Šiame kontekste paminėtina Jungtinių Tautų Ekonominės ir socialinės tarybos rezoliucijos 1997/30 „Nepilnamečių justicijos administravimas“ 14 straipsnio d punkto rekomendacija valstybėms narėms numatyti specialias procedūras nepilnamečiams, padariusiems baudžiamuosius veiksmus.¹¹⁴

Pažymėtina ir Jungtinių Tautų standartinės minimalios nepilnamečių teisenos įgyvendinimo taisyklių (Pekino gairės) 2 straipsnio 3 dalis, kuria atkreipiamas valstybių narių dėmesys į konkrečių nacionalinių teisės aktų būtinybę tam, kad standartinės minimalios taisyklės būtų įgyvendinamos tiek teisiškai, tiek praktiškai.¹¹⁵

Be to, Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos 40 straipsnio 3 dalyje įtvirtintas valstybių dalyvių siekis priimti specializuotus įstatymus ir įsteigti specializuotas institucijas, skirtas nepilnamečių baudžiamajam procesui įgyvendinti.¹¹⁶

Nagrinėjamo klausimo aspektus atspindi ir nacionaliniai teisės aktai. Šiuo atveju paminėtinas Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 53 straipsnio 3 dalis,

¹¹⁴ Jungtinių Tautų Ekonominės ir socialinės tarybos 1997 m. liepos 21 d. rezoliucija 1997/30 Nepilnamečių justicijos administravimas

¹¹⁵ Standartinės minimalios nepilnamečių teisenos įgyvendinimo taisyklės (Pekino gairės). 1985.

¹¹⁶ Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 60-1501.

numatanti, kad nagrinėjant vaiko teisės pažeidimų bylas, privaloma laikytis visų procesinių taisyklių bei ypatumų vaiko atžvilgiu.¹¹⁷

Taigi tarptautinių ir nacionalinių teisės aktų analizė leidžia daryti išvadą, kad nepilnamečių atžvilgiu turėtų būti priimami specializuoti įstatymai ar įstatymiškai įtvirtintos specializuotos procedūros. Atkreiptinas dėmesys, kad LR BPK skyriaus, kuris išimtinai būtų skirtas baudžiamojo proceso ypatumams tiriant ir nagrinėjant nepilnamečių bylas, nėra. Šiame kontekste paminėtina, kad siekiant įgyvendinti tarptautinių ir nacionalinių teisės aktų nuostatas, susijusias su nepilnamečių baudžiamuoju procesu, apsiribojama pareigūnų specializacija.

Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2010 m. birželio 10 d. įsakymo Nr. I-65 „Dėl prokurorų specializacijos baudžiamajame procese nuostatų patvirtinimo“ 4 straipsnis pateikia atskirų kategorijų bylas, pagal kurių atlikimą numatyta prokurorų specializacija.¹¹⁸ Minėto straipsnio 1 punkte įtvirtinta prokurorų organizuojamuose ikiteisminiuose tyrimuose nepilnamečių justicijos (įtariamojo nepilnamečio ir nukentėjusių nuo fizinio ir psichinio smurto mažamečių) specializacija.

Pažymėtina, kad pareigūnų specializacija numatyta ir policijos įstaigose. Lietuvos policijos generalinio komisaro 2007 m. gruodžio 29 d. nurodymu Nr. 5-N-13 visose šalies policijos įstaigose vadovų įsakymais paskiriami pareigūnai, atliekantys ikiteisminį tyrimą ir tiriantys baudžiamąsias bylas, susijusias su nepilnamečiais teisės pažeidėjais ir nukentėjusiais nepilnamečiais.¹¹⁹

Taigi nors teisės aktuose, susijusiuose su nepilnamečių baudžiamuoju procesu, reglamentuojama ikiteisminio tyrimo pareigūnų specializacija, tačiau autorius A. Jatkevičius siūlo patobulinti LR BPK skyrių „Baudžiamojo proceso ypatumai, tiriant ir nagrinėjant atskirų kategorijų bylas“ į jį įtraukiant atskirą skyrių, skirtą bylų, kuriose dalyvauja nepilnamečiai, procesui.¹²⁰ Manytina, kad paminėtas LR BPK patobulinimas būtų ne tik praktiškai naudingas, kadangi palengvintų darbą ikiteisminio tyrimo pareigūnams, tiriantiems nepilnamečių bylas, tačiau ir visiškai atitiktų tarptautinių ir nacionalinių teisės aktų reikalavimus keliamus nepilnamečių baudžiamajai teisenai. Visgi, pagal šiuo metu esamą teisinį reglamentavimą, LR BPK įtvirtintos atskiros nuostatos, kuriomis privalo vadovautis ikiteisminio tyrimo pareigūnai ir prokurorai, atliekantys procesinius veiksmus, susijusias su nepilnamečiais proceso dalyviais. Tolimesniame darbe ir bus analizuojami nepilnamečių procesinių veiksmų atlikimo ypatumai.

LR BPK 186 straipsnyje reglamentuojama nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausa. Nepilnamečio liudytojo ar nukentėjusiojo apklausos vienas iš ypatumų yra tai, kad

¹¹⁷ Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 33-807.

¹¹⁸ Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2010 m. birželio 10 d. įsakymas Nr. I-65 „Dėl prokurorų specializacijos baudžiamajame procese nuostatų patvirtinimo“.

¹¹⁹ Lietuvos policijos generalinio komisaro 2007 m. gruodžio 29 d. nurodymas Nr. 5-N-13.

¹²⁰ Jatkevičius, A., p. 65.

baudžiamojo proceso įstatyme ribojamas nepilnamečio liudytojo ar nukentėjusiojo apklausų skaičius. Minėto įstatymo 2 dalyje nurodyta, kad jaunesni kaip aštuoniolikos metų liudytojas ar nukentėjusysis ikiteisminio tyrimo metu paprastai apklausiami ne daugiau kaip vieną kartą. Manytina, kad nurodytas teisinis reglamentavimas atspindi 2001 m. kovo 15 d. Tarybos pamatinio sprendimo 2001/220/TVR dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose 3 straipsnio 2 dalies nuostatą, kurioje nurodyta, kad kiekviena valstybė narė imasi atitinkamų priemonių siekdama užtikrinti, kad jos valdžios institucijos apklaustų nukentėjusiuosius tik tiek, kiek reikia baudžiamosios bylos nagrinėjimui.¹²¹ Šiame kontekste pažymėtina, kad autorė S. Gečėnienė teigia, kad poveikis nepilnamečiui daromas ne tik per bausmę, bet per visą kriminalinę justiciją.¹²² Visuma aplinkybių, su kuriomis susiduria nepilnametis, pakliuvęs į kriminalinės justicijos veikimo sferą, santykiai su kriminalinės justicijos pareigūnais, ikiteisminio tyrimo veiksmai, kuriuose nepilnamečiui tenka dalyvauti – visa tai daro poveikį jo asmenybei.¹²³ Autorės nuomone, įstatymų leidėjas, ribodamas nepilnamečio liudytojo ar nukentėjusiojo apklausų skaičių ikiteisminio tyrimo metu, siekia ne tik apsaugoti nepilnametį nuo galimo neigiamo baudžiamojo proceso poveikio, bet ir siekia užtikrinti ikiteisminio tyrimo metu gautų duomenų patikimumą. Ši teiginį galima pagrįsti Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2015 m. vasario 18 d. įsakymu Nr. I-52 „Dėl Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2009 m. rugsėjo 16 d. įsakymo Nr. I-126 „Dėl rekomendacijų dėl nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos patvirtinimo“ pakeitimo“, sukonkretinančiu LR BPK nuostatas, susijusias su nepilnamečio liudytojo ar nukentėjusiojo apklausa. Minėtų rekomendacijų 17 punkte nurodyta, kad, atsižvelgiant į baudžiamojo proceso žalojantį poveikį nepilnamečio psichikai, antrinio traumavimo riziką, būtina siekti, kad nepilnametis ikiteisminio tyrimo metu būtų apklausiamas vieną kartą.¹²⁴ Autorės nuomone, ikiteisminio tyrimo metu, siekiant gauti patikimus duomenis, neturėtų būti delsiama dėl nepilnamečio liudytojo ar nukentėjusiojo apklausos, kadangi apklausiant nepilnametį, o ypač mažametį, praėjus ilgam laiko tarpui po nusikalstamos veikos padarymo ar kitų ikiteisminiam tyrimui reikšmingų aplinkybių paaiškėjimo, nepilnametis dėl savo amžiaus, patirtų išgyvenimų gali tiksliai neprisiminti ikiteisminiam tyrimui svarbių aplinkybių ir tinkamai duoti parodymų. Pažymėtinas ir paminėtų rekomendacijų 3 punktas, rekomenduojantis, kad siekiant išvengti baudžiamojo proceso

¹²¹ Europos Sąjungos Tarybos pagrindų sprendimas dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose (2001/220/TVR). Europos Sąjungos teisės aktai. Teisinis bendradarbiavimas baudžiamosiose bylose. Sudarytas G. Švedas. Vilnius, 2004.

¹²² Gečėnienė, S. Kriminalinės justicijos poveikis nepilnamečio asmenybei: samprata ir struktūra. *Jurisprudencija*. 2002, 24(16): 231.

¹²³ Ten pat.

¹²⁴ Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2015 m. vasario 18 d. įsakymas Nr. I-52 Dėl Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2009 m. rugsėjo 16 d. įsakymo Nr. I-126 „Dėl rekomendacijų dėl nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos patvirtinimo“ pakeitimo. *Teisės aktų registras*. 2015, Nr. 2466.

traumuojančio poveikio, nepilnamečiai, ir ypač mažamečiai vaikai, liudytojais apklausiami tik tais atvejais, kai turinčios reikšmės bylai teisingai išspręsti nusikalstamos veikos aplinkybės negali būti nustatomos kitais būdais.¹²⁵ Autorės nuomone, ikiteisminio tyrimo pareigūnai, kurie specializuojasi nepilnamečių bylų tyrimuose, turėtų atkreipti ypatingą dėmesį į nurodytą rekomendaciją, ir atidžiai apsvarstyti nepilnamečių, ypač mažamečių, ikiteisminio tyrimo metu duotų parodymų patikimumą. Šio teiginio svarbumą galima pailiustruoti žemiau pateikiamu Lietuvos apeliacinio teismo nuosprendžiu, kuriuo buvo tenkintas nuteistojo D. K., pirmosios instancijos teismo nuteisto už tai, kad, pasinaudodamas bejėgiška nukentėjusiosios būkle dėl mažametystės, seksualiai prievartaudamas tenkino savo lytinę aistrą su mažamete, apeliacinis skundas:

„Pirmosios instancijos teismas apkaltinamąjį nuosprendį D. K. atžvilgiu grindė iš esmės mažametės nukentėjusiosios K. Č. parodymais (pirminiais įrodymais).

Mažamečio nukentėjusiojo parodymų patikimumas neturėtų būti vertinamas taip griežtai ir kategoriškai, kaip kitų – suaugusių nukentėjusiųjų ar liudytojų parodymai. Kai kurie prieštaravimai, netikslumai, nesutapimai mažamečio asmens, patyrusio seksualinę prievartą, parodymuose galėtų būti paaiškinami parodymų subjekto specifiškumu dėl amžiaus, socialinės brandos, fizinio ir psichinio išsivystymo, patirto šoko, nežymūs prieštaravimai, netikslumai nėra pagrindas netikėti mažamečio nukentėjusiojo parodymais. Tačiau mažamečio nukentėjusiojo parodymai negali būti absoliutinami, jie turi būti vertinami bylos įrodymų grandinėje, mažamečio nukentėjusiojo parodymai negali būti vieninteliu ir absoliučiu kaltės įrodymu, ypač, jeigu šie parodymai prieštarauja kitiems bylos įrodymams, yra nuolat kintantys ir prieštaringi patys sau.

Atlikus įrodymų tyrimą apeliacinės instancijos teisme, ne tik nebuvo pašalinti prieštaravimai ir abejonės, buvę pirmosios instancijos teismo nuosprendyje, bet priešingai – mažametės nukentėjusiosios K. Č. parodymai vėl pakito, pateikiant kitą įvykio versiją, nurodant naujas iš esmės skirtingas aplinkybes.”¹²⁶

Taigi nepilnamečio liudytojo, ypač mažamečio, parodymų, duotų ikiteisminio tyrimo metu, patikimumo klausimą reikėtų apsvarstyti itin nuodugniai, siekiant išvengti aukščiau pateiktos situacijos, kai nusikaltimo nepadaręs asmuo, remiantis ikiteisminio tyrimo metu duotais mažamečio nukentėjusiojo parodymais, buvo pripažintas kaltu. Autorės nuomone, sprendžiant asmens kaltumo ar nekaltumo klausimą, ypač seksualinio pobūdžio bylose, kuriose nukentėjusiuoju pripažintas mažametis, mažamečio parodymai turėtų būti pagrindžiami kitais ikiteisminio tyrimo metu surinktais duomenimis. Galima teigti, kad įstatymų leidėjas, siekdamas užtikrinti nepilnamečio liudytojo ar nukentėjusiojo duomenų patikimumą, 2014 m. kovo 13 d. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 9, 154,186, 280, 283 straipsnių ir priedo pakeitimo įstatymu pakeitė 186 straipsnio 2 dalį, imperatyviai nurodydamas, kad nepilnamečio apklausos metu turi būti daromas vaizdo ir garso įrašas.¹²⁷ Pažymėtina, kad prieš įsigaliojant

¹²⁵ Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2015 m. vasario 18 d. įsakymas Nr. I-52 Dėl Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2009 m. rugsėjo 16 d. įsakymo Nr. I-126 „Dėl rekomendacijų dėl nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos patvirtinimo“ pakeitimo. *Teisės aktų registras*. 2015, Nr. 2466.

¹²⁶ Lietuvos apeliacinio teismo 2012 m. birželio 28 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-65/2012.

¹²⁷ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 9, 154,186, 280, 283 straipsnių ir priedo pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2014, Nr. XII-777.

paminėti LR BPK nuostatai, imperatyvas dėl privalomo vaizdo ir garso įrašo nebuvo įtvirtintas. Baudžiamojo proceso įstatymas, nurodydamas, kad nepilnamečio apklausos metu gali būti daromas vaizdo ir garso įrašas, paliko diskrecijos teisę teisėsaugos institucijų pareigūnams, atliekantiems nepilnamečio apklausą, spręsti dėl vaizdo ir garso įrašo darymo. Atkreiptinas dėmesys, kad baudžiamojo proceso įstatymo nuostata dėl privalomo vaizdo ir garso įrašo nepilnamečio apklausos metu galiojo neilgai ir 2014 m. liepos 17 d. buvo priimtas Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 9, 185,186, 275, 276, 283 straipsnių ir priedo pakeitimo įstatymas, kuriuo buvo pakeista LR BPK 186 straipsnio 2 dalis, įtvirtinant nuostatą, kad nepilnamečio apklausos metu gali būti daromas vaizdo ir garso įrašas.¹²⁸ Autorės nuomone, šis įstatymų leidėjo veiksmas yra sveikintinas ir labiau atitinkantis šiuolaikinio gyvenimo realijas. Manytina, kad kiekvieno nepilnamečio apklausos metu daryti vaizdo ir garso įrašą tikrai nėra būtina, kadangi pasitaiko atvejų, kai nepilnametis tiesiogiai ikiteisminiam tyrimui reikšmingose aplinkybėse nedalyvavo, tačiau tam tikras ikiteisminiam tyrimui reikšmingas aplinkybes išgirdo iš kitų asmenų ar žino neesminius bylai faktus, tačiau siekiant ikiteisminio tyrimo metu surinktų duomenų nuoseklumo ir logiškumo, tokį asmenį būtina apklausti. Autorės nuomone, nurodytais atvejais nebūtina daryti vaizdo ir garso įrašo ir tokiu būdu neekonomiškai eikvoti ikiteisminio tyrimo įstaigos lėšų ir laiko resursų. Manytina, kad tikslinga daryti vaizdo ir garso įrašą, kai nuo nusikalstamos veikos nukentėjo mažametis, ypač seksualinio pobūdžio bylose, arba kai siekiama nepilnametį apsaugoti nuo traumuojančio baudžiamojo proceso poveikio, dėl to, kad nepilnametis dėl nusikalstamos veikos ar kitų bylai reikšmingų aplinkybių, apie kurias duoda parodymus, patyrė stiprių emocinių išgyvenimų ir tokiu atveju nepilnametį būtina ikiteisminio tyrimo metu apklausti tik vieną kartą tam, kad jis nebūtų šaukiamas į teismo posėdį. Šiuo atveju, teismo posėdžiu metu, esant būtinybei, galėtų būti peržiūrimas ikiteisminio tyrimo metu padarytas nepilnamečio apklausos vaizdo ir garso įrašas.

Kitas baudžiamojo proceso įstatymo numatytas nepilnamečio apklausos ypatumas yra tai, kad nepilnametis liudytojas ar nukentėjęsysis yra apklausiamas ikiteisminio tyrimo teisėjo, kai vaiko interesais to prašo jo atstovas, prokuroras arba gynėjas, arba jeigu yra LR BPK 184 straipsnio 1 dalyje numatyti atvejai. Pažymėtina, kad pagal esamą teisinį reglamentavimą ikiteisminio tyrimo teisėjo vaidmuo nepilnamečio apklausos metu yra aktyvus: LR BPK įtvirtina ikiteisminio tyrimo teisėjo pareigą užtikrinti, kad nepilnamečiam liudytojui ar nukentėjusiajam apklausos metu nebūtų daromas neleistinas poveikis. Šiame kontekste būtina pažymėti, kad ikiteisminio tyrimo teisėjas nepilnametį liudytoją ar nukentėjusįjį apklausia LR BPK 184 straipsnio 3, 4, 5 dalyse nustatyta tvarka. Pažymėtina, kad LR BPK 184 straipsnio 4 dalyje

¹²⁸ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 9, 185,186, 275, 276, 283 straipsnių ir priedo pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2014, Nr. XII-1080.

numatyta, kad apie ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekamos apklausos vietą ir laiką, kai ji atliekama minėto straipsnio 1 dalyje numatytais atvejais, prokuroras privalo pranešti įtariamajam ir jo gynėjui, kadangi įtariamasis ir jo gynėjas turi teisę užduoti apklausiamam asmeniui klausimus. Atsižvelgiant į šią nuostatą, galima daryti išvadą, kad nepilnamečis liudytojas, ypač nukentėjęsysis, gali bijoti duoti parodymus, kai toje pačioje patalpoje yra įtariamasis ir gynėjas, kurie turi procesinį suinteresuotumą bylos baigtimi, todėl atsižvelgiant į nepilnamečio amžių ir socialinę brandą, įstatymo leidėjo pozicija dėl ikiteisminio tyrimo teisėjo pareigos užtikrinti, kad nepilnamečiui liudytojui, o ypač nukentėjusiajam, apklausos metu nebūtų daromas neleistinas poveikis, yra pagrįsta ir racionali. Taigi tuo atveju, kai nepilnamečiui liudytojui ar nukentėjusiajam įtariamasis gali daryti poveikį, ikiteisminio tyrimo teisėjas nutartimi įtariamajam apklausoje dalyvauti neleidžia. Šiuo atveju pagrįstai kyla klausimas dėl įtariamojo teisės į gynybą užtikrinimo. Pažymėtina, kad Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 2 dalies d punkto ir LR BPK 44 straipsnio nuostatos užtikrina kaltinamojo teisę pačiam apklausti kaltinimo liudytojus arba turėti galimybę, kad tie liudytojai būtų apklausti, ir kad gynybos liudytojai būtų apklausti tokiomis pat sąlygomis, kaip kaltinimo liudytojai. Autorės nuomone, įstatymų leidėjas šioje srityje galinčią iškilti polemiką tarp įtariamojo teisės į gynybą užtikrinimo ir nepilnamečio liudytojo ar nukentėjusiojo apsaugos interesų, išsprendė racionaliai baudžiamojo proceso įstatyme nurodydamas, kad tuo atveju, kai įtariamajam ir kitiems proceso dalyviams nutartimi gali būti neleista būti patalpoje, kurioje atliekama apklausa, privalomai turi būti daromas garso ir vaizdo įrašas, o įtariamajam ir kitiems proceso dalyviams turi būti sudaromos sąlygos stebėti ir girdėti apklausą iš kitos patalpos bei per ikiteisminio tyrimo teisėją užduoti apklausiamam asmeniui klausimus. Jei neįmanoma įtariamajam ir kitiems proceso dalyviams sudaryti sąlygų stebėti ir girdėti apklausą iš kitos patalpos, apklausa atliekama įtariamajam ir kitiems proceso dalyviams nedalyvaujant. Tokios apklausos metu padarytas garso ir vaizdo įrašas tuoj po apklausos parodomas įtariamajam ir kitiems proceso dalyviams, kurie per ikiteisminio tyrimo teisėją turi teisę užduoti apklausiamam asmeniui klausimus. Manytina, kad nurodytas teisinis reglamentavimas apsaugo tiek įtariamojo teisę į gynybą, tiek užtikrina nepilnamečio liudytojo ar nukentėjusiojo apsaugos interesus. Pažymėtina, ir tai, kad LR BPK leidžia nepilnamečį liudytoją ar nukentėjusįjį apklausti pas ikiteisminio tyrimo teisėją ir vėliau jų parodymus perskaityti teisme. Visgi, pagrįstai kyla klausimas, ar nebus pažeidžiama įtariamojo teisė pačiam apklausti kaltinimo liudytojus tuo atveju, kai nepilnamečis liudytojas ar nukentėjęsysis apklausiamas pas ikiteisminio tyrimo teisėją, tačiau asmuo įtariamojo statusą ikiteisminio tyrimo metu įgyja vėliau, ikiteisminio tyrimo teisėjui jau atlikus nepilnamečio liudytojo ar nukentėjusiojo apklausą. Atkreiptinas dėmesys, kad LR BPK nurodytas atvejis nėra reglamentuotas, šią situaciją paliekant spręsti teismams. Visgi,

teismų praktika analizuojama tema, yra ne vienoda ir prieštaringa. Šį teiginį galima pagrįsti žemiau pateikiamomis Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartimis:

„Skunde tvirtinama, kad pažeistos Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 3 dalies „d“ punkto, taip pat nacionalinio įstatymo nuostatos, įtvirtinančios asmens, kaltinamo nusikaltimo padarymu, teisę pačiam apklausti kaltinimo liudytojus arba turėti galimybę, kad tie liudytojai būtų apklausti. Šis teiginys siejamas su tuo, kad L. R. ir jo gynėjas neturėjo galimybės užduoti klausimų Š. S. Pirmosios instancijos teismo posėdyje, vykusiame 2006 m. kovo 2 d., minėtas asmuo paprašė leidimo nedalyvauti teismo posėdžiuose. Prokuroras šį prašymą palaikė, o kiti nagrinėjimo teisme dalyviai, kaip nurodoma teismo posėdžio protokole, tam neprieštaravo. Teismas prašymą tenkino motyvuodamas tuo, kad Š. S. yra nepilnametis, apklaustas ikiteisminio tyrimo teisėjo, jo parodymai perskaityti teismo posėdyje, jis patvirtino, kad ikiteisminio tyrimo metu davė teisingus parodymus, buvusių įvykių detalai nebeprisimena, o tolesnis dalyvavimas procese gali sukelti psichinę traumą. Toks sprendimas nepažeidžia nei BPK 186 straipsnio nuostatų, nei kasatoriaus minimo Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies „d“ punkto“¹²⁹

Toliau pateikiama Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis, kuria visiškai kitaip buvo išspręsta analizuojama problematika:

„Nukentėjusioji R. R. ir liudytoja V. O. buvo apklaustos ikiteisminio tyrimo teisėjo. Jos tuo metu buvo nepilnametės. N. K. Įtariamą statusą įgijo 2003 m. spalio 14 d., o R. R. ir V. O. ikiteisminio tyrimo teisėjo buvo apklaustos 2003 m. gegužės 13 d., todėl BPK 184 straipsnio 4 dalies reikalavimas dėl įtariamą ir gynėjo kvietimo į apklausą negalėjo būti įvykdyti. Šia prasme Baudžiamojo proceso kodekso reikalavimai nebuvo pažeisti. Tačiau jos nebuvo šauktos į pirmosios instancijos teismo posėdį. N. K., kitų kaltinamųjų ir jų gynėjo prašymas apklausti R. R. ir V. O. teisiama jame posėdyje buvo atmestas, motyvuojant tuo, kad jos buvo apklaustos ikiteisminio tyrimo metu ir jų parodymai buvo perskaityti teisiama jame posėdyje. Teisėjų kolegija konstatavo, kad BPK 7 straipsnio ir 44 straipsnio 7 dalies reikalavimų pažeidimais buvo suvaržytos įstatymų garantuotos kaltinamojo teisės ir tai sukliudė pirmosios instancijos teismui išsamiai išnagrinėti bylą ir priimti teisingą nuosprendį“¹³⁰

Aktualu pažymėti, kad Europos Žmogaus Teisių Teismas analizuojamu klausimu taip pat yra pasisakęs, kai pareiškėjas, remdamasis Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 1 dalimi ir 3 dalies d punktu, skundėsi tuo, kad A., B. ir C. parodymai, duoti policijoje, buvo panaudoti kaip įrodymas, tuo tarpu jam jokioje proceso stadijoje nebuvo suteikta galimybė jas apklausti:

„Tačiau liudytojų parodymų, gautų ikiteisminio tyrimo stadijoje, laikymas įrodymais savaime nėra nesuderinamas su 6 straipsnio 1 dalimi ir 3 dalies d punktu, jeigu buvo gerbiamos gynybos teisės. Paprastai šios teisės reikalauja, kad kaltinamajam būtų suteikta pakankama ir tinkama galimybė ginčyti prieš jį liudijančio liudytojo parodymus bei pateikti liudytojui klausimų arba tuo metu, kai jis duoda parodymus, arba vėliau procese. Tačiau 6 straipsnis nesuteikia kaltinamajam neribotos teisės į tai, kad būtų užtikrintas liudytojų dalyvavimas teismo posėdyje. Paprastai nacionaliniai teismai turi nuspręsti, ar yra būtina arba tikslinga išklausti liudytojo parodymų

Dėl liudytojo sąvokos Teismo nuomonė yra ta, kad nors p. A., B. ir C. nedavė parodymų teismo posėdyje, Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies d punkto prasme jos laikytinos liudytojomis, nes apeliacinis teismas panaudojo jų parodymus, kaip juos užrašė policijos pareigūnai, kaip įrodymus.

¹²⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. birželio 5 d. kasacinė nutartis Nr. 2K-372/2007.

¹³⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. sausio 16 d. kasacinė nutartis Nr. 2K-4/2007.

*Apeliacinis teismas turėjo teisę užtikrinęs gynybos teises atsižvelgti į policijai duotus p. A., B. ir C. parodymus, ypač todėl, kad jis galėjo manyti, jog šiuos parodymus patvirtina ir kiti įrodymai*¹³¹

Autorės nuomone, atsižvelgiant į nepilnamečio liudytojo ar nukentėjusiojo kaip baudžiamojo proceso dalyvio pažeidžiamumą, pritartina teismų praktikai, kad net ir tuo atveju, kai įtariamasis ir jo gynėjas negalėjo dalyvauti ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekamoje nepilnamečio liudytojo ar nukentėjusiojo apklausoje ir tokiu būdu užduoti klausimų, teismo posėdžio metu pakanka pagarsinti tokius parodymus arba peržiūrėti vaizdo ir garso įrašą. Atkreiptinas dėmesys, kad 2001 m. kovo 15 d. Tarybos pamatinio sprendimo 2001/220/TVR dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose 8 straipsnio 4 dalyje nurodyta, kad tais atvejais, kai nukentėjusiuosius, ypač labiausiai pažeidžiamus, reikia apsaugoti nuo parodymų davimo viešame teismo posėdyje padarinių, nukentėjusieji teismo sprendimu gali turėti teisę duoti parodymus tokiu būdu, kuris leis šį tikslą pasiekti bet kuriomis tinkamomis priemonėmis, suderinamomis su pagrindiniais teisiniais principais.

Šiame kontekste galima paminėti, kad nagrinėjamu atveju, kai nepilnametis liudytojas ar nukentėjusysis apklausiamas ikiteisminio tyrimo teisėjo nedalyvaujant įtariamajam ir jo gynėjui, t. y., kai ikiteisminio tyrimo metu nei vienam asmeniui dar nėra suteiktas įtariamojo procesinis statusas, manytina, kad apklausos metu privaloma daryti garso ir vaizdo įrašą. Pažymėtina, kad aukščiau minėtose Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro rekomendacijų 28 punkte nurodyta, jog, įvertinus, kad vaizdo ir garso įrašo turinys užtikrina galimybę išsaugoti autentiškus nepilnamečio parodymus ir jų patikimumą, rekomenduojama siekti, kad apklausos metu būtų daromas vaizdo ir garso įrašas.¹³²

Taigi, apibendrinus tai, kas pasakyta, galima daryti išvadą, kad ikiteisminio tyrimo metu tikslinga ir būtina nepilnametį liudytoją, duodantį ikiteisminiam tyrimui svarbius parodymus, ar nukentėjusįjį apklausti pas ikiteisminio tyrimo teisėją, kuriam įstatymų leidėjas numatė pareigą apklausos metu apsaugoti nepilnametį liudytoją ar nukentėjusįjį nuo galimo kitų proceso dalyvių neleistino poveikio. Ikiteisminio tyrimo teisėjo atlikta apklausa turėtų būti pagarsinta ir teismo posėdyje, į kurį nepilnametis liudytojas ar nukentėjusysis neturėtų būti kviečiamas, siekiant išvengti neigiamo baudžiamojo proceso poveikio nepilnamečio asmenybei. Pažymėtina, kad paminėta situacija neturėtų būti traktuojama kaip įtariamojo teisės pačiam apklausti kaltinimo liudytojus arba turėti galimybę, kad tie liudytojai būtų apklausti, pažeidimu, kadangi pagal formuojamą teismų praktiką būtina, kad nepilnamečio liudytojo ar nukentėjusiojo parodymus,

¹³¹ Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *C. R. R. Scheper prieš Nyderlandų Karalystę*. Teismų praktika Nr. 25.

¹³² Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2015 m. vasario 18 d. įsakymas Nr. I-52 Dėl Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2009 m. rugsėjo 16 d. įsakymo Nr. I-126 „Dėl rekomendacijų dėl nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos patvirtinimo“ pakeitimo. *Teisės aktų registras*. 2015, Nr. 2466.

duotus ikiteisminio tyrimo metu, patvirtintų kiti ikiteisminio tyrimo metu teisėtai gauti duomenys.

Kitas nepilnamečio liudytojo ar nukentėjusiojo apklausos ypatumas, kuriuo siekiama, kad ikiteisminio tyrimo metu nebūtų pažeistos nepilnamečio liudytojo teisės ir teisėti interesai, susijęs su kitų proceso dalyvių dalyvavimu apklausoje. LR BPK 186 straipsnio 5 dalyje nurodyta, kad nepilnamečio liudytojo ar nukentėjusiojo apklausoje turi teisę dalyvauti jo atstovas. Pažymėtina, kad atstovo pagal įstatymą procesinis statusas bus analizuojamas tolimesnėje darbo dalyje. Svarbu ir aktualu paminėti, kad proceso dalyvių prašymu arba ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar teisėjo iniciatyva į nepilnamečio liudytojo ar nukentėjusiojo apklausą privalo būti kviečiamas valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas arba psichologas, kurie padeda apklausti nepilnamečių, atsižvelgdami į jo socialinę ir psichologinę brandą. Autorės nuomone, esamas teisinis reglamentavimas dėl valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovo arba psichologo dalyvavimo nepilnamečio apklausos metu yra diskutuotinas ir tobulintinas, siekiant tinkamai užtikrinti nepilnamečio liudytojo ar nukentėjusiojo apsaugos interesus ir apklausos metu gautų duomenų patikimumą.

Visų pirma, pažymėtina tai, kad įstatyme dėl valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovo arba psichologo dalyvavimo nepilnamečio apklausos metu įtvirtinta dviprasmiška nuostata: iš pradžių nurodama, kad paminėti proceso dalyviai nepilnamečio apklausoje dalyvauja teisėsaugos institucijų pareigūnų iniciatyva, o vėliau jau kalbama apie šių proceso dalyvių privalomą dalyvavimą nepilnamečio apklausos metu. Taigi lieka neaišku, ar teisėsaugos institucijų pareigūnams paliekama diskrecijos teisė ar imperatyvas dėl valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovo arba psichologo dalyvavimo nepilnamečio apklausoje. Manytina, kad baudžiamojo proceso įstatyme tokių dviprasmybių neturėtų būti. Autorės nuomone, atsižvelgiant į nepilnamečio liudytojo ar nukentėjusiojo apklausos turinio ir formos ypatumus, būtina nustatyti konkretų teisinį reglamentavimą dėl proceso dalyvio, galinčio teisėsaugos institucijų pareigūnams padėti tinkamai apklausti nepilnamečių, dalyvavimo apklausos metu. Šią aktualiją ir problematiką iškelia ir R. Ažubalytė, P. Ancelis, R. Burda teigiantys, kad pagrindiniai taktiniai sunkumai, su kuriais susiduria tyrėjas, apklausdamas nepilnamečius, susiję mažiausiai su trimis specifinėmis priežastimis: 1) nepakankamos žinios paauglystės psichologijos srityje; 2) nesugebėjimas išskirti taktiškai reikšmingų nepilnamečio asmeninių savybių; 3) nepakankamos žinios apie taktinių būdų panaudojimą apklausos metu.¹³³ Šiuo atveju paminėtinas ir Lietuvos Respublikos vyriausybės 2009 m. rugšėjo 2 d. nutarimas Nr. 1070 „Dėl nepilnamečių justicijos 2009-2013 metų programos patvirtinimo“, kuriame nurodyta, kad nepilnamečių justicijos pareigūnų, dirbančių su nepilnamečiais, kvalifikacijos kėlimas vis dar

¹³³ Ažubalytė, R.; Ancelis, P.; Burda., p. 37.

viena svarbiausių nepilnamečių justicijos tobulinimo krypčių, kadangi nepilnamečių justicijos pareigūnams trūksta bendravimo su problemiškais nepilnamečiais įgūdžių.¹³⁴

Taigi galima daryti išvadą, kad praktikoje specialiųjų žinių trūkumą dėl nepilnamečio liudytojo ar nukentėjusiojo tinkamos apklausos, siekiama pašalinti ikiteisminio tyrimo pareigūnų ir prokurorų specializacija. Be to, kaip jau buvo minėta aukščiau, pagal baudžiamojo proceso įstatymą į nepilnamečio liudytojo ar nukentėjusiojo apklausą galima kviešti valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovą arba psichologą. Minėta, kad valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovo ar psichologo tikslas – padėti ikiteisminio tyrimo pareigūnui apklausti nepilnametį, atsižvelgiant į jo socialinę ir psichologinę brandą. Autorės nuomone, praktikoje ši nuostata lieka neįgyvendinta ir tėra tik formalumas. Pažymėtina, kad ir Lietuvos Respublikos vyriausybės 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarime Nr. 1070 „Dėl nepilnamečių justicijos 2009-2013 metų programos patvirtinimo“ prieita prie išvados, kad nepilnamečių apsaugos baudžiamajame procese tobulinimas turėtų užtikrinti aktyvesnį specialistų, galinčių padėti pareigūnams tiksliau įvertinti nepilnamečio asmenybę ir psichikos būklę, dalyvavimą baudžiamajame procese, kadangi vaiko teisių apsaugos tarnybų specialistai vaiko interesams per apklausą dažnai atstovauja gana formaliai ir vaikams jie gali labiau asocijuotis su kriminaline justicija ar ikiteisminiu tyrimu nei su akivaizdžią pagalbą teikiančiais specialistais.¹³⁵ Sutiktina su išdėstyta pozicija, kadangi praktikoje valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovo dalyvavimas nepilnamečio apklausoje, apsiriboja nepilnamečio anketinių ir kontaktinių duomenų užsirašymu, tačiau reali pagalba tam, kad nepilnametis apklausos metu jaustųsi nesuvaržytas ir ikiteisminio tyrimo pareigūnams duotų išsamius ir patikimus parodymus, nėra suteikiama. Pažymėtina, kad ši problematika ypač aktuali mažamečių nukentėjusiųjų bylose, kadangi ikiteisminio tyrimo pareigūnas, nors ir specializuojasi nepilnamečių bylų tyrimuose, ne visada turi pakankamai žinių tinkamai apklausti mažametį, įvertinti jo būseną ir gautų parodymų patikimumą bei sukurti nevaržančią apklausos aplinką. Atsižvelgiant į nepilnamečių bylų specifiką ir į profesionalaus specialisto apklausos metu trūkumą, autorės nuomone, ikiteisminio tyrimo metu būtina užtikrinti specialisto, galinčio realiai padėti ikiteisminio tyrimo pareigūnui, tinkamai apklausti nepilnametį liudytoją ar nukentėjusįjį, dalyvavimą. Darytina išvada, kad tik asmuo, kuris turi specialių žinių gali iš tikrųjų ir realiai padėti ikiteisminio tyrimo pareigūnui apklausti nepilnametį, ypač mažametį, ir tokiu būdu gauti patikimus ikiteisminio tyrimo duomenis. Visgi, akivaizdu, kad valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas nėra tinkamas proceso dalyvis, galintis atlikti minėtą pareigą. Nagrinėjamu atveju manytina, kad

¹³⁴ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarimas Nr. 1070 „Dėl nepilnamečių justicijos 2009-2013 metų programos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 110-4664.

¹³⁵ Ten pat.

psichologas yra tas asmuo, kuris turi specialių žinių ir gali ikiteisminio tyrimo pareigūnui padėti apklausti nepilnametį liudytoją ar nukentėjusįjį. Neabejotina, kad nagrinėjamu atveju būtina baudžiamojo proceso įstatyme imperatyviai nurodyti, kad psichologo dalyvavimas nepilnamečio apklausos metu yra būtinas, todėl tikslinga spręsti klausimą dėl psichologo etato įsteigimo teismuose ir ikiteisminio tyrimo įstaigose. Aktualu paminėti, kad sprendžiant šią problematiką teismuose, Teisėjų tarybos 2013-06-28 nutarimu Nr. 13P-83-(7.1.2) patvirtintoje pavyzdinėje Apygardos teismų struktūroje jau yra pavirtinas 1 vyriausiojo specialisto (psichologo) etatas.¹³⁶

Šiuo atveju, siekiant proceso ekonomiškumo, baudžiamojo proceso įstatyme būtų tikslinga nurodyti atvejus, kai psichologo dalyvavimas yra būtinas. Pavyzdžiui, bylose, kuriose nuo seksualinio pobūdžio nusikalstamų veikų nukentėjo nepilnametis ir kita. Pažymėtina, kad sąrašas dėl būtino psichologo dalyvavimo gali būti nebaigtinis, nurodant, kad kitais atvejais, pavyzdžiui, kai tiriamos nesudėtingos bylos ir nepilnamečio liudytojo parodymai ikiteisminio tyrimo metu nėra patys svarbiausi, ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras, atsižvelgdami į nepilnamečio amžių ir socialinę brandą, gali kviešti arba nekviesti psichologą. Autorės nuomone, psichologo dalyvavimas nepilnamečio apklausoje būtinas nurodytais atvejais, o valstybinis vaiko teisių institucijos atstovo dalyvavimas išvis nebūtinas. Šiuo atveju, teisėsaugos institucijos raštu, galėtų informuoti valstybinę vaiko teisių instituciją apie apklaustus nepilnamečius nukentėjusiuosius ar nepilnamečius įtariamuosius.

Analizuojant nepilnamečio apklausos ypatumus, pažymėtina, kad LR BPK atskiro straipsnio, skirto nepilnamečio įtariamojo apklausai, nėra. Paminėtina tik tai, kad LR BPK 188 straipsnio 5 dalyje nurodyta, kad proceso dalyvių prašymu arba ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo iniciatyva į jaunesnio kaip aštuoniolikos metų įtariamojo apklausą gali būti kviečiamas valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas arba psichologas, kurie padeda apklausti nepilnametį, atsižvelgdami į jo socialinę ir psichologinę raidą. Pažymėtina, kad prieš pirmąją apklausą nepilnamečiui įtariamajam turi būti pasirašytinai įteiktas pranešimas apie įtarimą. Tuo atveju, jeigu manoma, kad bylos nagrinėjimo teisme metu kaltinamasis gali pakeisti savo parodymus arba pasinaudoti teise atsisakyti duoti parodymus, prokuroro iniciatyva įtariamąjį apklausia ikiteisminio tyrimo teisėjas. Be to, LR BPK 51 straipsnio 1 dalis užtikrina, privalomą gynėjo dalyvavimą visais atvejais, kai atitinkamos veikos padarymu įtariamasis nepilnametis. Pažymėtina, kad nepilnamečio gynėjo procesinis statusas bus analizuojamas atskirame šio darbo skyriuje. Autorės nuomone, atsižvelgiant į įtariamojo statuso ypatumus, numatytus baudžiamojo proceso įstatymo, t. y., kad įtariamasis neįsprendžiamas dėl melagingų parodymų davimo ir turi teisę atsisakyti duoti parodymus, nepilnamečio įtariamojo

¹³⁶ Teisėjų tarybos 2013 m. birželio 28 nutarimas dėl pavyzdinių apylinkių teismų, apygardų teismų ir apygardų administracinių teismų struktūrų patvirtinimo. *Valstybės žinios*. 2013, Nr. 74-3752.

teisinė apklausos reglamentavimo tvarka iš esmės nėra ydinga. Visgi, manytina, kad tuo atveju, kai nepilnametis įtariamasis ikiteisminio tyrimo metu duoda parodymus, siekiant gauti patikimus duomenis ir kompensuoti ikiteisminio tyrimo pareigūnų specialiujų žinių spragas nepilnamečių psichologijos srityje, spręstinas klausimas dėl būtino psichologo dalyvavimo apklausos metu. Nors baudžiamojo proceso įstatymas, siekdamas kaip galima labiau nuo neigiamo kriminalinės justicijos poveikio, apsaugoti nepilnametį įtariamąjį, įtvirtina imperatyvą dėl būtino gynėjo dalyvavimo, tačiau pastebėtina, kad šio proceso dalyvio tikslas – teikti teisinę pagalbą įtariamajam, ginti jo teises ir teisėtus interesus. Tuo tarpu psichologo dalyvavimo nepilnamečio įtariamojo apklausos metu tikslas – padėti teisėsaugos institucijų pareigūnams apklausti nepilnametį, atsižvelgiant į nepilnamečio socialinę ir psichologinę brandą. Taigi, manytina, kad baudžiamojo proceso įstatyme turėtų būti nustatyta, kad psichologo dalyvavimas būtinas tuo atveju, kai nepilnametis įtariamasis ikiteisminio tyrimo metu duoda parodymus. Šiuo atveju, valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovą pakaktų raštu informuoti apie pranešimo apie įtarimą įteikimo nepilnamečiui faktą, nurodant nepilnamečio anketinius duomenis, nusikalstamą veiką, kurios padarymu įtariamasis nepilnametis ir kitus valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijai reikiamus duomenis.

Taigi, apibendrinus tai, kas išdėstyta, darytina išvada, kad psichologai turėtų atlikti esminį vaidmenį, siekiant apsaugoti nepilnametį nuo galimo žalingo poveikio apklausos metu bei padėti ikiteisminio tyrimo pareigūnui tinkamai apklausti nepilnametį tam, kad būtų gauti patikimi parodymai.

Kitas specifinis nepilnamečio apklausos reikalavimas, nors ir nenurodytas Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse, tačiau ypatingai svarbus, siekiant tinkamai įgyvendinti ir užtikrinti nepilnamečio apsaugos interesus ikiteisminio tyrimo metu, yra atitinkamos apklausos aplinkos sudarymas. Autoriai R. Ažubalytė, P. Ancelis, R. Burda, analizavę šios temos aspektus, prieina prie išvados, kad ikiteisminio tyrimo įstaigos patalpos paprastai netinka nepilnamečio apklausai (ypač mažamečių apklausai),¹³⁷ todėl N. Grigutytė, I. Čėsniienė, E. Karmaza, J. Valiukevičiūtė rekomenduoja nepilnamečių reikalų padaliniuose įrengti atskirą patalpą, kurioje sienų spalva, kilimai, baldai, žaislai, knygos ir kiti daiktai nepilnamečiui sudarytų jaukią aplinką.¹³⁸ Be to, pažymėtina ir tai, kad patalpa, kurioje apklausiamas nepilnametis, turi atitikti ir LR BPK 186 straipsnio 4 dalyje išvardytus reikalavimus, t. y. specifinius reikalavimus dėl vaizdo ir garso įrašo darymo bei galimybės įtariamajam ir jo gynėjui stebėti apklausą iš kitos patalpos, tuo atveju, kai ikiteisminio tyrimo teisėjas nutartimi neleidžia įtariamajam ir jo gynėjui dalyvauti apklausoje. Šiame kontekste atkreiptinas dėmesys į 2009 m.

¹³⁷ Ažubalytė, R.; Ancelis, P.; Burda, p. 37.

¹³⁸ Grigutytė, N.; Čėsniienė I.; Karmaza E.; Valiukevičiūtė J. Psichologinės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams, dirbantiems su nepilnamečiais. Vilnius, 2006, p. 20-21.

birželio 16 d. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymu Nr. 1R-190 patvirtintus nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos patalpų įrengimo Lietuvos Respublikos teismuose pagrindinius reikalavimus.¹³⁹ Pažymėtina, kad paminėtuose reikalavimuose iš esmės įgyvendinama nurodytų autorių rekomendacijos dėl nepilnamečio apklausos atitinkamos aplinkos sudarymo bei LR BPK 186 straipsnio nuostatos, nurodant, kad teismuose privalo būti įrengtos dvi patalpos – apklausos patalpa ir stebėjimo patalpa. Nekyla abejonių, kad teisinis reglamentavimas dėl nepilnamečių apklausos patalpos įrengimo teisme yra sveikintinas ir praktiškai naudingas, siekiant apsaugoti nepilnamečio liudytojo ar nukentėjusiojo interesus ir užtikrinti įtariamojo teisę užduoti klausimus liudytojui tuo atveju, kai įtariamajam ir jo gynėjui nutartimi neleidžiama dalyvauti tiesioginėje nepilnamečio liudytojo ar nukentėjusiojo apklausoje. Autorės nuomone, atsižvelgiant į aukščiau nurodytų autorių rekomendacijas dėl nepilnamečio apklausos patalpos įrengimo ir į įstatymo leidėjo siekį, kad nepilnametis ikiteisminio tyrimo metu kaip galima mažiau patirtų neigiamą kriminalinės justicijos poveikį, būtina ikiteisminio tyrimo įstaigose priimti vidinius teisės aktus, reglamentuojančius nepilnamečio apklausos patalpos įrengimo reikalavimus. Manytina, kad analizuojamo reikalavimo praktinis įgyvendinimas atspindėtų nacionalinių ir tarptautinių teisės aktų keliamus nepilnamečio teisėtų interesų ir teisių apsaugos standartus.

Apibendrinus tai, kas aukščiau išanalizuota, darytina išvada, kad specifinių nepilnamečio apklausos taisyklių paskirtis užtikrinti ne tik duodamų parodymų tikrumą, bet ir apklausiamojo visapusišią saugumą. Autorės nuomone, teisinis reglamentavimas, įtvirtinantis būtiną psichologo dalyvavimą nepilnamečio apklausos metu ir atitinkamos apklausos patalpos įrengimas ikiteisminio tyrimo įstaigose, padėtų įgyvendinti nepilnamečio apklausos tikslus bei apsaugoti nepilnametį nuo neigiamo poveikio ir stresinių išgyvenimų, susijusių su ikiteisminiu tyrimu.

¹³⁹ Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2009 m. birželio 16 d. įsakymas Nr. 1R-190 „Dėl nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos patalpų įrengimo Lietuvos Respublikos teismuose pagrindinių reikalavimų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 74-3034.

3. PROCESINIŲ GARANTIJŲ, TAIKOMŲ NEPILNAMEČIAMS IKITEISMINIAME TYRIME, YPATUMAI

3.1. Atstovo pagal įstatymą dalyvavimas

Atsižvelgiant į tai, kad nepilnametis proceso dalyvis dėl amžiaus ir socialinės brandos ne visada tinkamai gali pasinaudoti savo teisėmis baudžiamajame procese, įstatymo leidėjas LR BPK įtvirtino teisę turėti įstatyminių atstovų. Pažymėtina, kad nepilnamečio teisė turėti įstatyminių atstovų baudžiamajame procese vertintina kaip procesinė garantija, garantuojama tarptautinių ir nacionalinių teisės aktų.

Šiame kontekste norėtusi paminėti Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos 5 straipsnį, kuriame nurodyta, kad privaloma atsižvelgti į vaiko įstatyminių atstovų atsakomybę, teisę ir pareigas.¹⁴⁰ Pažymėtina, kad Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos 40 straipsnio 2 dalies b punkto *iii* papunktyje nustatytas vaiko tėvų ar įstatyminių arba *de facto* globėjų dalyvavimas teismo ar atitinkamame procese.¹⁴¹

Atsižvelgtina ir į Jungtinių Tautų standartinių minimalių nepilnamečių teisenos įgyvendinimo taisyklių (Pekino taisyklių) 7 straipsnį rekomenduojantį, jog vaikui būtų užtikrinta teisė į tėvų ar globėjų dalyvavimą visose proceso stadijose.¹⁴²

Analizuojama garantija įtvirtina ir nacionaliniuose teisės aktuose, iš kurių paminėtinas Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 3 straipsnis, nurodantis, kad teisėti vaiko atstovai yra tėvai, įtėviai, globėjai, rūpintojai ir kiti asmenys, kurie pagal įstatymą ar kitą teisės aktą privalo rūpintis vaiku, jį auklėti, globoti, jam atstovauti, ginti jo teises ir teisėtus interesus.¹⁴³

Taigi tarptautiniai ir nacionaliniai teisės aktai reikalauja užtikrinti nepilnamečio proceso dalyvio teisę į įstatyminių atstovų. Darytina išvada, kad LR BPK atitinka šiuos reikalavimus, kadangi minėto įstatymo 53 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta nuostata, kad įtariamą, kaltinamą, nuteistą arba nukentėjusiojo bei liudytojo atstovai pagal įstatymą gali dalyvauti procese, jeigu šie yra nepilnamečiai arba nustatyta tvarka pripažinti neveiksniais. Šio straipsnio 2 dalyje nurodyta, kad atstovais pagal įstatymą gali būti nepilnamečio tėvai, įtėviai, globėjai, rūpintojai arba globos ar rūpybos įstaigos. Nagrinėjamu atveju gali kilti diskusinis klausimas, kaip reikėtų elgtis teisėsaugos institucijų pareigūnams, nustačius, kad nepilnamečio proceso dalyvio atstovai

¹⁴⁰ Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 60-1501.

¹⁴¹ Ten pat.

¹⁴² Jungtinių Tautų standartinės minimalios nepilnamečių teisenos įgyvendinimo taisyklės (Pekino gairės). 1985.

¹⁴³ Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 33-807.

pagal įstatymą kartu su nepilnamečiu negyvena (pavyzdžiui, daugėja atvejų, kai nepilnamečio tėvai ilgam laikui yra išvykę į užsienį), o nepilnametis gyvena su asmeniu, kuriam įstatymų nustatyta tvarka nėra suteikta globa ar rūpyba (pavyzdžiui, nepilnametis gyvena su seneliais). LR BPK 53 straipsnio 2 dalyje pateiktas baigtinis sąrašas asmenų, kuriems ikiteisminio tyrimo metu gali būti suteikiamas atstovo pagal įstatymą teisinis statusas. Griežtai vadovaujantis minėta įstatymo nuostata, asmens, kuris faktiškai gyvena su nepilnamečiu ir rūpinasi jo gerove, atstovu pagal įstatymą ikiteisminiame tyrime nebūtų galima pripažinti. Visgi, autorės nuomone, atsižvelgiant į vaiko interesų apsaugos principą, manytina, kad šiuo atveju aklaai įstatymo nuostata vadovautis nereikėtų. Nepaisant to, kad asmuo, su kuriuo gyvena nepilnametis ir kuris rūpinasi nepilnamečiu, įstatymiškai ir neatitinka globėjo teisinio statuso, tačiau jį atitinka faktiškai, darytina išvada, kad toks asmuo motyvuotu teisėsaugos institucijų pareigūnų nutarimu ar nutartimi galėtų būti įtraukiamas į baudžiamąjį procesą kaip nepilnamečio atstovas pagal įstatymą. Autorės nuomone, siūloma praktika būtų atsižvelgiama ne tik į esamas ekonomines ir socialines realijas, tačiau ir užtikrintų bei įgyvendintų tarptautinių teisės aktų reikalavimus dėl nepilnamečio kaip proceso dalyvio teisės turėti atstovą pagal įstatymą. Šiame kontekste norėtusi paminėti autorių R. Ažubalytės, R. Jurgaičio, J. Zajančauskienės išsakytą poziciją dėl teisinėje literatūroje siūlomo kito nepilnamečio atstovo, taip vadinamo „patikėtinio“ įtraukimo į baudžiamąjį procesą. Patikėtinis gali būti asmuo, nesantis atstovu pagal įstatymą – mokytojas, kaimynas, brolis, auklėtojas ir panašiai, kuriuo vaikas pasitiki.¹⁴⁴ Jeigu jis sutinka atstovauti vaikui, suderinus su atstovais pagal įstatymą, galima jį kviesti į apklausą kaip atstovą.¹⁴⁵ Pažymėtina, kad tokio asmens dalyvavimas gali pagerinti ikiteisminio tyrimo procesą, pavyzdžiui, tokio atstovo buvimas apklausos metu padeda vaikui atsakinėti į klausimus, suteikia daugiau drąsos ir pasitikėjimo, psichologinio saugumo jausmą ir padeda išgyventi įvairių teisinių procedūrų sukeltą stresą ir įtampą.¹⁴⁶ Autorės nuomone, įstatyminis „patikėtinio“ instituto reglamentavimas baudžiamojo proceso kodekse būtų sveikintina įstatymo leidėjo iniciatyva, kadangi padėtų užtikrinti ne tik nepilnamečio teises ir teisėtus interesus, bet ir padėtų pasiekti procesiniams veiksams, pavyzdžiui, apklausai, keliamus tikslus.

Pažymėtina, kad įstatymo leidėjas, prioritetą suteikdamas nepilnamečio interesų apsaugai, baudžiamojo proceso įstatyme įtvirtino nuostatą, kad atstovui pagal įstatymą gali būti atsisakyta leisti dalyvauti procese kaip atstovui, jeigu tai prieštarautų nepilnamečio interesams. Tokiu atveju privaloma užtikrinti, kad procese dalyvautų kitas atstovas pagal įstatymą.

¹⁴⁴ Ažubalytė, R. ir kt., p. 257.

¹⁴⁵ Ten pat, p. 229.

¹⁴⁶ Grigutytė, N., Valiukevičiūtė, J. Seksualinę prievartą patyrusių vaikų psichologinio saugumo užtikrinimas baudžiamojo proceso metu. *Jurisprudencija*. 2006,2 (80): 31.

Atkreiptinas dėmesys, kad analizuojamas atvejis, t. y., kai atstovo pagal įstatymą dalyvavimas baudžiamajame procese prieštarauja nepilnamečio interesams, yra reglamentuojamas ir tarptautiniuose teisės aktuose. Jungtinių Tautų standartinių minimalių nepilnamečio teisenos įgyvendinimo taisyklių (Pekino taisyklės) 15 straipsnio 2 dalyje nurodyta, kad tėvai arba globėjai turi teisę dalyvauti vykstant teisminiam nagrinėjimui, ir kompetentinga institucija gali to iš jų reikalauti nepilnamečio labui, tačiau kompetentinga institucija gali iš jų atimti dalyvavimo teisę, jeigu yra priežasčių manyti, kad toks nušalinimas yra nepilnamečio labui.¹⁴⁷

Taigi nagrinėjamu atveju susiduriame su tinkamo nepilnamečio atstovo pagal įstatymą parinkimu. Nurodytos teisės normos patvirtina, kad procesinių sprendimų priėmimas ir procesinių veiksmų atlikimas ikiteisminiame tyrime, kuriame kaip proceso dalyvis dalyvauja nepilnametis, išimtinai turi užtikrinti nepilnamečio teises ir teisėtus interesus. Kiekvienu konkrečiu atveju, ikiteisminio tyrimo metu, skiriant nepilnamečio atstovą pagal įstatymą, būtina nustatyta, ar tokio atstovo paskyrimas neprieštarauja nepilnamečio interesams, todėl teisėsaugos institucijų pareigūnai, prieš priimdami sprendimą dėl nepilnamečio atstovo pagal įstatymą paskyrimo ikiteisminiame tyrime, privalo ne formaliai, tačiau realiai patikrinti ar nėra aplinkybių, dėl kurių atstovas pagal įstatyme negalėtų būti įtraukiamas į baudžiamąjį procesą.

LR BPK 54 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta atstovo pagal įstatymą paskirtis – tai padėti atstovaujama asmeniui pasinaudoti įstatymų suteiktomis teisėmis. Pažymėtina, kad atstovas turi teisę dalyvauti atliekant proceso veiksmus, kuriuose dalyvauja jo atstovaujamas asmuo. Vadinas, pagal esamą teisinį reglamentavimą, atstovas pagal įstatymą turi ne pareigą, bet teisę dalyvauti proceso veiksmuose, kuriuose dalyvauja nepilnametis, kurį jis atstovauja. Atkreiptinas dėmesys, kad tam, jog atstovas pagal įstatymą realiai galėtų pasinaudoti šia teise, būtina, kad teisėsaugos institucijų pareigūnai apie kiekvieną planuojamą procesinį veiksmą, kuriame dalyvaus nepilnametis proceso dalyvis, informuotų atstovą pagal įstatymą ir išaiškintų jo teisę dalyvauti procesiniame veiksmo bei užtikrintų realų šios teisės įgyvendinimą. Autorės nuomone, tuo atveju, kai į ikiteisminį tyrimą yra įtrauktas ne formalus, bet tinkamas atstovas pagal įstatymą, tai galima vertinti kaip tam tikrą darbo palengvinimą ikiteisminio tyrimo pareigūnui, atliekančiam procesinius veiksmus su nepilnamečiu proceso dalyviu, kadangi, kaip jau buvo minėta aukščiau, tinkamo atstovo dalyvavimas gali padėti pasiekti atliekamam procesiniam veiksmui keliamus tikslus. Pavyzdžiui, nepilnametis, o ypač mažametis, apklausiamas ikiteisminio tyrimo metu, dalyvaujant ir jo atstovui pagal įstatymą, jaučiasi saugesnis, patiria mažesnę stresą ir dėl to gali duoti išsamesnius parodymus ikiteisminio tyrimo pareigūnui.

¹⁴⁷ Jungtinių Tautų standartinės minimalios nepilnamečių teisenos įgyvendinimo taisyklės (Pekino gairės). 1985.

Nagrinėjant atstovo pagal įstatymą teisę dalyvauti atliekamuose procesiniuose veiksmuose, kuriuose dalyvauja jo atstovaujamas asmuo, ir atsižvelgiant į nepilnamečio įtariamojo teisinio statuso specifiką, pagrįstai gali kilti klausimas, ar nepilnamečiam įtariamajam būtina užtikrinti atstovo pagal įstatymą dalyvavimą procesiniuose veiksmuose, kuriuose dalyvauja nepilnametis įtariamasis. Pažymėtina, kad įstatymų leidėjas nepilnamečiam įtariamajam kaip procesinę garantiją visais atvejais numato būtiną gynėjo dalyvavimą. Atkreiptinas dėmesys, kad apie šią procesinę garantiją bus kalbama tolimesniame šio darbo poskyryje, tad nesigilinant į šį aspektą, paminėtina žemiau pateikiama Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinės nutarties ištrauka dėl nepilnamečio įtariamojo įstatyminio atstovo:

„Nepilnamečiams proceso dalyviams BPK ir kiti teisės aktai numato papildomas garantijas. 2009 m. sausio 6 d. pareigūnams, manant, kad yra pagrindas laikinai sulaikyti V. B., apie laikiną sulaikymą, laikantis BPK 53 straipsnyje, 140 straipsnio 7 dalyje numatytų reikalavimų, turėjo būti informuotas V. B. atstovas pagal įstatymą ir jam leista dalyvauti su V. B. Atliekamuose veiksmuose. 2009 m. sausio 6 d. pareigūnai V. B. de facto laikė įtariamuoju, todėl, kaip minėta, privalėjo jam suteikti įtariamojo statusą ir laikydami BPK 10 straipsnio, 51 straipsnio 1 dalies 1 punkto reikalavimų nuspręsti, kad yra būtinas gynėjo dalyvavimas.“¹⁴⁸

Taigi, galima daryti išvadą, kad atstovo pagal įstatymą dalyvavimas procesiniuose veiksmuose, atliekamuose su jo atstovajamu asmeniu, nėra privalomas, tai yra atstovo pagal įstatymą teisė, tačiau tam, kad šia teise būtų galima pasinaudoti ir ji būtų realia įgyvendinta, teisėsaugos institucijų pareigūnai visais atvejais privalo tinkamai ir laiku informuoti atstovą pagal įstatymą apie planuojamus atlikti su atstovajamu nepilnamečiu asmeniu procesinius veiksmus ir išaiškinti teisę dalyvauti šiuose veiksmuose.

Apibendrinus tai, kas išdėstyta, darytina išvada, kad atstovo pagal įstatymą institutas vertinamas kaip papildoma procesinė garantija nepilnamečiui proceso dalyviui. Nepaisant to, kad atsižvelgiant į esamas ekonomines ir socialines realijas, atstovo pagal įstatymą institutas turėtų būti tobulinamas, pavyzdžiui, reglamentuojant patikėtinio sąvoką, tačiau iš esmės ši procesinė garantija užtikrina nepilnamečio proceso dalyvio teises. Visgi, tam, kad ši garantija būtų tinkamai įgyvendinta ir pasiektų šiam institutui keliamus tikslus - padėti atstovajamam asmeniui pasinaudoti įstatymų suteiktomis teisėmis, būtina, kad teisėsaugos institucijos pareigūnas priimtų nutarimą ar nutartį, leidžiančią atstovui pagal įstatymą dalyvauti procese, tik išanalizavęs visus duomenis apie tokio atstovo tinkamumą padėti nepilnamečiui proceso dalyviui. Pažymėtina ir tai, kad į baudžiamąjį procesą įtraukus atstovą pagal įstatymą, privaloma, kad teisėsaugos institucijų pareigūnas, prieš kiekvieną planuojamą atlikti procesinį veiksma, kuriame dalyvauja nepilnametis, tinkamai ir laiku apie tai informuotų atstovą pagal įstatymą, išaiškintų ir užtikrintų jo teisių įgyvendinimą.

¹⁴⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. rugsėjo 24 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-350/2013.

3.2. Būtinasis gynėjo dalyvavimas

Prieš tai buvusiam skyriuje išnagrinėjome nepilnamečio atstovo pagal įstatymą institutą. Minėta, kad atstovo pagal įstatymą paskirtis padėti atstovaujama asmeniui pasinaudoti įstatymų suteiktomis teisėmis. Nors baudžiamojo proceso įstatyme teisė turėti atstovą pagal įstatymą numatyta ir nepilnamečiui, ikiteisminio tyrimo metu įgijusiam įtariamojo teisinį statusą, tačiau, atsižvelgiant į nepilnamečio įtariamojo teisinio statuso specifiką bei baudžiamojo proceso neigiamą poveikį nepilnamečio asmenybei, įstatymų leidėjas LR BPK 51 straipsnio 1 dalies 1 punkto nuostata įtvirtino būtiną gynėjo dalyvavimą nagrinėjant bylas dėl veikų, kuriomis įtariamas ar kaltinamas nepilnamečis. Autorės nuomone, šia procesine garantija, kuri skiriama tik įtariamojo teisinį statusą turinčiam nepilnamečiui, siekiama užtikrinti nepilnamečio teisę į kvalifikuotą gynybą. Pažymėtina, kad įstatymų leidėjas atstovui pagal įstatymą nekelia jokių kvalifikacinių ar profesinių reikalavimų. Atstovo pagal įstatymą paskyrimas siejamas giminystės pagrindu, todėl akivaizdu, kad atstovas pagal įstatymą ne visada gali tinkamai padėti nepilnamečiui įtariamajam pasinaudoti savo teisėmis ir teikti teisinę pagalbą. Dėl šių priežasčių nepilnamečio proceso dalyvio interesų apsaugos prioritetas realiai įgyvendinamas įstatymiškai įtvirtinant nuostatą dėl būtino gynėjo dalyvavimo nagrinėjant bylas dėl veikų, kuriomis įtariamas nepilnamečis. Pažymėtina ir tai, kad įstatymo leidėjas kelia kvalifikacinius reikalavimus asmeniui, t. y. gynėjui, baudžiamajame procese galinčiam ginti įtariamąjį. LR BPK 47 straipsnyje pateiktas baigtinis sąrašas asmenų, galinčių atlikti gynėjo funkcijas. Atsižvelgiant į tai, kad gynėju gali būti tik advokatai, o advokato pavedimu ir advokato padėjėjas, jeigu tam neprieštarauja įtariamasis, suprantama, kad gynėjo dalyvavimas procese, kuriame pranešimas apie įtarimą įteiktas nepilnamečiui, iš esmės užtikrina nepilnamečio teisę į gynybą efektyviau ir veiksmingiau negu atstovo pagal įstatymą dalyvavimas tokiaime procese.

Pažymėtina, kad kiekvienam asmeniui, įtariamam nusikalstamos veikos padarymu, nuo sulaikymo ar pirmosios apklausos momento tarptautiniai ir nacionaliniai teisės aktai garantuoja teisę į gynybą.

Šiuo atveju paminėtinas Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 3 dalies c punktas numatantis, kad kiekvienas žmogus, kaltinamas nusikaltimo padarymu, galėtų gintis pats arba per savo paties pasirinktą gynėją, arba, jei jis neturi pakankamai lėšų tam gynėjui atsilyginti, turi gauti pagalbą nemokamai, kai to reikalauja teisingumo interesai.¹⁴⁹

¹⁴⁹ Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 40-987.

Teisę į gynybą garantuoja ir Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnis 6 dalis nurodanti, kad asmeniui, kuris įtariamas padaręs nusikaltimą, nuo sulaikymo ar pirmosios apklausos momento garantuojama teisė į gynybą, taip pat teisė turėti advokatą.¹⁵⁰

Analogiška nuostata įtvirtinta ir LR BPK 10 straipsnyje, reglamentuojančiame įtariamojo teisės į gynybą užtikrinimą bei 44 straipsnio 8 dalyje, kuriame įtvirtintas bendrasis teisės į gynybą principas.

Atkreiptinas dėmesys, kad LR BPK 53 straipsnio 2 dalyje nurodyta, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui ir teismui neprivalomas nepilnamečio įtariamojo pareikštas gynėjo atsisakymas. Manytina, kad nurodytas teisinis reglamentavimas dėl neprivalomo nepilnamečio įtariamojo pareikšto gynėjo atsisakymo, atsižvelgiant į nepilnamečio teisių ir teisėtų interesų apsaugos principo reikalavimus, vertintinas teigiamai. Nekyla abejonų, kad nepilnametis įtariamasis dėl savo amžiaus, socialinės brandos, gyvenimiškos patirties trūkumo, baudžiamojo proceso specifikos ir sudėtingumo negali be gynėjo įgyvendinti savo teisių ir teisėtų interesų. Pažymėtina, kad Europos Žmogaus Teisių Teismas 1992 m. byloje *Croissant v. Germany* taip pat yra išreiškęs poziciją, kai teisėsaugos institucijų pareigūnams nėra privalomas įtariamojo pareikštas gynėjo atsisakymas:

*„ gynėjo paskyrimas kaltinamajam prieš jo valią nepažeidžia Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 3 dalies c punkto bei 6 straipsnio 1 dalyje įtvirtintos teisės į teisingą bylos nagrinėjimą. Kaltinamajam suteikiama teisė į jo pasirinktą gynėją, tačiau šios nuostatos nenumato, kad kaltinamojo teisė būtent į pasirinkto gynėjo pagalbą yra absoliuti. Ji gali būti ribojama, kai teikiama nemokama teisinė pagalba ir kai tai būtina siekiant įgyvendinti teisingumo interesus.“*¹⁵¹

Taigi, darytina išvada, kad vadovaujantis teisingumo interesais, įtariamojo, nagrinėjamu atveju nepilnamečio pareiškimas dėl paskirto gynėjo atsisakymo ikiteisminio tyrimo pareigūnui neprivalomas ir tai nevertintina kaip žmogaus teisių pažeidimas. Visgi, kalbant apie įstatyminių reglamentavimą dėl būtino gynėjo paskyrimo ir dalyvavimo bylose, kuriose įtariamas ar kaltinamas nepilnametis, pastebėtinas tam tikras netikslumas. LR BPK 51 straipsnio 1 dalies 1 punkte nurodyta, kad gynėjo dalyvavimas būtinas nagrinėjant bylas dėl veikų, kuriomis įtariamas ar kaltinamas nepilnametis. Atsižvelgiant į tai, kad LR BPK 10 straipsnyje įtvirtintos nuostatos dėl įtariamojo, kaltinamojo ir nuteistojo teisės į gynybą užtikrinimą, t. y. teisės į gynybą skirtingose baudžiamojo proceso stadijose, autorės nuomone, LR BPK 51 straipsnio 1 dalies 1 punkte turėtų būti įtvirtinta ne tik sąvoka „nagrinėjant“, bet ir sąvoka „tiriant“ bylas dėl veikų, kuriomis įtariamas ar kaltinamas nepilnametis. Sąvoka „nagrinėjant“ suponuoja išvadą, kad nepilnamečiam garantuojamas būtinas gynėjo dalyvavimas, kai byla yra nagrinėjama teismo

¹⁵⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 33-1014.

¹⁵¹ Europos Žmogaus Teisių Teismo 1992 m. rugsėjo 25 d. byla *Croissant prieš Vokietiją*.

posėdyje, tačiau suprantama, kad nepilnamečiui būtina užtikrinti gynėjo dalyvavimą ir ikiteisminio tyrimo metu, kai nepilnametis yra įgijęs įtariamą statusą, t. y., kai nusikalstama veika dar tik tiriama. Manytina, kad siekiant įstatymo aiškumo ir nuoseklumo, būtina baudžiamojo proceso įstatyme tiksliai ir aiškiai vartoti teisinės sąvokas, nepaliekant jokių neaiškumų ir abejonių.

Apibendrinant tai, kas išdėstyta, galima prieiti prie išvados, kad baudžiamojo proceso įstatyme nepilnamečiui įtariamajam suteikta procesinė garantija dėl būtino gynėjo dalyvavimo užtikrinimo, atspindi ir visiškai įgyvendina nepilnamečio įtariamąjį teisių ir teisėtų interesų apsaugos principą. Nors baudžiamojo proceso įstatymo nuostata dėl būtino gynėjo dalyvavimo ir tobulintina, tačiau šios nuostatos pagrindu būtina užtikrinti nepilnamečiui gynėjo dalyvavimą visose baudžiamojo proceso stadijose.

3.3. Prokuroro įgaliojimai nepilnamečių bylose

Specifinės LR BPK taisyklės ir išimties dėl veiksmų, kuriuose dalyvauja nepilnametis, proceso metu įgijęs atitinkamą statusą, numatytos ir prokurorui, kuriam įstatymų leidėjas nustatė tam tikrus įgaliojimus dėl nepilnamečio proceso dalyvio. Tolimesniame poskyryje analizuojami prokuroro įgaliojimai vertintini kaip papildomos procesinės garantijos nepilnamečiui proceso dalyviui tam, kad būtų apsaugoti nepilnamečio interesai. Pažymėtina, kad nagrinėjant prokuroro įgaliojimus nepilnamečių bylose, būtina paanalizuoti du aspektus.

Pirmasis aspektas yra susijęs su LR BPK 117 straipsniu, įtvirtinančiu prokuroro pareigą pareikšti civilinį ieškinį. LR BPK 117 straipsnyje nurodyta, kad prokuroras, palaikantis kaltinimą, privalo pareikšti teisme civilinį ieškinį, jeigu šis nepareikštas, tais atvejais, kai nusikalstama veika padaryta žalos asmeniui, kuris dėl nepilnametystės negali ginti teisme teisėtų savo interesų. Autorės nuomone, šia papildoma procesine garantija įstatymų leidėjas siekia apsaugoti nepilnamečio teisėtus interesus, susijusius su žalos, patirtos dėl nusikalstamos veikos padarymo, atlyginimu, net ir tuo atveju, kai ikiteisminio tyrimo stadijoje civilinis ieškinys nebuvo pareikštas. Manytina, kad ikiteisminio tyrimo stadijoje civilinį ieškinį byloje, kurioje nukentėjęs yra nepilnametis, pareikšti privalėtų atstovas pagal įstatymą, tačiau net ir šiuo atveju, kai civilinis ieškinys nėra pareikštas, baudžiamojo proceso įstatymas kaip papildomą procesinę garantiją nepilnamečiui numato pareigą prokurorui pareikšti civilinį ieškinį teisme. Autorės nuomone, analizuojama nuostata vertintina teigiamai ir atspindi nepilnamečio nukentėjusiojo kaip baudžiamojo proceso dalyvio prioritetinę reikšmę.

Antrasis aspektas yra susijęs su prokuroro įgaliojimais pradėti ikiteisminį tyrimą dėl nusikalstamų veikų, padarytų nepilnamečio atžvilgiu. LR BPK 167 straipsnio 1 dalyje pateiktas

nusikalstamų veikų sąrašas, dėl kurių ikiteisminis tyrimas pradedamas tik pagal nukentėjusiojo skundą ar jo teisėto atstovo pareiškimą. LR BPK 167 straipsnio 2 dalyje numatyta išimtis, t. y., jeigu nusikalstamos veikos turi visuomeninę reikšmę ar jomis padaryta žala asmeniui, kuris dėl svarbių priežasčių negali ginti teisėtą savo interesų, ikiteisminis tyrimas dėl šių veikų privalo būti pradėtas prokuroro reikalavimu.

LR BPK 407 straipsnyje nurodytos konkrečios nusikalstamos veikos, dėl kurių procesas vyksta privataus kaltinimo tvarka, t. y, procesas pradedamas tik tuo atveju, kai yra nukentėjusiojo skundas ar jo teisėto atstovo pareiškimas. Šiose bylose ikiteisminis tyrimas neatliekamas. LR BPK 409 straipsnio 1 dalis numato išimtis dėl nusikalstamų veikų, turinčių visuomeninę reikšmę arba jeigu jomis padaryta žala asmeniui, kuris dėl svarbių priežasčių negali ginti teisėtą savo interesų. Šiais atvejais dėl šių nusikalstamų veikų prokuroras, nesvarbu, ar yra nukentėjusiojo skundas arba jo teisėto atstovo pareiškimas, privalo pradėti baudžiamąjį procesą.

Atkreiptinas dėmesys, kad siekiant atskleisti baudžiamojo proceso įstatymo naudojamas sąvokas „visuomeninė reikšmė“ ir „asmuo, kuris dėl svarbių priežasčių negali ginti teisėtą savo interesų“, būtina pasiremti Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimu. Minėtame nutarime nurodyta, kad formuluotė „dėl svarbių priežasčių negali ginti teisėtą savo interesų“ yra labai talpi ir apibūdina įvairias situacijas, būtent tokias, kai asmuo apskritai negali (pats arba per teisėtą savo atstovą) išreikšti valios ginti savo teisėtus interesus ir (arba) negali (pats arba per teisėtą savo atstovą) atlikti tam tikrų veiksmų (imtis kitų priemonių), kuriais šiuos savo teisėtus interesus imtųsi ginti (pavyzdžiui, dėl fizinės ar psichinės negalios, teisinio subjektiškumo nebuvimo ir t. t.), ir tokias, kai nors asmuo ir gali (pats arba per teisėtą savo atstovą) išreikšti valią ginti savo teisėtus interesus ir gali (pats arba per teisėtą savo atstovą) atlikti tam tikrus veiksmus, kuriais šiuos savo teisėtus interesus imtųsi ginti, tačiau šių veiksmų (kitų priemonių) objektyviai negali pakakti, kad tie interesai būtų apginti (pavyzdžiui, dėl negalėjimo gauti reikalingą informaciją, neturėjimo teisės atlikti reikalingus proceso veiksmus ir t. t.).¹⁵²

Pažymėtina, kad formuluotė „nusikalstamos veikos turi visuomeninę reikšmę“, kaip nurodyta minėtame Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarime, taip pat yra talpi ir yra sietina ne su kuriuo nors vienu nusikalstamos veikos požymiu ar keliais iš jų (pavyzdžiui, su nukentėjusiojo pareigomis ar socialiniu statusu, su nusikalstamos veikos sukeltu atgarsiu visuomenėje ir t. t.), bet su įvairiais nusikalstamos veikos požymiais ir įvairiomis jos padarymo aplinkybėmis.¹⁵³ Sprendžiant, ar nusikalstama veika turi visuomeninę reikšmę, kiekvienu atveju

¹⁵² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas.

¹⁵³ Ten pat.

būtina įvertinti, kokie padariniai visuomenei, valstybei ir teisinei sistemai galėtų atsirasti, jeigu dėl šios veikos ir dėl kitų analogiškų veikų baudžiamasis procesas nebūtų pradėtas.¹⁵⁴

Atsižvelgiant į tai, kas išdėstyta, darytina išvada, kad nepilnametis priskiriamas prie asmenų, kurie ne visais atvejais gali pasinaudoti jiems suteiktomis teisėmis ir apginti savo teisėtų interesų, todėl prokuroras nurodytu atveju turi ne teisę, o pareigą pradėti ikiteisminį tyrimą dėl nusikalstamų veikų, nurodytų LR BPK 167 straipsnio 1 dalyje ir 409 straipsnyje.

Taigi įstatymų leidėjas, įtvirtindamas papildomas pareigas ir įgaliojimus prokurorui dėl nepilnamečių asmenų, siekia visapusiškai ir realiai apginti nepilnamečius tam, kad jų atžvilgiu padaryta nusikalstama veika būtų atskleista ir atlyginta dėl nusikalstamos veikos patirta žala.

¹⁵⁴ Ten pat.

IŠVADOS

Magistriniame darbe buvo atlikta nepilnamečio teisinio statuso ypatumų ikiteisminiame tyrime ir su tuo susijusių probleminių aspektų teisinė analizė. Atlikus šią analizę ir įgyvendinus magistrinio darbo uždavinius, galima formuluoti žemiau pateikiamas išvadas.

1. Nepilnamečio procesinis teisnumas baudžiamajame procese siejamas su procesinio statuso įgijimu, o procesinis veiksnumas siejamas su tokiais asmens savybėmis kaip amžius, fizinė ir psichinė branda. Pažymėtina, kad nepilnamečio teisinis statusas ribojamas laiku iki 18 metų, todėl nepilnamečiai neturi visiško procesinio veiksnumo ir tam tikras teises gali įgyvendinti tik per kitus ikiteisminio tyrimo dalyvius ar subjektus. Nepilnamečio proceso dalyvio deliktinio veiksnumo problematiką baudžiamojo proceso teisės doktrina siūlo spręsti laikantis principo, jog nesant įstatyme numatytų išimčių, asmens deliktinis veiksnumas sutampa su visišku asmens veiksnumu.
2. Nepilnamečio proceso dalyvio sąvoka baudžiamojo proceso įstatyme nepateikta, apsiribojama nurodant maksimalią nepilnamečio asmens amžiaus ribą. Baudžiamojo proceso teisės doktrinoje ir teismų praktikoje minėta sąvoka apima du aspektus – amžių ir socialinę brandą.
3. Nepilnamečio nukentėjusiojo teisinio statuso įgijimas siejamas su teisiniu ir faktiniu kriterijais. Faktinis pagrindas – tai nusikalstama veika padaryta fizinė, turtinė ar moralinė žala. Juridinis pagrindas - ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro nutarimas ar teismo nutartis. Problematika, susijusi su nukentėjusiojo teisinio statuso įgijimu, grindžiama teisėsaugos institucijų pareigūnų subjektyvumu, kuriuo apribojama asmens galimybė pasinaudoti nukentėjusiojo teisėmis.
4. Liudytojo sąvoka baudžiamojo proceso įstatyme pateikta formuluojant išorinius (objektyviusius) sąvokos kriterijus, tačiau baudžiamojo proceso įstatyme tiesiogiai nekalbama apie žmogaus valios išraišką jam atsidūrus situacijoje, kurioje vyksta nusikalstama veika ar kiti su ja susiję faktai, ir šios valios santykį su patvirtinimu to, ką šis žmogus matė ar kitaip suvokė. Nurodytu atveju kalbama apie vidinius (subjektyviusius) kriterijus.
5. Nepilnamečio įtariamojo teisinio statuso įgijimui svarbios baudžiamojo įstatymo numatytos baudžiamosios atsakomybės amžiaus ribos. Baudžiamojo proceso teisės doktrinoje argumentuojamas materialusis šio konstitucinio statuso įgijimo aspektas – ikiteisminio tyrimo institucijų ar nukentėjusiojo įsivaizduojamas šio asmens santykis su

tiriama nusikalstama veika bei šio, su tiriama nusikalstama veika susieto asmens faktinė padėtis.

6. Nepilnamečių apsaugos interesais ribojamas viešumo principas neatsiejamas nuo teisės į privatų gyvenimą. Viešumo principas pasižymi daugiaaspektiškumu ir apima teismo posėdžio viešumą, viešą sprendimo paskelbimą teismo posėdyje, teismo medžiagos viešumą ir prieinamumą, teismo sprendimų skelbimą internete.
7. Kardamosios priemonės – suėmimo – paskyrimas nepilnamečiam įtariamajam kelia polemiką nepilnamečio įtariamojo tarptautinių apsaugos standartų įgyvendinimo srityje ir turėtų būti taikomas itin išimtiniais atvejais. Alternatyva suėmimui galėtų būti specialioji kardomoji priemonė - nepilnamečio atidavimas tėvams, rūpintojams arba kitiems fiziniams ar juridiniams asmenims, kurie rūpinasi vaikais, prižiūrėti. Siūlytina skiriant nurodytą kardomąją priemonę baudžiamojo proceso įstatyme įtvirtinti asmens, kuris įpareigojama prižiūrėti nepilnamečių įtariamąjį, valios išreiškimo būdus dėl sutikimo.
8. Psichologo dalyvavimas nepilnamečio apklausoje yra būtinas. Psichologai turėtų atlikti esminį vaidmenį, siekiant apsaugoti nepilnamečių nuo galimo žalingo poveikio apklausos metu bei padėti ikiteisminio tyrimo pareigūnui tinkamai apklausti nepilnamečių tam, kad būtų gauti patikimi parodymai.
9. Įtariamojo teisė pačiam apklausti kaltinimo liudytojus nevertintina kaip pažeidimas tuo atveju, kai nepilnamečis liudytojas ar nukentėjęsysis apklausiamas pas ikiteisminio tyrimo teisėją, tačiau asmuo įtariamojo statusą ikiteisminio tyrimo metu įgyja vėliau, ikiteisminio tyrimo teisėjui jau atlikus nepilnamečio liudytojo ar nukentėjusiojo apklausą. Nurodytu atveju būtinas techninių priemonių panaudojimas.
10. Nepilnamečių teisių ir teisėtų interesų apsaugos užtikrinimo tikslais, įstatymo leidėjas nepilnamečiui proceso dalyviui suteikė procesines garantijas, siejamas su atstovo pagal įstatymą ir gynėjo dalyvavimu ikiteisminio tyrimo metu atliekamuose veiksmuose. Papildomi įgaliojimai, susiję su nusikalstamų veikų, padarytų nepilnamečių atžvilgiu, ikiteisminio tyrimo pradėjimu ir dėl nusikalstamos veikos patirtos žalos atlyginimu, vertintini kaip papildomos procesinės garantijos nepilnamečiui asmeniui.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Lietuvos Respublikos teisės aktai

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 33-1014.
2. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 89-2741.
3. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 37-1341.
4. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262.
5. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 36-1340.
6. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 9, 154, 186, 280, 283 straipsnių ir priedo pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2014, Nr. XII-777.
7. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 9, 185, 186, 275, 276, 283 straipsnių ir priedo pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2014, Nr. XII-1080.
8. Lietuvos Respublikos vaiko teisių pagrindų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 33-807.
9. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2009 m. birželio 16 d. įsakymas Nr. 1R-190,, Dėl nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos patalpų įrengimo Lietuvos Respublikos teismuose pagrindinių reikalavimų patvirtinimo”. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 74-3034.
10. Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2010 m. birželio 10 d. įsakymas Nr. I-65 „Dėl prokurorų specializacijos baudžiamajame procese nuostatų patvirtinimo”.
11. Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2011 m. vasario 10 d. įsakymas Nr. I-48 „Dėl ikiteisminio tyrimo duomenų skelbimo rekomendacijų patvirtinimo“.
12. Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2015 m. vasario 18 d. įsakymas Nr. I-52 „Dėl Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2009 m. rugsėjo 16 d. įsakymo Nr. I-126 „Dėl rekomendacijų dėl nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos patvirtinimo” pakeitimo”. *Teisės aktų registras*. 2015, Nr. 2466.
13. Lietuvos Respublikos vyriausybės 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarimas Nr. 1070 „Dėl nepilnamečių justicijos 2009-2013 metų programos patvirtinimo. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 110-4664“.
14. Teisėjų tarybos 2013 m. birželio 28 nutarimas Nr. 13P-83-(7.1.2) „Dėl pavyzdinių apylinkių teismų, apygardų teismų ir apygardų administracinių teismų struktūrų patvirtinimo”. *Valstybės žinios*. 2013, Nr. 74-3752.
15. Teismų tarybos 2005 m. rugsėjo 9 d. nutarimas Nr. 13 P-378 „Dėl teismų sprendimų, nuosprendžių, nutarimų ir nutarčių skelbimo internete tvarkos patvirtinimo“.

16. Teismų tarybos 2005 m. rugsėjo 9 d. nutarimas Nr. 13 P-379 „Dėl susipažinimo su išnagrinėtų baudžiamųjų bylų medžiaga tvarkos patvirtinimo“.

Europos Sąjungos teisės aktai

17. Europos Sąjungos Tarybos pagrindų sprendimas dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose (2001/220/TVR).

Tarptautinės sutartys ir kiti dokumentai

18. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 40-987.
19. 1959 m. Jungtinių Tautų vaiko teisių deklaracija. Paskelbta Generalinės Asamblėjos 1959 m. lapkričio 20 d. 1/86 (XIV) rezoliucija.
20. 1989 m. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 60-1501.
21. Jungtinių Tautų Ekonominės ir socialinės tarybos 1997 m. liepos 21 d. rezoliucija 1997/30 Nepilnamečių justicijos administravimas.
22. Jungtinių Tautų Generalinės asamblėjos 1990 m. gruodžio 14 d. rezoliucija Nr. 45/112 patvirtintos „Nepilnamečio nusikalstamumo prevencijos gairės (Rijado gairės)“.
23. Jungtinių Tautų Generalinės asamblėjos 1990 m. gruodžio 14 d. rezoliucija Nr. 45/113 patvirtintos „Nepilnamečių, iš kurių atimta laisvė, apsaugos taisyklės (Havanos taisyklės)“.
24. Jungtinių Tautų Generalinės asamblėjos 1985 m. lapkričio 29 d. rezoliucija Nr. 40/33 patvirtintos „Standartinės minimalios nepilnamečių teisenos įgyvendinimo taisyklės (Pekino gairės)“.
25. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 77-3288.
26. Vaiko teisių konvencijos fakultatyvinis protokolas dėl vaikų pardavimo, vaikų prostitucijos ir vaikų pornografijos *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 108-4037.
27. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R(87)20 „Dėl socialinės reakcijos į nepilnamečių nusikalstamumą“.

Monografijos

28. Ažubalytė, R., Jurgaitis, R., Zajančauskienė J. *Specifinės baudžiamojo proceso rūšys*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas
29. Merkevičius, R. *Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata*. Vilnius: VĮ Registrų centro Teisinės informacijos departamentas, 2008.

30. Drakšienė, A., Drakšas R. Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė. Vilnius, 2008.

31. Vaišvila, A. *Teisės teorija*. Vilnius: Justitia, 2004.

Straipsniai iš knygų, mokslo darbų rinkinių ir konferencijų medžiagos

32. Ažubalytė, R.; Ancelis, P.; Burda, R. Teisinės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams, dirbantiems su nepilnamečiais. Vilnius, 2005.

33. Grigutytė, N.; Čėsniėnė I.; Karmaza E.; Valiukevičiūtė J. Psichologinės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams, dirbantiems su nepilnamečiais. Vilnius, 2006.

34. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis. Sudarytojas J. Prapiestis. Vilnius, 2004.

Moksliniai straipsniai

35. Ancelis, P. Nukentėjusiojo teisinė padėtis pasikeitus baudžiamiesiems įstatymams. *Jurisprudencija*. 2003, 49(41).

36. Ancelis, P., Juzukonis, S. Nukentėjusiojo sąvoka Lietuvos ir kitų valstybių baudžiamajame procese. *Jurisprudencija*. 2002, 35(27).

37. Drakšienė, A. Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso projekte. *Teisė*. 1998, 32.

38. Drakšienė, A. Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumai naujajame Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse. *Teisė*. 2003, 48.

39. Gečėnienė, S. Kardomojo kalnimo taikymo apribojimas kaip strateginė nepilnamečių kriminalinės justicijos reformos kryptis. *Jurisprudencija*. 2003, 26(18).

40. Gečėnienė, S. Kriminalinės justicijos poveikis nepilnamečio asmenybei: samprata ir struktūra. *Jurisprudencija*. 2002, 24(16).

41. Goda, G. Procesinės prievartos priemonės samprata. *Teisė*. 1998, 32.

42. Goda, G. Procesinių prievartos priemonių Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso projekte samprata, klasifikacija ir turinys. *Teisė*. 2000, 35.

43. Grigutytė, N., Valiukevičiūtė, J. Seksualinę prievartą patyrusių vaikų psichologinio saugumo užtikrinimas baudžiamojo proceso metu. *Jurisprudencija*. 2006,2 (80).

44. Grinevičiūtė, K. Vaikas ir šeima kaip baudžiamojo įstatymo saugomos vertybės. *Jurisprudencija*. 2007 8 (98).

45. Jatkevičius, A. Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės įgyvendinimas baudžiamajame procese. *Teisė*. 2001, 41.

46. Jurka, R. Liudytojo sąvoka Lietuvos ir kitų valstybių baudžiamajame procese. *Jurisprudencija*. 2004, 51(43).

47. Kapočiūtė, J. Ar viešumo principas suponuoja tikrąjį viešumą? *Teisės apžvalga*. 2001, 5.
48. Kilinskas, V. Įtariamojo procesinis statusas. *Teisė*. 2003, 47.
49. Kudinavičiūtė I. Nepilnamečių emancipacija: nuolatinis ar eksperimentinis statusas. *Jurisprudencija*. 2002., 31 (23).
50. Kuklianskis, S., Juzukonis S. Nukentėjusiojo statuso problema baudžiamajame procese. *Jurisprudencija*. 2001, 19 (11).
51. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso projektas. *Teisės problemos*. 1996, Nr. 4.
- Losis, E. Baudžiamojo proceso prievartos priemonių samprata. *Jurisprudencija*. 2008, 6 (108).
52. Sakalauskas, G. Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų, numatytų naujajame Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse, įgyvendinimo problemos. *Teisė*. 2001, 41.
53. Stripeikienė J. Vaiko, kaip savarankiško teisės subjekto, problema. *Jurisprudencija* . 2003, 42(34).
54. Ūselė, L. Socialinės brandos sampratos ir turinio problema sprendžiant jaunų pilnamečių (18-20 metų) baudžiamosios atsakomybės klausimą. *Teisė*. 2011, 78.

Lietuvos Respublikos teismų praktika

55. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas.
56. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senato 2004 m. gruodžio 30 d. nutarimas Nr. 50 „Dėl teismų praktikos skiriant suėmimą ir namų areštą arba partęsiant suėmimo terminą“. *Teismų praktika* Nr. 22, 2004.
57. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. birželio 5 d. kasacinė nutartis Nr. 2K-372/2007.
58. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. sausio 16 d. kasacinė nutartis Nr. 2K-4/2007.
59. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. rugsėjo 24 d. kasacinė nutartis Nr. 2K-350/2013.
60. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. gruodžio 17 d. kasacinė nutartis Nr. 2K-521/2013.
61. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. gruodžio 23 d. kasacinė nutartis Nr. 2K-575/2013.
62. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. kovo 13 d. kasacinė nutartis Nr. 2K-94/2014.
63. Lietuvos apeliacinio teismo 2005 m. birželio 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-383/2005.
64. Panevėžio apygardos teismo 2015 m. vasario 2 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1 S-62-491/2015.
65. Klaipėdos apygardos teismo 2015 m. vasario 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-92-360/2015.

Tarptautinių teismų sprendimai

66. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1992 m. rugsėjo 25 d. byla *Croissant prieš Vokietiją*.

67. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2005 m. balandžio 5 d. byla *C. R. R. Scheper prieš Nyderlandų Karalystę*.

ANOTACIJA

Magistro baigiamajame darbe analizuotas nepilnamečio teisinis statusas ikiteisminiame tyrime. Nurodytos temos probleminiai aspektai, atskleisti nagrinėjant nepilnamečio kaip proceso dalyvio sampratą bei procesinių veiksmų, kuriuose dalyvauja nepilnamečiai, ypatumus. Be to, išanalizuoti aktualūs procesinių garantijų, taikomų nepilnamečiams, aspektai.

Darbą sudaro trys dalys. Pirmajame darbo skyriuje pateikiama nepilnamečio nukentėjusiojo, liudytojo ir įtariamojo samprata. Antrajame skyriuje aptariami ikiteisminio tyrimo veiksmų, kuriuose dalyvauja nepilnametis ypatumai ir specifika, iškeliamos baudžiamojo proceso teisės doktrinoje ir praktikoje analizuojama tema esančios problemos. Trečiajame skyriuje analizuojamos procesinės garantijos, kurias įstatymų leidėjas suteikė nepilnamečiams proceso dalyviams, aptariamas nepakankamas teisinis reglamentavimas ir dėl to išskylanti polemika. Darbo pabaigoje pateikiamos išvados.

Pagrindiniai žodžiai: ikiteisminis tyrimas, nepilnametis proceso dalyvis, nepilnamečio teisinis statusas.

ANNOTATION

This Master thesis analyses the legal status of a juvenile in the pre-trial investigation. The general target of this thesis is the complex analysis of the basic problems related with the concept of the juvenile and the peculiarities of the pre-trial investigation procedures involving the participation of the juveniles. Also, this thesis analyses relevant aspects of the procedural guarantees that are applied to the juveniles.

The thesis consists of three parts. The first part of the thesis researches the concept of the juvenile victim, the juvenile witness and the juvenile suspect. The second part of the thesis analyses legal procedures of the pre-trial investigation involving the participation of the juveniles. This part presents theoretical and practical problems related to this subject. The third part of this thesis examines the procedural guarantees that are applied to the juveniles. This part discusses the problems of the insufficient legal regulations in the area of the procedural guarantees. The thesis is completed by giving the conclusions.

The main words: the pre-trial investigation, juvenile, legal status of a juvenile.

SANTRAUKA

Magistriniame darbe „Nepilnamečio teisinis statusas ikiteisminiame tyrime“, remiantis LR BPK ir kitais nacionaliniais ir tarptautiniais teisės aktais, įvairiomis mokslinėmis koncepcijomis, teismų praktika, kompleksiskai nagrinėjami poleminiai klausimai, kurie išskyla siekiant atskleisti nepilnamečio, kaip proceso dalyvio ikiteisminio tyrimo metu įgijusio atitinkamą teisinį statusą, sampratą, ikiteisminio tyrimo veiksmų, kuriuose dalyvauja nepilnametis, ir procesinių garantijų, taikomų nepilnamečiams, ypatumus. Atkreiptinas dėmesys, kad ikiteisminio tyrimo veiksmų, kuriuose dalyvauja nepilnametis, ir papildomos procesinės garantijos, užtikrinančios nepilnamečio proceso dalyvio teisių ir teisėtų interesų realizavimą, neatsiejamos nuo nepilnamečio interesų apsaugos principu.

Šio darbo tikslas – atlikti nepilnamečio teisinio statuso ypatumų ikiteisminiame tyrime ir su tuo susijusios problematikos analizę. Analizė atliekama nagrinėjant nepilnamečio, įgijusio atitinkamą procesinį statusą ikiteisminiame tyrime, sampratą, ikiteisminio tyrimo veiksmų, susijusių su nepilnamečiu proceso dalyviu, ir nepilnamečio procesinių garantijų ypatumus. Tai aktualu todėl, kad kintančios socialinės ir ekonominės realijos pastaruoju metu lemia itin aktyvų ir dinamišką įstatymo leidėjo vaidmenį teisėkūros srityje.

Visgi, nepaisant pažangių naujovių, susijusių su nepilnamečio teisinio statuso reglamentavimu, analizuojant baudžiamojo proceso teisės doktriną ir teismų praktiką nagrinėjamu klausimu, galima aptikti prieštaravimų dėl tam tikrų nepilnamečio proceso dalyvio teisinių aspektų.

Pagrindinės magistriniame darbe nagrinėjamos problemos susijusios su esamu baudžiamojo proceso teisinio reglamentavimo pakankamumu ir veiksmingumu užtikrinant ir įgyvendinant nepilnamečio proceso dalyvio teises ir teisėtus interesus ikiteisminiame tyrime.

Pagrindiniai žodžiai: ikiteisminis tyrimas, nepilnametis proceso dalyvis, nepilnamečio teisinis statusas.

SUMMARY

The Thesis „*The legal status of a juvenile in the pre-trial investigation*” is the complex analysis of theoretical and practical problems related to the concept of the juvenile, the peculiarities of the pre-trial investigation procedures involving the participation of the juveniles and the peculiarities of the procedural guarantees that are applied to the juveniles. These aspects are analyzed according to Criminal Procedure Code of the Republic of Lithuania, other national and international legal laws, legal concepts and judicial practice. It is important to mention that the pre-trial investigation procedures involving the participation of the juveniles and the supplementary peculiarities of the procedural guarantees that safeguard the rights and legal interests of the juveniles are the implementation of the principle of the juvenile protection.

The general target of the Thesis is the analysis of the juvenile legal status in the pre-trial investigation and the problematic issues arising in this field. This target is reached by researching the concept of the juvenile, the peculiarities of the legal procedures of the pre-trial investigation and the peculiarities of the procedural guarantees. These problematic aspects are important because the dynamism of the social and economic factors influence the active role of the legislator.

Despite the advanced legal regulation of the juvenile legal status in the pre-trial investigation the controversial concepts occur in the legal doctrine and in the judicial practice.

The main polemic issues that are analyzed in this Thesis are related to the sufficiency and the effectiveness of the juvenile’s legal regulation in the pre-trial investigation.

The main words: the pre-trial investigation, juvenile, legal status of a juvenile.